

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Bc. Ladislav Svoboda

**Srovnání československé II. a III. republiky z hlediska
teorie autoritativních režimů Juana J. Linze**

Diplomová práce

Praha 2013

Autor práce: **Bc. Ladislav Svoboda**
Vedoucí práce: **PhDr. Josef Mlejnek Ph.D.**

Rok obhajoby: **2013**

Bibliografický záznam:

SVOBODA, Ladislav. (2013). *Srovnání československé II. a III. republiky z hlediska teorie autoritativních režimů Juana J. Linze*. Praha: Karlova univerzita, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Vedoucí diplomové práce *PhDr. Josef Mlejnek Ph.D.*

Abstrakt:

Diplomová práce se zabývá dvojicí domácích režimů, které jsou známy pod názvy druhá a třetí československá republika. Výběr této dvojice období národních dějin byl podmíněn jednak relativním nedostatkem srovnávací politologické literatury na tato období a jednak tím, že téma porovnání dvou domácích režimů, které vznikly v rozmezí deseti let a na základě své životní zkušenosti přistoupily k odmítnutí myšlenek liberální demokracie, je dle mého názoru nadčasové a stále aktuální i v současnosti.

Cílem diplomové práce je analýza a porovnání druhé a třetí československé republiky pomocí rámce tvořeném teorií autoritativních režimů Juana J. Linze a následná kategorizace obou režimů. V první části práce přibližuje teorie autoritativních a totalitních režimů Juana J. Linze, přičemž je výchozím předpokladem práce, že oba zkoumané režimy jsou případy autoritativních režimů a tedy je v této kapitole kladen důraz zejména teorii autoritativních režimů, zbylé části teorie zabývající se totalitními a sultanistickými režimy jsou jen okrajově a stručně zmíněny. V druhé části práce je poté provedena vlastní analýza obou režimů v kontextu trojice výzkumných otázek, kdy je analyzován vztah obou režimů k první republice, jejich poloha v rámci trojdimenzionálního prostoru vymezeném teorií, styčné body obou režimů a na závěr poté jejich vlastní kategorizace, která si klade za ambici zachytit oba režimy v jejich dynamickém vývoji.

Klíčová slova:

teorie autoritativních režimů, teorie totalitních režimů, druhá republika, třetí republika, Juan Linz, Československo

Rozsah práce:

234 171 znaků; 130 stran

Abstract:

The diploma thesis deals with pair of domestic regimes known as the second and third czechoslovakian republic. The choice of these periods of the national history was conditioned by a relative absence of comparative political scientific works on these periods and by timelessness and topicality of the studying of domestic regimes, that refused the idea of a liberal democracy twice in ten years.

The goal of the diploma thesis is to analyze, compare and categorize the second and the third czechoslovakian republic in the framework provided by the theory of authoritarian and totalitarian regimes by Juan J. Linz. In the first part the thesis describes the theoretical framework of the theory of authoritarian and totalitarian regimes with stress on the theory of authoritarian regimes, as it is the assumption of the thesis, that both the second and the third republic were cases of authoritarian regimes. The other parts of theory which deal with totalitarian and sultanistic regimes are only briefly mentioned. In the second part of the thesis there is an analysis and comparison of both regimes based on three research questions. In this part the thesis deals with the relationship of both studied regimes with the first republic and their relationship with a liberal democracy, then it deals with the very analysis in the three dimensional framework provided by the theory where the thesis looks for similarities between both regimes. And at last the thesis deals with categorization of both regimes, where it stresses the dynamic evolution of both regimes.

Keywords:

the theory of authoritarian regimes, the theory of totalitarian regimes, second republic, third republic, Juan Linz, Czechoslovakia

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne:

Bc. Ladislav Svoboda

Na tomto místě chci poděkovat PhDr. Josefu Mlejnkovi Ph.D. za vedení této diplomové práce a za pomoc, cenné připomínky a rady, které mi v průběhu jejího psaní poskytl, a které byly nezbytné k jejímu zdárnému dokončení. Rovněž bych zde chtěl poděkovat své přítelkyni Karolíně za projevenou trpělivost a podporu.

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Srovnání československé II. a III. republiky z hlediska
teorie autoritativních režimů Juana J. Linze

Projekt diplomové práce

Školitel: **PhDr. Josef Mlejnek Ph.D.**
Vypracoval: **Bc. Ladislav Svoboda**

V Kutné Hoře 26.4.2012

Úvod:

Doba druhé a třetí československé republiky představuje fascinující éru československých politických dějin, která však přesto není dosud v českých společenských vědách (a v české politické vědě obzvláště) zcela zpracována. Značný vliv na tom má právě kontroverznost obou režimů, která v různých historických obdobích a názorových proudech často vedla k jejich zamlčování, ignorování či naopak k účelovému zkreslování. Období komunistického režimu a tendenčnost tehdejšího společensko-vědního výzkumu netřeba komentovat, nicméně i po roce 1989 lze najít kritiky současného přístupu k výzkumu a jeho stavu¹.

Téma srovnání druhé a třetí československé republiky jsem si vybral právě proto, že v tomto ohledu existuje mezera ve stavu současného výzkumu. Jakkoliv již existuje celá řada kvalitních prací na téma samotné druhé či třetí republiky, nenarazil jsem na případ seriózně pojaté komparace obou režimů, která by je navzájem porovnála a zhodnotila jaké společné stránky je možné nalézt v obou režimech a naopak v čem se druhá a třetí republika liší.

Tato komparace se přitom dle mého názoru přímo nabízí. V obou případech jde o režimy, jejichž nedemokratičnost (či přinejmenším odklon od demokratického pluralismu) je nezpochybnitelná. Jak druhá tak třetí republika jsou příklady domácích² nedemokratických režimů reflektujících selhání liberálně demokratického pluralitního režimu republiky první, přičemž republika druhá se od něj radikálně obrací směrem do prava zatímco republika třetí naopak doleva. Oba režimy navíc dělí pouhých několik let a jsou si tedy historicky blízké a i z tohoto důvodu vhodné ke komparaci.

Otázka podoby domácích autoritativních režimů je navíc dle mého názoru aktuální i dnes. V době, kdy je ten projekt práce psán (jaro 2012) lze vysledovat značné napětí ve společnosti, které často ústí až ve volání po více či méně radikální reformě systému. V práci studované režimy byly právě odpovědí na podobná volání v nepřilíš vzdálené minulosti.

Z těchto všech důvodů jsem si vybral za téma mé diplomové práce právě srovnání druhé a

¹ Za všechny citujme Jana Rataje k podobě výzkumu druhé republiky (2006: 6) „Konzervativně autoritářský a fašizující režim Česko-Slovenska s konceptem českého árijství nezapadá do tradičního českého instrumentálního, jednostranně pozitivního, demokratického, liberálního, nyní i občanského stereotypu vnímání sebe sama. Blokace celistvého výzkumu druhé republiky je rovněž ovlivněna střetem vědeckých a účelově politických přístupů ... Projevuje se i iracionální nechuť připustit, že zde existoval, byť s jepičí životností, český nedemokratický režim krajně pravicový dříve než nedemokratický režim komunistický.“

² Ačkoliv není možné pominout zásadní roli mezinárodně-politického kontextu, tak jak druhá tak třetí republika byly ustaveny domácími politickými silami.

třetí republiky. Toto srovnání bude provedeno v rámci teorie autoritativních a totalitních režimů Juana J. Linze³, která nabízí vhodné metodologické nástroje k uchopení problematiky politických režimů, které se od liberální demokracie odvrátily směrem k autoritativnímu pojetí státu.

Zdrojové zázemí práce:

Zásadní součástí literatury nutné k finalizaci práce je literatura, z níž bude čerpáno teoretické zázemí této práce. Jejím základním pilířem je samotný zdroj metodologického rámce práce a tou je práce španělského autora Juana J. Linze „Totalitarian and authoritarian regimes“ (Linz 2000). Tento primární zdroj bude doplněn tuzemskými interpretacemi a komentáři, které dle mého názoru mohou přispět ke kvalitnější aplikaci konceptu na československé podmínky. Tyto práce jsou především z pera Stanislava Balíka (Balík 2000; Balík – Kubát 2004).

K samotné faktografické části se v první řadě nabízí primární prameny – stenografické přepisy schůzí československého parlamentu, které nabízí hlubší náhled do praktické podoby fungování obou režimů a zejména na jejich prosazování⁴. Dalšími primárními zdroji jsou archivy dobových novin a časopisů, z nichž bude možné si udělat představu, jak si podobu režimu představovali současníci i jak byl režim prezentován navenek k vlastním občanům. Nelze rovněž pominout ani přijaté zákony a další normy, které určovaly formální podobu režimu.

Ze sekundárních pramenů existuje již poměrně rozsáhlá knihovna historických monografií zabývajících se jak druhou tak třetí republikou a rovněž i poněkud užší výběr prací politologických⁵. Svě místo budou mít i paměti samotných aktérů⁶. V neposlední řadě patří k dostupné literatuře i řada sborníků⁷ či i studentských závěrečných prací⁸, které vhodným způsobem shrnují problematiku či naopak dopodrobna zkoumají některý dílčí aspekt.

³ Konkrétněji ke zvolené metodologii viz příslušná kapitola níže.

⁴ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna

⁵ Do této kategorie patří zejména rozsáhlé dílo Karla Kaplana (Kaplan 1990, 1993, 1997, 2004), Jana Kuklíka (Kuklík 2010, Gebhart-Kuklík 2004, 2006), či Jana Rataje (Rataj 1997, 2003; 2006; Rataj-Klimek-Zudová-Lešková 1993) jakož i práce dalších autorů (Nakonečný 2006; Pasák 1999; Grónský 2002; Pejčoch 2009; Junek 2011, Tomášek 1988).

⁶ Za všechny: (Beneš 2007; Černý 1992; Mareš 2009; Táborský 1993).

⁷ Sborník o československých politických stranách editovaný dvojicí Malíř-Marek (2005), rozsáhlý sborník o Slovenské republice 1939-1945 (Šmigel-Mičko 2005) či sborník editorů Kokošková-Kocian-Kokoška (2005).

⁸ Již byla zmíněna práce Stanislava Balíka (Balík 2000), jako další velmi přínosnou hodnotím i diplomovou práci Davida Kolombera věnovanou ústavní stránce Druhé republiky (Kolomber 2012) či rozsáhlou a velmi podrobnou práci věnovanou agrární straně a jejím představitelům od Petra Aneva (Anev 2010).

Základní východiska a výzkumné otázky práce:

Má práce vychází primárně z předpokladu, že jak druhá tak třetí republika byly režimy nedemokratické a tedy je možné je analyzovat pomocí teorie autoritativních režimů. Tohoto apriorního předpokladu jsem se již dotkl v úvodu a je myslím nutné ho na několika řádcích zdůvodnit. Ohledně třetí republiky jsem již zmínil, že je zařazována přímo do kategorie režimů pre-totalitních⁹. Druhou republiku za nedemokratickou považují všichni autoři, kteří se jí zabývají a jsou v této práci citováni. Například již zmíněný Jan Rataj, druhou republiku označuje za „protidemokratický mocenský zvrát“ (Rataj 2006: 62) či za „autoritářsko-konzervativní režim.“ (Rataj 1997: 229). Hloušek a Kopeček (2007: 222) pro změnu mluví o retardaci demokratického režimu a o jeho „zcela jasném náběhu na autoritativní režim.“

Obě republiky se navíc do této kategorie nepochybně dostávají již tím, že obě omezily politický pluralismus. V obou režimech vidíme omezení soutěživosti systému přinejmenším v podobě omezení počtu stran na několik vybraných. Jak konstatují Balík a Kubát (2004: 51): „Omezený pluralismus [autoritativních režimů] zvláště vyniká v kontrastu s neomezovaným pluralismem klasických soutěživých demokracií.“ Právě limitace pluralismu je nejcharakterističtější znakem nedemokratického režimu. Jak vidíme, tak oba zkoumané režimy nepochybně spadají mezi nedemokratické režimy a je možné je zkoumat jejich optikou.

Z obecného cíle práce formulovaného v úvodu lze konkretizovat tyto výzkumné otázky, na které budu ve své práci hledat odpověď:

4. *Jakým způsobem se II. a III. republika vymezovaly vůči liberálně demokratickému zřízení I. republiky?*
5. *Které své charakteristiky měly II. a III. republika společné a naopak které odlišné?*
6. *Do které z Linzových kategorií autoritativních režimů II. a III. republika patří?*

Ad 1.) Tato výzkumná otázka vychází z mé argumentace k relevanci práce v úvodu. Jak II. tak III. republika reagovaly na liberální demokracii éry I. republiky a byly dobovou odpovědí na její selhání. Otázka reakce na problémy liberální demokracie je aktuální i dnes...

Ad 2.) Tato otázka je samotnou podstatou práce, neboť představuje samotný akt komparace k němuž bude použit rámec Linzovy teorie nedemokratických režimů. Zmíněné charakteristiky budou hledány a srovnávány v rámci vymezeném trojici os, které Linz formuluje

⁹ argumentace viz Balík (2000: 138-150).

Ad 3.) Na základě zodpovězení výzkumné otázky číslo 2. bude možné provést i zařazení obou sledovaných režimů do Linzem formulovaných kategorií autoritativních režimů¹⁰.

Zvolená metodika práce:

Základem mé práce bude využití komparativní metody kombinované částečně i s metodou historickou tam, kde bude vhodné pro pochopení kontextu popsat historické okolnosti. Zvolená podoba práce přepokládá použití diachronní analýzy – bude analyzován jeden historický případ (Československo) ve dvou časových obdobích (druhá republika – 1. října 1938¹¹ až 16. března 1939¹²; třetí republika – 11. května 1945¹³ až 25. února 1948¹⁴)

Teorie nedemokratických režimů Juana J. Linze

Jak jsem zmínil v úvodu, metodický rámec mé práce bude tvořit koncept španělského politologa Juana J. Linze. Ten ve své práci¹⁵ představuje koncepci trojice os, které vymezují prostor, kde se pohybují autoritativní a totalitní režimy. Těmito osami jsou:

1. *Limitovaný pluralismus – monismus*
2. *Mentalita – ideologie*
3. *Depolitizace – mobilizace*

Tyto osy vytvářejí tedy určité kontinuum, v němž se nacházejí jednotlivé případy autoritativních a totalitních režimů, které se více či méně přibližují jednomu či druhému pólu na jednotlivých osách a podle své pozice v rámci těchto os je možné režimy vhodným způsobem analyzovat a zařadit.

Limitovaný pluralismus vs. Monismus:

Zásadní rozdíl mezi oběma póly této osy je v otázce, zda existuje jediné vše kontrolující centrum moci či zda centrum umožňuje existenci i takovým společenským či politickým organizacím, které nejsou zcela pod kontrolou tohoto centra. V případě monismu, který je typický pro totalitní režimy, je zde jediné centrum moci od něhož svou legitimitu čerpají všechny ostatní instituce, organizace, apod. Tyto organizace jsou navíc obvykle centrem přímo vytvořeny, nejedná se zpravidla o pozůstatek předtotalitní éry (Linz 2010: 70). Limitovaný pluralismus je naopak

¹⁰ či do kategorie režimů totalitních, nicméně premisou práce je, že se jedná o režimy nacházející se právě ve sféře šedé zóny mezi režimy demokratickými a totalitními – tedy ve sféře režimů autoritativních.

¹¹ Přijetí závěrů Mnichovské dohody

¹² Zřízení Protektorátu Čechy a Morava

¹³ Ukončení činnosti České národní rady a předání moci vládě na celém území republiky.

¹⁴ Přijetí demise demokratických ministrů a jmenování nové vlády Klementa Gottwalda

¹⁵ Budu vycházet z pojetí, které formuluje ve své knize Totalitarian and authoritarian regimes, vydání z roku 2000.

typický pro režimy autoritativní. Zde režim toleruje či dokonce i podporuje existenci některých organizací, které přímo neovládá, a které mohou mít i politický charakter. Tato limitace pluralismu může mít různý charakter, může být prováděná legálně či de facto a může mít různý dosah, tedy může zahrnovat pouze politické skupiny nebo též i skupiny zájmové, atd¹⁶. (Balík 2000, Balík-Kubát 2004).

Mentalita vs. Ideologie

Druhou z os je dichotomie mentalita versus ideologie. Dle Linze (2000) se pojem mentalita váže k autoritativním režimům a představuje neurčitý stav mysli, který je jen obtížně formulovatelný, vychází z emocí či způsobu myšlení a má formu spíše specifického vzorce reakcí dané společnosti na podněty či vyznávaných obecných hodnot (patriotismus, tradice, víra v Boha,...). Naproti tomu ideologie, která je spojena s kategorií režimů totalitních, je poměrně konkrétní, exkluzivní a intelektuálně vytvořený koncept pomocí něhož je nahlíženo na realitu a s nímž se vládnoucí elita identifikuje. Ideologie je mnohem konkrétnější než mentalita, má své hranice, za nimiž již leží oblast „kacířství“, a rovněž si klade vyšší ambice než pouze legitimovat režim. Ideologie si zpravidla klade za cíl formulovat „smysl dějin“ a svoji interpretaci reality.

Depolitizace vs. Mobilizace

Jako poslední je osa depolitizace a mobilizace. Pól politické mobilizace patří jednoznačně k totalitním režimům. Ty politickou mobilizaci přímo vyžadují, obyvatelstvo se jí musí povinně účastnit, zpravidla skrze účast v masových organizacích a není zde možný žádný únik do role pouhého pasivního subjektu. U autoritativních režimů je situace složitější. Juan Linz obecně předpokládá, že u autoritativních režimů je charakteristická spíše demobilizace, avšak s dovětkem, že v určitých fázích režimu může být naopak stupeň mobilizace i velmi vysoký (Balík-Kubát 2004: 54-55). Nicméně je podstatné, že tato mobilizace není stále aktivně udržována po celou dobu trvání režimu jako u režimů totalitních. Autoritativní režimy často naopak uvítají postupný pokles mobilizovanosti společnosti, který pro ně může mít žádané důsledky (např. nižší tlak na splnění slibů, „klid na práci“, atd.).

Koncept Juana J. Linze byl pro mou práci zvolen právě pro svou šíři a dobrou uchopitelnost. V jeho rámci je možné zařadit široké spektrum nedemokratických režimů oproti konceptům užším.

¹⁶ Z tohoto důvodu budu ve své práci v rámci této osy sledovat nejen stranický systém, ale i systém státní správy a samosprávy, míru autonomie ostatních státních částí, pozici a funkci odborů a dalších zájmových organizací.

Avšak jak konstatují Balík a Kubát (2004: 51) ani širokost Linzova konceptu není bezbřehá. Jeho rámec nepostihuje režimy sultanistické, semikonstituční monarchie, cenzovní demokracie v nichž existovalo omezené volební právo jakožto předstupeň k právu všeobecnému. Linzův koncept by narazil na problémy i v případě oligarchických demokracií, jak je známe z Latinské Ameriky devatenáctého století. Zrovna tak Balík a Kubát upozorňují, že obtížné může být i rozlišení mezi režimy pre- a post-totalitními a režimy totalitními.

Ze všech těchto výtek je pro mou práci relevantní pouze výtka poslední. Československá druhá ani třetí republika nepochybně nebyla příkladem sultanistického režimu či semikonstituční monarchie s jejichž zařazením by si Linzův koncept příliš nevěděl rady. Situace je poněkud jiná v oblasti problémů s rozlišením pre-/post-totalitní a totalitní, neboť tato kategorie se již druhé a třetí republiky týká. Jan Rataj (1997) přičítá druhé republice některé totalitarizující tendence a Stanislav Balík (2000) přímo uvádí republiku třetí jako příklad režimu pre-totalitního. Toto poněkud slabší místo Linzova konceptu nicméně nepovažuji za důvod, proč ho celý zavrhnout a vybrat pro svou práci koncept jiný, neboť se dle mého názoru nejedná o obtíž nepřekonatelnou důkladnou analýzou případů.

Kategorie autoritativních režimů dle Juana J. Linze¹⁷

Na základě výše popsané trojice os poté Juan Linz konstruuje 7 (6) kategorií autoritativních režimů, do nichž lze tuto skupinu režimů členit. Tyto kategorie se liší různým umístěním v rámci všech třech os. V rámci těchto kategorií bude v mé práci provedeno zařazení obou zkoumaných režimů, jak je uvedeno v kapitole o cílech práce.

1. ***Byrokraticko-militaristické režimy***: Zde se jedná typ režimu v němž má hlavní roli armáda a státní byrokracie. Tyto režimy zpravidla dosahují nízkých hodnot ve všech třech osách. Jedná se o režimy, které jsou charakteristicky depolitizované, vycházejí z mentality a nikoli z ideologie a je pro ně charakteristický limitovaný pluralismus bez silných tendencí k vytváření monistického centra.
2. ***Organicko-etatistické režimy***: Tyto režimy jsou charakteristické organizovanou mobilizací společnosti skrze organické instituce, které vycházejí z teorie korporativismu, a které jsou základem politické organizace života. Už z tohoto vyplývá, že tyto režimy jsou více mobilizující než režimy byrokraticko-militaristické a svou roli zde hraje i ideologie

¹⁷ Popis kategorií je souhrnem jejich popisů z Linz (2000), Balík (2000) a Balík-Kubát (2004) a vlastní interpretace.

(zpravidla ideologie korporativismu).

3. **Mobilizační autoritativní režimy v post-demokratických společnostech:** Takovéto režimy vznikají na základě pádu demokratického režimu, který však novému režimu „odkázal“ vysokou úroveň politické mobilizace a participace obyvatelstva, kterou nový režim nemůže pominout a úroveň mobilizace tak zůstává stále relativně vysoká.
4. **Post-koloniální mobilizační režimy:** Tento druh režimu vzniká tam, kde silná mobilizace obyvatelstva pod vedením jediné (či dominantní) strany vede k zisku nezávislosti na koloniální mocnosti. Opět je charakteristická vysoká míra mobilizace, pluralismus naopak může být limitovaný jen do malé míry.
5. **Rasové a etnické demokracie:** V těchto režimech může existovat zcela funkční demokratické zřízení, které je však exkluzivní pouze pro rasově či etnicky definovanou část obyvatelstva. Vůči jiným skupinám ve státě se režim chová již autoritativně ve smyslu všech tří os (omezuje pro ně politický pluralismus, může proti nim mobilizovat „své“ občany, existuje ideologie či mentalita, která tuto segregaci legitimuje).
6. **Defektní a pre-totalitní režimy:** Tyto režimy dosahují ve všech třech osách vysokých hodnot již se blížících totalitním režimům či naopak dosahují velmi vysokých hodnot pouze ve dvou osách a ve třetí ještě nikoli. Do této kategorie tak patří jak režimy, které se „zastaví“ před dosažením totalitního ideálu, tak i režimy, které k němu teprve směřují a chtějí ho v budoucnu dosáhnout.
7. **(Post-totalitní režimy):** Nejdiskutovanější Linzova kategorie režimů. Jedná se o režimy, které si již prošly totalitní fází, ale ve sledovaných charakteristikách začaly již poněkud „slábnout“. Upadá naprostá kontrola celé společnosti ze strany jediného centra, role ideologie začíná klesat, může být tiše tolerována paralelní kultura, či již může být možný únik jedince před dříve všudypřítomnou mobilizací. Tato kategorie je diskutabilní z toho důvodu, že je kvalitativně odlišná od kategorií ostatních a Linz sám ji v pozdějších pracích vyčlenil z kategorie režimů autoritativních a povýšil ji na samostatnou kategorii režimů.

Předpokládaná osnova práce:

- I. Úvod
- II. Stať práce
 - i. Teorie autoritativních a totalitních režimů Juana J. Linze
 - ii. Historický kontext obou režimů
 - iii. Srovnání pohledu studovaných režimů na liberální demokracii první republiky
 - iv. Komparace obou režimů v rámci osy limitovaný pluralismus – monismus
 - v. Komparace obou režimů v rámci osy mentalita – ideologie
 - vi. Komparace obou režimů v rámci osy depolitizace – mobilizace
 - vii. Zařazení obou režimů v rámci Linzovy typologie autoritativních režimů
- III. Závěr

Zdroje:

Monografie:

1. Balík, S. - Kubát, M. (2004). *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán.
2. Beneš, E. (2007). *Paměti*. Praha: Academia.
3. Černý, V. (1992). *Paměti II*. Brno: Atlantis.
4. Gebhart, J. - Kuklík, J. (2004). *Druhá republika 1938-1939*. Praha-Litomyšl: Paseka.
5. Gebhart, J. - Kuklík, J. (2006). *Velké dějiny Zemí koruny České*. Svazek XV. Praha-Litomyšl: Paseka.
6. Grónský, J. (2002). *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa*. Praha: Karolinum.
7. Junek, V. (2011). *Druhá republika*. Brno: Computer Press.
8. Kaplan, K. (1990). *Pravda o Československu*. Praha: Panorama.
9. Kaplan, K. (1993). *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta.
10. Kaplan, K. (1997). *Pět kapitol o Únoru*. Brno: Doplněk.
11. Kaplan, K. (2004). *Československo v poválečné Evropě*. Praha: Karolinum.
12. Kárník, Z. (2008). *Malé dějiny československé*. Praha: Dokořán
13. Kuklík, J. (2010). *Znárodněné Československo*. Praha: Auditorium.
14. Kuklík, J. - Němeček, J. (2004). *Proti Benešovi!* Praha: Karolinum.
15. Linz, J.J. (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
16. Mareš, M. (2009). *Přicházím z periferie republiky*. Praha: Academia.
17. Nakonečný, M. (2006). *Český fašismus*. Praha: Vodnář.
18. Pasák, T. (1998). *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945*. Praha: Práh.
19. Pejčoch, I. (2009). *Armády českých politiků*. Cheb – Svět křídel.
20. Rataj, J. (1997). *O autoritativní národní stát*. Praha: Karolinum.
21. Rataj, J. (2003). *KSČ a Československo 45-60*. Praha: Oeconomica.
22. Rataj, J. (2006). *Návrat a nástup. Český systémový koncept krajně pravicového řádu za druhé republiky*. *Politologická revue*. Č. 1. Pp. 54-80.
23. Tábořský, E. (1993). *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha: Mladá fronta.
24. Tomášek, D. (1988). *Deník druhé republiky*. Praha: Naše vojsko.

Sborníky:

1. Hloušek, V. - Kopeček, L. 2007. *Konsensuální a konkurenční demokracie*. In. Hloušek, V. - Kopeček, L. (eds.) *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: IIPS. Pp. 203-231.
2. Kokošková, Z. - Kocian, J. - Kokoška, S. (2005 eds.) *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny při AV ČR.
3. Malíř, J. - Marek, P. (2005 eds.). *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*. Brno: Doplněk.
4. Rataj, J. - Klimek, A. - Zudová-Lešková, Z. (1993 eds.) *Z druhé republiky*. Praha: Historický ústav AČR.
5. Šmigel, M. - Mičko, P. (2005 eds.). *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historiků IV*. Banská Bystrica: FHV University Mateja Bela.
6. Vykoukal, J. - Litera, B. - Tejchman, J. (2000 eds.). *Východ. Vznik vývoj a rozpad východního bloku*. Praha: Libri.

Prameny a ostatní zdroje:

1. Anev, P. (2010). *Cesta k zániku agrární strany (1933-1948)*. Diplomová práce. Praha: FF UK.
2. Balík, S. (2000). *Mezi demokracií a totalitarismem. Příspěvek k Linzově klasifikaci autoritativních režimů*. Diplomová práce. Brno: FSS MUNI.
3. Kolomber, D. (2012). *Druhá republika*. Diplomová práce. Brno: PF MUNI.
4. Archivy dobových tiskovin
5. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna.

Obsah

1.) Úvod:.....	19
1.1.) Obecný úvod práce.....	19
1.2.) Základní východiska práce:.....	20
1.3.) Výzkumné otázky práce.....	22
1.4.) Struktura práce.....	23
1.5.) Metody práce.....	24
1.6.) Zdrojové zázemí práce.....	25
2.) Teorie totalitních a autoritativních režimů Juana J. Linze.....	26
2.1.) Totalitní, autoritativní a sultanistické režimy.....	26
2.2.) Osy limitovaného pluralismu-monismu, mentality-ideologie a depolitizace-mobilizace.....	29
2.2.1.) Limitovaný pluralismus vs. Monismus:.....	29
2.2.2.) Mentalita vs. Ideologie.....	30
2.2.3.) Depolitizace vs. Mobilizace.....	31
2.3.) Totalitní režimy.....	32
2.4.) Sultanistické režimy.....	33
2.5.) Autoritativní režimy.....	34
2.5.1.) Definice autoritativních režimů.....	34
2.5.2.) Limitovaný pluralismus autoritativních režimů.....	35
2.5.3.) Mentalita autoritativních režimů.....	36
2.5.4.) Depolitizace autoritativních režimů.....	38
2.6.) Typologie autoritativních režimů.....	39
3.) Druhá a třetí republika a jejich vztah k liberální demokracii první republiky.....	47
3.1.) Druhá republika a její vztah k první republice.....	47
3.2.) Třetí republika a její vztah k první republice.....	49
3.3.) Srovnání druhé a třetí republiky co do vztahu k republice první.....	51
4.) Druhá a třetí republika z pohledu teorie autoritativních režimů Juana J. Linze.....	53
4.1.) Osa limitovaný pluralismus – monismus.....	53
4.1.1.) Osa limitovaný pluralismus – monismus: druhá republika.....	53
4.1.2.) Osa limitovaný pluralismus – monismus: třetí republika.....	62
4.1.3.) Osa limitovaný pluralismus – monismus: srovnání druhé a třetí republiky.....	71
4.2.) Osa mentalita – ideologie.....	76
4.2.1.) Osa mentalita – ideologie: druhá republika.....	76
4.2.2.) Osa mentalita – ideologie: třetí republika.....	79
4.2.3.) Osa mentalita – ideologie: srovnání druhé a třetí republiky.....	83
4.3.) Osa depolitizace – mobilizace.....	84
4.3.1.) Osa depolitizace – mobilizace: druhá republika.....	85
4.3.2.) Osa depolitizace – mobilizace: třetí republika.....	87
4.3.3.) Osa depolitizace - mobilizace: srovnání druhé a třetí republiky.....	89
5.) Kategorizace druhé a třetí republiky v rámci Linzovy teorie autoritativních režimů.....	91
5.1.) Jakým typem autoritativního režimu byla druhá republika?.....	91
5.2.) Jakým typem autoritativního režimu byla třetí republika?.....	96
6.) Závěr.....	101
Summary:.....	107
7.) Bibliografie.....	109

1.) Úvod:

1.1.) *Obecný úvod práce*

Doba druhé a třetí československé republiky představuje fascinující éru československých politických dějin, která však přesto není dosud v českých společenských vědách (a v české politické vědě obzvláště) zcela do úplnosti zpracována. Značný vliv na tom pravděpodobně má kontroverznost obou režimů, která v různých historických obdobích a názorových proudech často vedla k jejich zamlčování, ignorování či naopak k účelovému zkreslování. Období komunistického režimu a tendenčnost tehdejšího společensko-vědního výzkumu netřeba šířeji komentovat, nicméně i po roce 1989 lze najít kritiky současného přístupu k výzkumu a jeho stavu¹⁸. Určitou vinu na jistém opomíjení těchto dvou politických období politických dějin Československa nepochybně má i časový faktor u obou režimů. Oběma bylo vyměřeno pouze velmi krátké trvání - v případě druhé republiky pouhých necelých šest měsíců, u republiky třetí lze hovořit o zhruba třech letech a především oba režimy zůstávají poněkud ve stínu svých výraznějších a déle trvajících nástupců – Protektorátu Čechy a Morava respektive komunistického režimu.

Téma srovnání druhé a třetí československé republiky jsem si vybral právě proto, že v tomto ohledu existuje mezera ve stavu současného výzkumu. Jakkoliv již existuje celá řada kvalitních prací na téma samotné druhé či třetí republiky zejména z pera historiků, nenarazil jsem na případ seriózně pojaté komparace politické stránky obou režimů, která by je navzájem porovnála a zhodnotila jaké společné prvky je možné nalézt v obou režimech a naopak v čem se druhá a třetí republika liší¹⁹.

Tato komparace se přitom dle mého názoru přímo nabízí. V obou případech jde o režimy, jejichž nedemokratičnost či přinejmenším odklon od demokratického pluralismu je nezpochybnitelná. Jak druhá tak třetí republika jsou příklady domácích²⁰ nedemokratických režimů reflektujících selhání liberálně demokratického pluralitního režimu republiky první, přičemž

¹⁸ Za všechny citujme Jana Rataje k podobě výzkumu druhé republiky (2006: 6) „Konzervativně autoritářský a fašizující režim Česko-Slovenska s konceptem českého árijství nezapadá do tradičního českého instrumentálního, jednostranně pozitivního, demokratického, liberálního, nyní i občanského stereotypu vnímání sebe sama. Blokace celistvého výzkumu druhé republiky je rovněž ovlivněna střetem vědeckých a účelově politických přístupů ... Projevuje se i iracionální nechuť připustit, že zde existoval, byť s jepičí životností, český nedemokratický režim krajně pravicový dříve než nedemokratický režim komunistický.“ K výzkumu třetí republiky má podobné výhrady kupříkladu Vladimír Čermák (2010).

¹⁹ Nicméně úvahy o nápadné podobnosti obou režimů lze nalézt kupříkladu u Jana Holzera (2009, 2012).

²⁰ Ačkoliv není možné pominout zásadní roli mezinárodně-politického kontextu, tak jak druhá tak třetí republika byly ustaveny domácími politickými silami.

republika druhá se od něj radikálně obrací směrem do prava zatímco republika třetí naopak doleva. Oba režimy navíc dělí pouhých několik let a jsou si tedy historicky blízké a i z tohoto důvodu vhodné ke komparaci.

Otázka podoby domácích autoritativních režimů je navíc dle mého názoru aktuální i dnes. V době, kdy je tato práce psána, lze vysledovat značné napětí ve společnosti, které mnohdy ústí až ve volání po více či méně radikální reformě liberálně demokratického systému. V práci studované režimy byly právě odpovědí na podobná volání v minulosti.

Z těchto všech důvodů jsem si vybral za téma své diplomové práce právě srovnání druhé a třetí republiky. Toto srovnání bude provedeno v rámci teorie autoritativních a totalitních režimů Juana J. Linze²¹, která nabízí vhodné metodologické nástroje k uchopení problematiky politických režimů, které se od liberální demokracie odvrátily směrem k autoritativnímu pojetí státu.

1.2.) Základní východiska práce:

Má práce vychází primárně z předpokladu, že jak druhá tak třetí republika byly režimy nedemokratické a tedy je možné je analyzovat pomocí teorie totalitních a autoritativních režimů. Tohoto apriorního předpokladu jsem se již dotkl v první části úvodu, nicméně pro potřeby práce je nutné ho šířeji podepřít.

Mnichovská dohoda a faktické okleštění státnosti zlomilo vaz liberálně demokratickému režimu první republiky. Přijetí diktátu zasadilo ránu většině státních principů na nichž byl parlamentní režim první republiky budován. Jak dokonce konstatují Gebhart a Kuklík (2004: 10): „otřes československé státnosti byl natolik hluboký, že ... znovu oživil úvahy o oprávněnosti vzniku a samotné existence ČSR.“ Za této situace široké celospolečenské krize vznikala druhá republika, která zásadně odmítla dosavadní směr vývoje a vydala se cestou „záchrany národa“ skrze tzv. autoritativní demokracii postavenou na „přikrčeném nacionalismu, autoritativním antidemokratismu, na nemyslivé apolitičnosti.“ (Tomášek 1988: 13). Výsledný režim druhé republiky za nedemokratický považují takřka všichni autoři, kteří se jí zabývají a jsou v této práci citováni. Například již zmíněný historik Jan Rataj druhou republiku označuje za „protidemokratický mocenský zvrat“ (Rataj 2006: 62) či za „autoritářsko-konzervativní režim.“ (Rataj 1997: 229). Hloušek a Kopeček (2007: 222) pro změnu mluví o retardaci demokratického režimu a o jeho „zcela jasném náběhu na autoritativní režim.“ Gebhart-Kuklík (2004: 251) o politickém vývoji

²¹ Konkrétněji ke zvolené metodologii viz příslušná kapitola níže.

druhé republiky soudí, že „[Struktury druhé republiky] usilovaly o vytvoření autoritativního politického systému a o vlastní etablování v jeho základech.“ Jedinou výjimkou je Václav Černý (1992: 66), který ve svých pamětech konstatuje, že druhou republiku a její formu vlády „lze ještě stále nazvat demokratickou.“

Třetí republika vznikla spolu s koncem Druhé světové války v Evropě. Válečná zkušenost, fakt že většinu Československa osvobodila sovětská Rudá armáda a převládající politické smýšlení té části exilových politiků, která měla nakonec na poválečné uspořádání vliv, vedla k poválečnému posunu směrem k politické levici, který byl v té době nicméně patrný po celé Evropě (Kaplan 1991: 5). Výsledný režim se značně odlišoval od toho prvorepublikového. Samotní představitelé třetí republiky hovořili o „lidové demokracii“, která sice formálně na první republiku navazovala, avšak po praktické stránce se velmi výrazně lišila (Kaplan 1993a: 42) a která měla být dalším stupněm vývoje státu (Smutný 1996: 25). Změny byly tak výrazného rázu, že výrazně nabourávaly samotný demokratický charakter, k němuž se třetí republika stále deklarativně hlásila. Ladislav Feierabend (1996: 233) se nerozpakuje označit Košický program vlády, na jehož základě je nový režim budován, za „fašistický“ či na jiném místě (Feierabend 1996: 262) napadnout nedemokratické omezování svobody projevu a všeobecný nedostatek dodržování Ústavy. I autoři píší své práce s větším odstupem času poukazují na značně nedemokratické prvky v třetí republice. Karel Kaplan (1991: 36) mluví přinejlepším o „smíšeném charakteru lidové demokracie.“ Eduard Táborský (1993: 281), který byl členem vládnoucí elity třetí republiky²², označuje třetí republiku pouze za „do značné míry demokracii“. Jan Rataj (2003: 7) píše o zúžení pluralismu v neprospěch celé řady politických proudů – liberálního, konzervativního a krajně pravicového-fašistického. Více kritičtí jsou František Hanzlík (1997: 146-158) hovořící o značném stupni likvidace právního státu, pochybnostech o demokratičnosti voleb 1946 a o značném omezení volebního práva či Stanislav Balík (2000: 138-150), který třetí republiku ve své práci přímo využívá jakožto příkladu pre-totalitního režimu.

Z pohledu Linzovy teorie autoritativních režimů se obě republiky do této kategorie nepochybně dostávají již tím, že obě omezily politický pluralismus. V obou režimech vidíme omezení soutěživosti systému přinejmenším v podobě omezení počtu stran na několik vybraných.

U druhé republiky vidíme omezení stranického systému na pouhé dvě politické strany z nichž jedna (Strana národní jednoty) má být stálou stranou vládní a druhá politická strana (Národní

²² Blízký přítel a tajemník Edvarda Beneše v exilu, později velvyslanec ve Švédsku.

strana práce) pouhou loajální opozicí. Samotný režim navíc směřoval cestou k likvidaci NSP a vytvoření naprostého mocenského monopolu SNJ, přičemž tento proces zřejmě nebyl dokončen jen díky okupaci Česko-Slovenska Německem (Gebhart-Kuklík 2004).

V případě republiky třetí se naopak tehdejší představitelé vydali cestou zákazu obnovení některých stran a přivedení těch obnovených do instituce Národní fronty, která eliminovala politickou opozici zcela, neboť strany v ní sdružené musely souhlasit s programem vlády. Byť to mělo být v představách některých představitelů nekomunistických stran pouze přechodné řešení, přetrvalo až do samého konce třetí republiky (Kaplan 1991: 29).

Jak konstatují Balík a Kubát (2004: 51): „Omezený pluralismus [autoritativních režimů] zvláště vyniká v kontrastu s neomezovaným pluralismem klasických soutěživých demokracií.“ Právě limitace pluralismu je nejcharakterističtější znakem nedemokratického režimu. Jak vidíme, tak oba zkoumané režimy svůj politický pluralismus omezovaly velmi výrazným způsobem a tedy skrze optiku Linzovy teorie totalitních a autoritativních režimů již nepochybně spadají mezi autoritativní režimy a je možné je skrze tuto teorii analyzovat.

1.3.) Výzkumné otázky práce

Z obecného cíle práce formulovaného v úvodu lze konkretizovat tyto výzkumné otázky, na které budu ve své práci hledat odpověď:

- 1. Jakým způsobem se druhá a třetí republika vymezovaly vůči liberálně demokratickému zřízení první republiky?*
- 2. Které své charakteristiky měly druhá a třetí republika společné a naopak které odlišné?*
- 3. Do které z Linzových kategorií autoritativních režimů druhá a třetí republika patří?*

Ad 1.) Tato výzkumná otázka vychází z mé argumentace k relevanci práce v úvodu. Jak druhá tak třetí republika reagovaly na liberální demokracii éry první republiky a byly dobovou odpovědí na její selhání.

Ad 2.) Tato otázka tvoří podstatu práce, neboť představuje samotný akt komparace k němuž bude použit rámec Linzovy teorie autoritativních a totalitních režimů. Zmíněné charakteristiky budou hledány a srovnávány v rámci vymezeném trojici os, které Linz ve své teorii formuluje.

Ad 3.) Na základě zodpovězení výzkumné otázky číslo 2. bude možné provést i zařazení obou

sledovaných režimů do Linzem formulovaných kategorií autoritativních režimů²³.

1.4.) Struktura práce

Diplomová práce je členěna do dvou hlavních oddílů. V prvním bude má pozornost zaměřena na teorii totalitních a autoritativních režimů, jak ji navrhl Juan J. Linz²⁴ s hlavním zřetelem kladeným na teorii autoritativních režimů. Nejprve budou představeny definice totalitních a autoritativních režimů a následovat bude představení samotného jádra Linzovy teorie, tedy trojice „os“ pomocí nichž je možné definovat, popisovat a analyzovat režimy pohybující se na kontinuu mezi demokracií a totalitarismem. Těmito osami jsou osy „limitovaný pluralismus – monismus“, „mentalita – ideologie“ a „depolitizace – mobilizace“. Poslední částí prvního teoretického oddílu bude přiblížení typologie autoritativních režimů, kterou Juan J. Linz navrhl na základě různých kombinací polohy režimů na jednotlivých osách a empirického výzkumu existujících režimů. Jak již bylo řečeno, hlavní pozornost bude kladena na tu část Linzovy teorie, která se zabývá autoritativními režimy, neboť to je oblast v níž se dle výchozích předpokladů budou režimy druhé a třetí republiky nacházet. Podstatně menší díl prostoru bude věnován režimům totalitním a jen zcela okrajově zmíněna poslední kategorie nedemokratických režimů Linzem nastíněná – režimy sultanistické, které jsou již od reality zkoumaných období politických dějin Československa značně vzdálené.

V druhém oddílu práce bude provedena vlastní analýza a komparace zkoumané dvojice režimů. Struktura tohoto oddílu bude odpovídat struktuře teorie a položeným výzkumným otázkám, na které bude hledána odpověď. Druhý oddíl bude členěn na tři části dle výzkumných otázek – v první bude hledána odpověď na otázku, jakým způsobem druhá a třetí republika reflektovala a vymezovala se vůči liberálně demokratickému režimu první republiky. V druhé části, která tvoří jádro mé práce, bude provedena analýza obou režimů v rámci tvořeném Linzovou teorií. Jak druhá tak třetí republika budou zkoumány ohledně své polohy v rámci trojrozměrného prostoru, který Linz vytyčil a oba zkoumané režimy budou vzájemně konfrontovány a porovnány. V poslední části bude na základě umístění obou zkoumaných režimů v rámci tří os provedeno i jejich zařazení v

²³ Či do kategorie režimů totalitních, nicméně premisou práce je, že se jedná o režimy nacházející se právě ve sféře šedé zóny mezi režimy demokratickými a totalitními – tedy ve sféře režimů autoritativních.

²⁴ Prvně již v roce 1973 v rámci svého již klasického příspěvku do sborníku „The Handbook of Political Science“ (Greenstein-Polsby 1975). Svou teorii však postupně doplňoval a dále komentoval a tak tato práce bude čerpat především z knihy „Totalitarian and Authoritarian Regimes“ (Linz 2000), která je autorovým vlastním shrnutím svého celého díla v této oblasti.

rámci Linzovy typologie.

1.5.) Metody práce

Metodickým základem mé práce bude využití komparativní metody kombinované částečně i s metodou historickou tam, kde bude vhodné pro pochopení kontextu popsat historické okolnosti. Zvolená podoba a struktura práce předpokládá použití diachronní analýzy – bude analyzován historický případ Československa ve dvou časových obdobích (druhá republika vymezená daty 1. října 1938 až 16. března 1939²⁵; třetí republika vymezená daty 11. května 1945²⁶ až 25. února 1948). Rozsah je omezen na úroveň celostátní a pak na úroveň českých zemí, vnitřní politika zejména Slovenska a v případě druhé republiky i Podkarpatské Rusi ve sledovaných obdobích je natolik svébytný a rozsáhlý vědecký problém, že by si jejich zapojení do analýzy vyžádalo nepřijatelné rozšíření rozsahu práce, a proto jsem se rozhodl je z rámce této práce vynechat.

²⁵ Den následující přijetí závěrů Mnichovské dohody až den oficiálního zřízení Protektorátu Čechy a Morava

²⁶ Den ukončení činnosti České národní rady a předání moci vládě na celém území republiky až den přijetí demise ministrů za nekomunistické strany a jmenování nové vlády Klementa Gottwalda složené ze zástupců tzv. „Obrozené“ Národní fronty.

1.6.) Zdrojové zázemí práce

V první části mé práce, která přibližuje teorii totalitních a autoritativních režimů Juana J. Linze, a která je rámcem celé analýzy, budu pracovat především s primárním zdrojem, kterým je Linzova kniha *Totalitarian and authoritarian regimes* (Linz 2000). Pro potřeby doplnění a upřesnění kontextu bude tento primární zdroj doplněn dvojicí tuzemských interpretací Linzova díla z pera především S. Balíka (Balík 2000 a Balík-Kubát 2004).

Pro analytickou část práce pak budu používat především sekundární literaturu. Vzhledem ke kvalitě a rozsahu historických prací na obě zkoumaná období soudím, že je zbytečné čerpat z primárních zdrojů, jejichž rozsah a složitost by neúnosně zvýšil nároky na vyhotovení práce a pravděpodobně by nevedlo k jiným závěrům, než jaké již provedly renomovaní historikové předemnou. Z primárních zdrojů tak bude citováno pouze výjimečně, a to především z programových prohlášení vlád či konkrétních zákonů a pak z díla či paměti tehdejších aktérů, zejména E. Beneše (1946), L. K. Feierabenda (1996), J. Smutného (1996) či E. Táborského (1993). Hlavním zdrojem pro práci tak budou především sekundární zdroje v podobě historických prací o studovaných obdobích. Zde primární místo mají pak práce historiků J. Gebharta a J. Kuklíka (2004) respektive D. Tomáška (1988) a J. Rataje (1997 a 2006) pro období druhé republiky a pro republiku třetí pak především rozsáhlé dílo K. Kaplana (1990, 1991, 1993a, 1993b, 1997), V. Vebera (2008), J. Rataje (2003) či F. Hanzlíka (1997; Hanzlík-Pospíšil 2000). Tyto hlavní prameny pak budou doplňovány menšími pracemi zaměřující se často na jednotlivé prvky zkoumaných režimů, které budou používány pro zpřesňování a prohlubování argumentace. Mezi tyto doplňující prameny jsem pak zařadil i některé kvalitní diplomové práce (Anev 2000. Kolumber 2012) či práce disertační (již zmíněný Balík 2000, Hanák 2006 či Klementová 2013).

2.) Teorie totalitních a autoritativních režimů Juana J. Linze

2.1.) *Totalitní, autoritativní a sultanistické režimy*

V úvodu ke své teoretické práci na téma totalitních a autoritativních režimů se Juan Linz potýká s problémem definice těchto režimů. Jak sám Linz podotýká (Linz 2000: 50) moderní sociální vědec je postaven před nesmírnou diverzitu existujících politických zřízení, což je problém, který sociální vědou provází přinejmenším od dob Aristotelových. Tento úkol je o to složitější, o co je důležitější – dle Linze je klasifikace politických systémů samotným jádrem politické vědy.

Juan Linz ve své klasifikaci vychází z tradiční představy duality demokracie a autokracie. To, co dle Linze (2000: 51) mají režimy, jimiž se ve své knize zabývá, společné, je negativní charakteristika spočívající ve faktu, že se nejedná o demokracie. Linz z této superkategorie nedemokratických režimů derivuje tři hlavní kategorie režimů. V první řadě režimy totalitní, které tvořily tradiční antitezi demokracie a stály dlouhodobě v centru pozornosti sociálních vědců.

Vedle nich však dle Linze existuje ještě jeden typ formy politické organizace, který je znatelně odlišný jak od demokratického zřízení tak od režimů totalitních. Tento třetí typ Linz (1964) popsal na případě frankistického Španělska a označil ho jako režimy autoritativní. Fakt existence tohoto třetího typu politické organizace Linz (2000: 51-53) podporuje řadou existujících politických režimů, které se v průběhu 20. století vymezovaly jak vůči demokracii tak totalitarismu a nejde je ani s určitou dávkou benevolence zařadit mezi jedny nebo druhé. Tento třetí typ zahrnuje režimy, které odmítaly neustálé politické spory liberální demokracie a zároveň přílišnou mobilizovanost a prorůstání státu a strany do společnosti či režimy, které stojí před otázkou modernizace a demokratizace, jichž se snaží dosáhnout skrze silný režim v čele a jsou mnohdy označovány jako „poručnické“.

Z toho je zřejmé, že tento třetí typ politické organizace vedle demokracie a totalitarismu je nicméně rovněž vnitřně velmi heterogenní a žádá si vlastní klasifikaci, neboť zahrnuje velké množství režimů, které se liší jednak mírou limitace pluralismu a jednak mírou politické mobilizace a ideologičnosti daných režimů.

Vedle režimů autoritativních a totalitních Juan Linz vydělil ještě třetí kategorii nedemokratických režimů. Tyto režimy označil je jako režimy sultanistické a potřebu jejich oddělení od režimů autoritativních (s nimiž jinak mají mnohé charakteristiky společné) odůvodnil

jejich odlišnou logikou legitimizace. „Existuje mnoho režimů založených na tradiční legitimitě, jejichž logiku bychom chápali špatně, pokud bychom je brali jako ostatní autoritativní režimy vzniklé buď po rozpadu tradiční legitimacy nebo kolapsu demokracie.²⁷“ (Linz 2000: 53).

Jak bylo řečeno výše, všechny tři kategorie režimů spojuje jejich nedemokratický charakter. Tedy obecně řečeno, každý režim nesplňující Linzova kritéria demokracie spadá do oblasti nedemokratických režimů a tedy se jedná buď o režim totalitní nebo autoritativní nebo sultanistický. Linz kritéria demokratičnosti definuje jakožto výčet vlastností, které režim musí (či naopak nesmí) mít, aby ho bylo možné považovat za demokratický. Za demokratický režim Linz (2000: 58) považuje takový politický systém, který „umožňuje svobodnou tvorbu politických preferencí skrze základní svobody shromažďování, informací a slova za účelem volné soutěže politických vůdců, jejichž nárok na vládnutí je v pravidelných intervalech podroben volební zkoušce.“ Tuto nejzákladnější definici Linz dále doplňuje, demokratický režim nesmí vyloučit žádnou efektivní politickou pozici ze soutěže či naopak s použitím síly²⁸ vyloučit žádnou část politické společnosti z možnosti tvorby preferencí.

Poměrně přísná definice demokracie vede k vytvoření značně rigidní hranice mezi režimy demokratickými a nedemokratickými (Balík 2000). Tato hranice je velmi obtížně překročitelná ať už jedním nebo druhým směrem. Linz (2000: 60) v tomto ohledu upozorňuje, že hranice mezi demokratickým a nedemokratickým režimem je prakticky nepřekročitelná pomalým, evolučním vývojem a zpravidla vyžaduje jasný impuls v podobě násilného zvratu, vojenského převratu či neústavního jednání. Obrácený postup od nedemokratického režimu k demokratickému je podobně obtížný a Linz poukazuje pouze na hrstku případů, kdy k podobnému vývoji došlo postupnou evolucí bez ústavní diskontinuity a násilného odstavení dosavadní elity od moci.

Rigidita hranice mezi demokracií a nedemokracií je Linzem dáována do kontrastu s velmi nejasnou hranicí mezi režimem autoritativním a totalitním. Mezi nimi je hranice velmi pružná a režimy se mohou pohybovat mezi kategoriemi bez jasného momentu, kdy by bylo možné říci, že se již mění jejich charakter. Tento fakt Linz (2000: 61) považuje za důkaz, že nedemokratické režimy

²⁷ Veškeré přímé citace z anglofonních zdrojů jsou vlastní překlad autora.

²⁸ Tuto poněkud zvláštní formulaci Linz zařadil, aby z řad demokratických režimů nevyřadil takové režimy, které teprve procházejí procesem postupného rozšiřování volebního práva. Kupříkladu bezpochyby demokratické státy, které v průběhu 20. století postupně zaváděly volební právo pro ženy. Zároveň však umožňuje z řad demokratických režimů vypudit tzv. rasové demokracie (viz níže jako jeden z podtypů autoritativních režimů), které značné části obyvatelstva možnost politické participace upírají dlouhodobě, principiálně a v případě potřeby i silou.

tvoří soubornou kategorii režimů, které mají mnoho společného a nedemokratické režimy lze brát jako svébytnou kategorii a protiklad demokracie.

2.2.) Osy limitovaného pluralismu-monismu, mentality-ideologie a depolitizace-mobilizace

Základem Linzovy teorie nedemokratických režimů je idea trojice os, které vymezují prostor v němž se nacházejí empirické případy nedemokratických forem politické organizace. Těmito osami jsou:

4. *Limitovaný pluralismus – monismus*

5. *Mentalita – ideologie*

6. *Depolitizace – mobilizace*

Tyto osy vytvářejí tedy určité kontinuum, v němž se nacházejí jednotlivé případy autoritativních a totalitních režimů, které se více či méně přibližují jednomu či druhému pólu na jednotlivých osách a podle své pozice v rámci těchto os je možné režimy analyzovat a klasifikovat.

2.2.1.) Limitovaný pluralismus vs. Monismus:

Zásadní rozdíl mezi oběma póly této osy je v otázce, zda existuje jediné vše kontrolující centrum moci či zda centrum umožňuje existenci i takovým společenským či politickým organizacím, které nejsou zcela pod kontrolou tohoto centra. V případě monismu, který je typický pro totalitní režimy, je zde jediné centrum moci od něhož svou legitimitu čerpají všechny ostatní instituce, organizace, apod. Tyto organizace jsou navíc obvykle centrem přímo vytvořeny, nejedná se zpravidla o pozůstatek předtotalitní éry. Původní, dříve existující instituce jako církev, armáda, podnikatelské organizace, parlament apod. jsou obvykle likvidovány či přinejmenším podřízeny a hrají druhotnou roli v mocenském zápasu (Linz 2000: 68-70). Zároveň je nicméně nutné zdůraznit, že monismus se nerovná naprosté jednotě – monolitismu režimu. Jak Linz (2000: 68) poznamenává pro totalitní režimy je určitý stupeň pluralismu dokonce typický, jedná se však pouze o pluralismus politický v rámci vládnoucí elity, která mezi sebou soupeří o moc. Jednotliví členové elity se sice mohou částečně mocensky opírat i o určité sociální sektory společnosti (byrokracii, armádu, majitele velkých podniků, apod.) avšak svou legitimitu ze společnosti nečerpají – ta pochází z režimu a jeho ideologie, a proto nejde ani o zástupce sektorů společnosti v pravém slova smyslu.

Limitovaný pluralismus je naopak typický pro režimy autoritativní. Zde režim toleruje či dokonce i podporuje existenci některých organizací, které přímo neovládá, a které mohou mít i politický charakter. Tato limitace pluralismu může mít různý charakter. Může být prováděná legálně

či de facto a může mít různý dosah, tedy může zahrnovat pouze politické skupiny nebo též i skupiny zájmové, atd²⁹. (Balík 2000, Balík-Kubát 2004). Vládnoucí režim si však vždy ponechává rozhodovací právo o tom, které instituce a organizace budou povoleny a za jakých podmínek. Především však není režim skrze tyto instituce jakkoliv odpovědný společnosti, pouze může (ale nemusí) určitým způsobem reflektovat mínění těchto skupin. Elity režimu nečerpají z těchto povolených institucí svou legitimitu k vládnutí³⁰, ta pochází pouze od vládce režimu, který v ně vložil svou důvěru (Linz 2000: 161). Limitovaný pluralismus navíc má v autoritativních režimech zpravidla ještě velmi důležitou funkci zdroje elit režimu. Zatímco totalitní režimy jsou schopné své elity samy vytvářet skrze své masové organizace, autoritativní režimy jsou personálně obvykle závislé na kooptaci elit z prostředí povolených institucí a organizací, které jsou tímto způsobem zapojovány do systému (Balík 2003).

2.2.2.) *Mentalita vs. Ideologie*

Druhou z os je dichotomie mentalita versus ideologie. Dle Linze (2000) se pojem mentalita váže k autoritativním režimům a představuje neurčitý stav mysli, který je jen obtížně formulovatelný, vychází z emocí či způsobu myšlení a má formu spíše specifického vzorce reakcí dané společnosti na podněty či vyznávaných obecných hodnot (patriotismus, tradice, víra v Boha,...). Mentalita nemá na rozdíl od ideologie zpravidla přesah do budoucnosti, bývá obvykle orientována na současnost a minulost. Důvod, proč se autoritativní režimy vyhýbají formulaci ideologie a raději spoléhají na mentalitu Linz (2000: 164) spatřuje v přítomnosti limitovaného pluralismu v autoritativních režimech. Mentalita je díky své nevyhraněnosti schopná fungovat jakožto nejmenší společný jmenovatel různorodých skupin ve státě a při cestě k moci dovede neutralizovat nejvíce potencionálních oponentů budoucímu autoritativnímu vůdci, což je nutnost při absenci mobilizované masy podporovatelů³¹.

Naproti tomu ideologie, která je spojena s kategorií režimů totalitních, je poměrně konkrétní, exkluzivní a intelektuálně vytvořený koncept, pomocí něhož je nahlíženo na realitu a s nímž se vládnoucí elita identifikuje. Ideologie je mnohem konkrétnější než mentalita, má své hranice, za nimiž již leží oblast „kacířství“, a rovněž si klade vyšší ambice než pouze legitimovat režim.

²⁹ Z tohoto důvodu budu ve své práci v rámci této osy sledovat nejen stranický systém, ale i systém státní správy a samosprávy, míru autonomie ostatních státních částí, pozici a funkci odborů a dalších zájmových organizací.

³⁰ Jakkoliv bývá v autoritativních režimech běžné, že z prostředí těchto institucí pocházejí či z nich čerpají podporu (Linz 2000: 161).

³¹ Což je další z typických znaků autoritativního režimu.

Ideologie si zpravidla klade za cíl formulovat „smysl dějin“ a svoji interpretaci reality. Ideologie je základem legitimacy totalitního režimu a úplná kontrola nad její formulací a interpretací je dle Linze (2000: 76-77) pravděpodobně podmínkou stability či vůbec zformování totalitního režimu³².

2.2.3.) *Depolitizace vs. Mobilizace*

Jako poslední je osa depolitizace a mobilizace. Pól politické mobilizace patří jednoznačně k totalitním režimům. Ty politickou mobilizaci přímo vyžadují, obyvatelstvo se jí musí povinně účastnit, zpravidla skrze účast ve straně a z ní vycházejících masových organizacích a není zde možný žádný únik do role pouhého pasivního subjektu, neboť pasivita je vnímána jako latentní hrozba (Linz 2000: 71). Úroveň a způsob politické mobilizace není zcela nepodobný politické mobilizaci v demokratických režimech³³. Rozdíl je nicméně ve faktu, že v nedemokratickém režimu existuje pouze jeden možný kanál mobilizace pro každou sféru života a cíle mobilizace jsou stanovovány centrem (Linz 2000: 70-71).

U autoritativních režimů je situace složitější. Mobilizační apel u nich obvykle absentuje a Juan Linz obecně předpokládá, že u autoritativních režimů je charakteristická spíše demobilizace, avšak s dovětkem, že v určitých fázích režimu může být stupeň mobilizace naopak i velmi vysoký (Balík-Kubát 2004: 54-55). Takovéto fáze vysoké mobilizovanosti lze najít u celé řady autoritativních režimů, zejména v těch, kde osvobození od koloniální nadvlády doprovázelo masové, lidové hnutí či u režimů fašistické provenience. Nicméně je podstatné, že tato mobilizace není aktivně udržována po celou dobu trvání režimu jako u režimů totalitních, neboť intenzivní mobilizace se bez posunu v druhých dvou dimenzích stává dlouhodobě neudržitelná. Vysokou úroveň mobilizace začnou vnímat jako hrozbu ostatní součásti limitovaného pluralismu (typicky zejména armáda a byrokracie) a postaví se proti ní. Režim dříve či později buď v mobilizovanosti poleví nebo se naopak posune směrem k totalitnímu ideálu i v ostatních charakteristikách. Autoritativní režimy však často postupný pokles mobilizovanosti společnosti uvítají, protože pro ně může mít žádané důsledky (např. nižší tlak na splnění slibů, „klid na práci“, atd.) (Linz 2000: 166-167).

³² Linz (2000: 77) uvádí, že právě nemožnost kontroly ideologického obsahu katolického učení byla hlavní překážkou totalitarizace režimů, které se o katolické učení opíraly, jako bylo Dolfusovo a Schussnigovo Rakousko, Salazarovo Portugalsko a Francovo Španělsko.

³³ Což dle Linze (2000: 70) svádělo řadu pozorovatelů považovat totalitní režimy za bližší demokratickému ideálu než demokracie liberální s jejich participací omezenou mnohdy na volby.

2.3.) Totalitní režimy

První z kategorií nedemokratických režimů jsou dle Linze režimy totalitní. Juan Linz při jejich definici vycházel z předešlých prací autorů jako byli Carl Friedrich, Zbigniew Brzezinski či Franz Neumann. Definice těchto autorů se dle Linze shodovaly v určitých základních bodech. Totalitarismus je podle nich systém, který ničí hranici mezi veřejným a soukromým, státem a společností. Společnost sama je do úplnosti politizována skrze masovou stranu a na ní navázané organizace. Linz naopak odmítá tezi Hannah Arendt, že teror je nejpodstatnější charakteristikou totalitního režimu. Dle Linze (2000: 66) je sice teror v totalitních systémech obvyklý, ale nikoliv bezpodmínečně nutný. Není nutný teoreticky³⁴ a dle Linze v zásadě ani prakticky. Zdroj přítomnosti teroru ve většině totalitních režimů hledá Linz spíše v elitismu a hře o nulovém součtu, která probíhá mezi elitou režimu. Poražený zpravidla ztrácí vše, což vede k ochotě použít teror ze strachu o ztrátu své moci. Teror tak bývá z velké části namířen i dovnitř elity v podobě čistek, v čemž se totalitní režimy odlišují od režimů autoritativních.

Z existujícího korpusu myšlenek a definicí totalitních režimů Linz (2000: 67) extrahuje, že totalitní režimy je možné zachytit pomocí tří hlavních charakteristik, které odpovídají krajním bodům výše zmíněných os³⁵. Klíčovou roli v totalitních režimech hraje ideologie, silná a trvalá mobilizace společnosti skrze stranu a masové organizace a soustředění veškeré moci v úzkou elitu³⁶, která není nikomu a ničemu odpovědná a nelze ji odstavit od moci mírovými, ústavními prostředky. Podstatné je, že aby byl systém dle Linze totalitní, tak musí splňovat všechny tři charakteristiky najednou. Jednotlivě lze tyto charakteristiky nalézt v celé řadě režimů, které nicméně dle Linze totalitními nejsou. Pouze kombinace všech tří faktorů dělá z režimu systém totalitní.

V totalitním režimu dochází k úplné likvidaci společenského pluralismu. Veškeré společenské instituce existující z doby před vznikem režimu jsou zničeny či podřízeny vládnoucí elitě a jejich zástupci vyloučeni z výkonu moci, i když mohou mít určitý vliv v některých oblastech (Linz 2000: 68). Politický monismus je úplný a nezvratitelný bez změny charakteru režimu a jeho existence hlavním rozdílem proti ostatním nedemokratickým režimům.

Intenzivní politická mobilizace je dalším charakteristickým znakem totalitního režimu.

³⁴ Linz (2000: 66) předkládá myšlenku, že totalitní režim může být teoreticky postaven na úspěšné identifikaci většiny společnosti s vládnoucí elitou a úspěšnou mobilizací a manipulací společnosti skrze masové organizace. V takovém případě masový teror nemusí být vůbec potřeba.

³⁵ Viz předešlá kapitola 2.2.)

³⁶ Ať už vůdce a jeho blízké spolupracovníky nebo kolektivní skupinu.

Pomocí ní probíhá neustálá zpětná vazba probíhající mezi monistickým centrem, které vytváří rozhodnutí vedeno vyznávanou ideologií, a mobilizovanou společností. Některé prvky spojené s mobilizovaností přibližují totalitní režimy k demokratickému ideálu, Linz (2000: 70) v ní spatřuje důvod obdivu řady demokratických intelektuálů k totalitním režimům. V totalitních režimech probíhá politická participace fakticky neustále, zatímco v demokratických režimech je omezena víceméně na období voleb. Totalitní režimy charakterizuje i zaměření se na masovou komunikaci a masové vzdělání a aktivní roli intelektuálů, což je činí i v těchto ohledech na první pohled bližší demokratickým režimům než režimům autoritativním.

Hlavní složku politické mobilizace v totalitních režimech tvoří jediná politická strana. Ta v totalitních režimech proniká celou společností, ať již přímo, či skrze na ni navázané masové organizace. Skrze stranu umožňuje režim participaci na výkonu moci značné části společnosti, v čemž se dramaticky odlišuje od režimů autoritativních, které se zpravidla opírají o úzké skupiny profesionálů – členů byrokracie, důstojníků, apod. Možnost aktivního podílení se na tvorbě a řízení režimu přidává totalitním režimům na atraktivitě a umožňuje směřovat energii společnosti tam, kam režim potřebuje (Linz 2000: 72-73).

Vůdcovský princip Linz (2000: 74-75) podobně jako přítomnost teroru považuje v totalitních režimech za obvyklý a jeho vznik za velmi pravděpodobný, ale nikoliv nutný a totalitní systém nelze spojit pouze s osobou vůdce, neboť takové režimy v minulosti o svého vůdce přišly a i přes náročnou nástupnickou krizi nedošlo k pádu režimu.

2.4.) Sultanistické režimy

Druhou z kategorií Linzových nedemokratických režimů tvoří systémy tradiční autority a osobního panství shrnuté pod název sultanistické³⁷. Linz (2000: 143) je dává do kontrastu s moderními typy režimů – demokratickými, totalitními a autoritativními - sultanistické režimy se opírají o starší, tradiční typy legitimacy. Jak Linz (2000: 143-144) poznamenává, tato legitimita je blízká legitimitě feudální a zakládá se na osobních vazbách a silně osobním stylu vlády. Tyto režimy vznikají v zemích, kde se stýká modernita s minulostí. Tradiční instituce, politická kultura a často i náboženské hodnoty v takovýchto zemích mají stále silnou pozici a režim zde vládnoucí to musí respektovat.

³⁷ Termín, který si Juan Linz vypůjčil od Maxe Webera (Linz 2000: 144).

Sultanistické režimy v sobě skrývají jednak tradiční formy vlády – neomezené monarchie s legitimitou čerpanou ze své minulosti³⁸ a jednak formu vlády založenou na osobnosti vládce, který vládne za pomoci strachu a korupce. V takových režimech oficiální struktura téměř nic neznamena a je celá vystavena arbitráním zásahům nade všemi postaveného neomezeného vládce. Podoba vládnutí je blízká prvnímu typu tradiční vlády, avšak v takovýchto systémech se vládce nemůže opírat o dlouhodobou tradiční legitimitu (Linz 2000: 151). Arbitrární mocenské zasahování vůdce připodobňuje život v těchto systémech životu v systémech totalitních, avšak sultanistické režimy zpravidla rezignují na snahu o vytvoření ideologie či masovou mobilizaci obyvatelstva skrze stranu (Linz 2000: 152). Těmto režimům je blízká inheretní nestabilita a jsou závislé na ekonomické situaci, neboť osobní loajalita členů režimu je odvislá od odměn, které přijímají od svého vládce. Sultanistickým režimům tohoto typu bývají charakteristické náhlé pády či naopak velmi rychlé etablování se nových sultanistických režimů.

Vznik sultanistického režimu předpokládá preindustriální společnost. Nevzdělané a chudé masy jsou nejnáze ovladatelné za pomoci směsi strachu a vděku za sociální paternalismus vládce. Sultanistické režimy tedy potřebují pro své dlouhodobé přežití specifický druh ekonomiky založený na nerostném bohatství, které poskytuje režimu dostatek finančních prostředků na korupci svých členů i obyvatelstva, ale zároveň nevyžaduje kvalifikovanou a vzdělanou pracovní třídu (Linz 2000: 153-154).

2.5.) Autoritativní režimy

2.5.1.) Definice autoritativních režimů

Třetí z kategorií nedemokratických režimů, kterou Linz definoval, je kategorie autoritativních režimů. Ty se na pomyslné ose pohybují mezi demokracií a totalitními režimy a vymezují se jak proti demokratickým tak totalitním systémům, přičemž mezi nimi a demokratickými režimy je hranice poměrně jasná zatímco mezi autoritativními a totalitními režimy je hranice více mlhavá (Linz 2000: 159).

Linz (1964: 255) autoritativní režimy definuje jako: „Politické systémy s limitovaným, neodpovědným, politickým pluralismem. Bez propracované vedoucí ideologie ale s rozpoznatelnou mentalitou. Bez extenzivní i intenzivní mobilizace s výjimkou určitých období jejich vývoje a v

³⁸ Která jakmile je i jen na omezený časový úsek přerušena, tak se na ni zpravidla již nedá navázat – Linz (2000: 146)

nichž vůdce nebo malá skupina vůdců moc uplatňuje uvnitř formálně špatně definovaných avšak předvídatelných hranicích.“ Z rámce této definice nicméně Linz specificky vyčleňuje některé případy, které by do ní mohly spadat, ale dle Linze se o autoritativní režimy v pravém slova smyslu nejedná. Pro tradičně legitimované, sultanistické režimy Linz vytvořil svou vlastní svébytnou kategorii a dále z řad autoritativních režimů vyloučil konstituční monarchie devatenáctého století a cenzovní demokracie s omezeným volebním právem, které oboje byly na cestě k tomu stát se plnými demokraciemi a oligarchické demokracie, které se zastavily na půl cesty mezi demokracií a autoritativním režimem (Linz 2000: 160). Linz zároveň trvá na označení autoritativní režim, pojmy autoritativní vlády a autoritativní společnosti jsou dle Linze zavádějící. Nelze v plném slova smyslu mluvit o vládě, neboť autoritativní režimy obvykle mají málo specifickou institucionální strukturu. Zrovna tak nelze hovořit o autoritativní společnosti, neboť v těchto režimech není smazána hranice mezi státem a společností, ba naopak je mnohdy velmi zvýrazněna.

2.5.2.) Limitovaný pluralismus autoritativních režimů

Nejvýznačnější charakteristikou autoritativního režimu je limitovaný pluralismus. Právě limitace pluralismu je největší rozdílný prvek proti liberálním demokraciím s jejich takřka nelimitovaným pluralismem. Alternativně Linz (2000: 161) navrhuje termín limitovaný monismus, který pro změnu vymezuje autoritativní režimy vůči režimům totalitním s jejich absolutním monismem. Limitace pluralismu v autoritativních režimech může nabírat různých podob – může být legální nebo pouze de facto, může být více či méně rozsáhlá a zasahovat pouze politické skupiny či se naopak rozšířit i na zájmové skupiny. O limitovaném pluralismu mluvíme dokud ve státě zůstávají skupiny, které nebyly režimem vytvořeny či nejsou jím zcela ovládnuty, a které mají nějaký vliv na politický proces. Některé režimy mohou zajít až k institucionalizaci politické participace některých nezávislých skupin a institucí, avšak vždy je přítomen prvek, že to jsou vládcí režimu, kteří rozhodují, které skupiny mohou v systému působit a za jakých podmínek. (Linz 2000: 161).

S otázkou limitovaného pluralismu v autoritativních režimech je spojena otázka opozice v nich. Otevřená opozice je samozřejmě režimem potlačována, ale charakter limitovaného pluralismu umožňuje existenci „semiopozice“ či „pseudopozice“ vyvěrající z rozdílného podílu na moci mezi jednotlivými součástmi limitovaného pluralismu (Linz 2000: 168). Skupiny bez dostatečné reprezentace ve vládě mohou zaujmout částečně kritický postoj k vládě či některým institucím, ale důsledně odlišují omezenou kritiku některých aspektů vlády a kritiku samotného vládcí režimu či

historické legitimacy a nutnosti existence autoritativního režimu, což už jsou oblasti, které tato semiopozice přijímá a kritice je v žádném případě nepodrobuje. Povaha limitovaného pluralismu umožňuje takovéto semiopozici relativně snadný vznik, neboť autonomie poskytnutá některým sociálním institucím vede k jejich relativní otevřenosti vůči společnosti.

Tato semiopozice bude velmi často heterogenní – zahrnuje skupiny, které by si přály jiný směr politiky režimu v některých oblastech, skupiny, které se k režimu přidaly z oportunismu a jsou zklamány, že jejich cíle nebyly naplněny, skupiny, které se původně s režimem identifikovaly, ale postupem času se odcizily či ty, kteří by si přáli jinou formu režimu, ať již skupiny s vyššími ideologickými cíly, skupiny oponující případné liberalizaci režimu, starou gardu, která si své cíle stanovila ještě před převzetím moci a je nyní zklamána z praktické podoby režimu či naopak mladé aktivisty a intelektuály, kteří jsou zklamáni z nedostatečných možností aktivní politické participace (Linz 2000: 168). Existence takovéto legální semiopozice je dalším rozdílem proti totalitním režimům v nichž je hranice mezi režimem a jeho oponenty jasně narýsovaná. Zároveň je i odlišujícím znakem vůči demokracii – semiopozice v autoritativních režimech postrádá institucionalizované kanály pro politickou participaci a oslovení mas.

Limitovaný pluralismus má v autoritativních režimech navíc ještě další funkci. Díky absenci silné, masové totalitní strany musí režim své elity kooptovat právě z řad organizací a skupin, které jsou součástí limitovaného pluralismu. Tato rekrutace elit z řady různých skupin poté vede k heterogenitě vládnoucí elity, která je obvykle složená ze zástupců různých institucí (technokraté z průmyslu či byrokracie, armádní důstojníci, katoličtí intelektuálové, apod.) a musí hledat společnou řeč, což dále podporuje další charakteristiky autoritativního režimu, zejména založení na mentalitě a nikoli na ideologii (viz níže).

2.5.3.) Mentalita autoritativních režimů

Pro definici autoritativních režimů Juan Linz používá spíše výraz mentalita než ideologie, kterou spojuje především s totalitními režimy. Důvodem, proč autoritativní režimy dle Linze raději přijímají podstatně vágnější mentalitu místo propracované ideologie je nutné spatřovat v existenci limitovaného pluralismu v takovýchto režimech. Je to právě neurčitost a nevyhraněnost mentality, která rozmazává štěpící linie uvnitř režimu. Ten se na rozdíl do totalitních režimů nemůže zpravidla opřít o mobilizované masy a široce přijatelná a nedefinovaná mentalita může zneutralizovat nejvíce oponentů, zapojit nejvíce skupin obyvatelstva do podpory režimu a především umožní pragmatické

politické rozhodování a zároveň na rozdíl od ideologie nevytváří silné politické pnutí spojené s jejím utopickým charakterem (Linz 2000: 164).

Odmítnutí propracované ideologie autoritativními režimy však s sebou nese i řadu nevýhod. Bez ideologie je velmi omezená schopnost režimu mobilizovat a identifikovat masy s režimem. Atraktivita režimu je bez ideologie velmi nízká a málokdy se stává vzorem hodným následování³⁹. S absencí určitého cíle a omezení se na pragmatickou politiku v rámci vágní mentality přichází i odcizení intelektuálů či mládeže. Některé autoritativní režimy, v první řadě fašistické, i proto vytvořily svou ideologii či imitovaly ideologii cizí a byly schopny úspěšně působit i na tyto skupiny. Přijetí ideologie však v autoritativním režimu vede k pnutí s tím, jak se autoritativní praxe podmíněná limitovaným pluralismem rozchází s ideologickým ideálem (Linz 2000: 165). Tyto imitace ideologie nelze dle Linze ve většině případů považovat za skutečnou ideologii. Jedná se o obvykle o ad hoc přijetí „duchu doby“, který svými symboly a ideami podepřou legitimitu autoritativního vládce, který jinak sám nemá žádné výraznější ideologické zakotvení. Podoba přijaté ideologie zpravidla odpovídá převládající „ideologické módě“ - východoevropské předválečné režimy imitovaly fašismus zatímco poválečné režimy socialismus. Takovéto přijetí ideologie je dle Linze (2000: 173) nikoliv zcela irelevantní, ale nemůže na něm být založena klasifikace režimu neboť skutečná podoba režimu bude i bez ideologické masky nadále odrážet spíše mentalitu vládce.

Linz (2000: 173-174) identifikuje v průběhu 20. století šest ideologií, které autoritativní režimy přijímaly za své. První je modernizační ideologie, kterou přijímaly některé státy (Turecko, Mexiko) na sklonku první světové války. Druhou je fašistická ideologie. Třetí je ideologie organického státu vycházející z katolického učení⁴⁰. Čtvrtou je ideologie přijatá nově osvobozenými státy po druhé světové války (Indonésie, Pákistán) považující se za poručníka na cestě k participativní demokracii. Pátou je adaptace socialismu na podmínky afrických a islámských zemí. A šestou je ideologie komunistických post-totalitních států. Jakkoliv je tedy možné rozdělit autoritativní režimy podle přijaté ideologie, dle Linze (2000: 175) to není příliš vhodný přístup pro klasifikaci, neboť ideologie je obvykle pouze imitována či přejata a režimy se prakticky liší méně, než by se na první pohled zdálo⁴¹ a pro klasifikaci jsou podstatnější a vhodnější druhé dvě osy

³⁹ Linz (2000: 170) uvádí, že úspěšným utopickým vzorem se do určité míry z autoritativních režimů stal pouze Násirův Egypt, částečně i Mexiko a Jugoslávie a pak fašistická Itálie, která nicméně disponovala svou ideologií a pohybovala se na pomezí mezi totalitarismem a autoritativním režimem.

⁴⁰ Linz (2000: 174) uznává, že tato ideologie přebírala některé prvky z fašismu se kterým je často zaměňována, ale absentují v něm totalitářské prvky, které jsou fašismu vlastní.

⁴¹ Linz (2000: 174) uvádí příklad, že například agrární africké státy, které adaptovaly socialismus, mají v praxi mnoho

limitovaného pluralismu a mobilizovanosti.

2.5.4.) *Depolitizace autoritativních režimů*

Ve své definici autoritativních režimů Linz klade důraz na depolitizaci respektive odmítání politické mobilizace autoritativními režimy s výjimkou některých fází vývoje. Otázka mobilizace je nejvíce heterogenní charakteristikou autoritativních režimů. Zatímco jsou takřka výhradně spojovány s limitovaným pluralismem a většinou s mentalitou či pseudo-ideologií⁴², v míře mobilizace se různé typy autoritativních režimů značně liší. Na jedné straně řada režimů depolitizaci podporuje, protože vyhovuje jejich vládcům, neboť odpovídá jejich mentalitě a charakteru prvků limitovaného pluralismu o něž se vládcí opírají. Jiné režimy naopak v některých fázích svého vývoje usilují o aktivní mobilizaci obyvatelstva a snaží se o aktivní zapojení populace do režimu a jeho organizací, neboť je do tohoto závazku tlačí přijatá ideologie či historické okolnosti vzniku⁴³.

Hlavní faktor určující míru depolitizace režimu spatřuje Linz (2000: 166) v druhých dvou charakteristikách – míra limitace pluralismu a ideologičnosti režimu určuje následnou míru mobilizace v režimu. Čím více se blíží limitovaný pluralismus pravému monismu a čím více je režim ideologický, tím více mobilizační rovněž režim ve výsledku bude a naopak. Druhým faktorem ovlivňujícím míru depolitizace režimu je pak socio-ekonomická situace státu. Tam, kde autoritativní režim vzniká v podmínkách nerozvinuté společnosti, nejsou ani počáteční podmínky pro to, aby byla intenzivní politická mobilizace možná. Nerozvinuté, zemědělské společnosti složené z relativně izolovaných agrárních komun lze propojit skrze jednotnou stranu, ale již prakticky nelze vytvořit participativní politickou kulturu.

Podstatným faktem ohledně politické mobilizovanosti je, že žádný autoritativní režim není schopný případnou vysokou míru mobilizovanosti dlouhodobě udržet. Nelze ji udržovat bez vysoké míry ideologičnosti a bez zlomení odporu z řad některých skupin limitovaného pluralismu, které ji vnímají jako hrozbu. Autoritativní režim je tedy ve střednědobém a dlouhodobém měřítku stavěn

společných prvků s agrárními státy, které před druhou světovou válkou přijaly fašismus.

⁴² Jak bylo zmíněno o podkapitole výše, pokud chtějí autoritativní režimy zabránit negativním jevům spojeným s mentalitou, zpravidla nevytvářejí svou vlastní, propracovanou ideologii nýbrž se zpravidla vydají cestou derivace či imitace ideologie cizí, přičemž výsledný produkt spadá kamsi mezi mentalitu a originální ideologii totalitních režimů.

⁴³ Boj za nezávislost či boj s a následná porážka vysoce mobilizovaného protivníka v demokracii z níž vzešel nacionalistický, populistický či fašistický autoritativní režim.

před volbu buď omezení míry mobilizovanosti nebo vydání se směrem k totalitnímu režimu⁴⁴.

2.6.) Typologie autoritativních režimů

Na základě výše uvedených tří os a definice autoritativních režimů provedl Juan Linz klasifikaci tohoto druhu režimů, přičemž vymezil sedm druhů autoritativních režimů. Tato klasifikace je vedena především podél os limitovaného pluralismu a depolitizace, osa ideologie-mentalita je Linzem brána pro klasifikaci jako druhotná vzhledem k problémům spjatým s jejím ne vždy jasným a vědecky zkoumatelným charakterem. Linzova klasifikace je klasifikací vycházející z empirických případů. Nejedná se o klasifikaci dedukovanou z teorie vyčerpávající veškeré teoretické možnosti (Linz 2000: 179). Linz (2000: 181-182) rovněž zdůrazňuje, že hranice mezi jednotlivými typy v typologii nejsou neměnné. Režimy se v průběhu své existence posouvají a vyvíjejí a mohou v různých fázích svého života spadat do různých kategorií. Tato proměnlivost má často i praktický projev v rychlosti institucionalizace těchto režimů, která bývá obvykle pomalá a nestálá včetně tvorby ústavního pořádku.

Byrokraticko-militaristické režimy

Prvním typem autoritativních režimů, který Juan Linz vyčlenil, jsou byrokraticko-militaristické režimy. Jejich vládnoucí elitu tvoří volná koalice složená převážně z armádních důstojníků a profesionálních členů byrokracie, která vylučuje či zapojuje různé sociální skupiny do vlády pragmaticky a bez závazků ke konkrétní ideologii⁴⁵. Tyto režimy zpravidla fungují dle pragmatické „úřednické“ mentality a často formují svou politickou stranu, která nicméně neslouží jakožto prostředek k masové mobilizaci, nýbrž spíše jakožto prostředek k depolitizaci skrze „zabírání politického prostoru“ (Linz 2000: 184). Politický pluralismus může být limitován poměrně mírně, tyto režimy mohou dokonce umožňovat existenci vícestranického politického systému, avšak volná soutěž povolena není a je obvykle důsledně manipulována. Pluralismus je limitován omezeně i v jiných ohledech, tyto režimy obvykle příliš neomezují silné tradiční předrežimní instituce a sociální skupiny – církve, monarchii, velké vlastníky půdy, buržoazii či aristokracii.

Účelem těchto režimů bývá často pouze vyloučit masy z přístupu k moci a zisku většího

⁴⁴ Popřípadě směrem k demokracii (Linz 2000: 166).

⁴⁵ Popřípadě je volně přijmuta ideologie cizí, například byrokraticko-militaristické režimy východní Evropy v 30. letech často přijímaly některé prvky fašistické ideologie, například za účelem kooptace části fašistického hnutí. Přesto nelze tyto režimy považovat za ideologické, neboť vždy převažovala pragmatičnost ve vztahu k přijaté ideologii (Linz 2000: 184).

podílu na sociálních dobrech. Ostatní sektory společnosti mohou být ponechány více méně bez větší kontroly a vedoucí role byrokracie a armády je zajištěna jejich schopností udržet vyloučené masy v klidu mimo moc (Linz 2000: 188).

Organicko-etatistické režimy

Odlišný typ autoritativního režimu jsou režimy tzv. organického etatismu. Ty přijmuly odlišný přístup vůči společnosti a ekonomice a vydaly se cestou kontrolované participace a mobilizace společnosti skrze organické instituce. Výběr této cesty byl podmíněn odmítnutím individualismu liberální demokracie kombinovaným s touhou po poskytnutí institucionalizovaného kanálu pro reprezentaci zájmů moderní společnosti (Linz 2000: 209).

Tyto autoritativní režimy vycházely z ideologického zázemí pocházející z konzervativních přístupů devatenáctého století, kdy předindustriální vrstvy⁴⁶ odmítly revoluční ideje a daly za vznik různým variantám korporativismu, který odmítal liberalismus, kapitalismus i sekularismus a nabízel vlastní přístup k organizaci společnosti.

Korporativismus v teorii představoval alternativu liberální demokracii – organickou demokracii. V praxi nicméně dal za vznik výhradně autoritativním režimům, neboť žádný korporativistický režim neuložil kontrolu nad vládou do rukou korporativnímu legislativnímu tělesu (Linz 2000: 211-214). Korporativismus se tedy stal pouze ideologií, která byla adaptována či imitována autoritativními režimy, které pomocí ní legitimizovaly svou vládu a mobilizovaly některé vybrané sektory společnosti. Příklady organicko-etatistických režimů jsou Salazarovo Portugalsko, Francovo Španělsko⁴⁷ či meziválečné Rakousko za kancléřů Dolfuse a Schussniga (Linz 2000: 215).

Organicko-etatistické režimy jsou v rámci trojice os díky přijetí ideologie korporativismu více ideologické a v návaznosti na ni i více mobilizační než režimy byrokraticko-militaristické. Přijatá ideologie zároveň zabraňuje přílišné limitaci pluralismu – především katolická církev má v těchto režimech autonomní až zcela nezávislé postavení díky katolickým kořenům přijaté ideologie.

Mobilizační autoritativní režimy v post-demokratických společnostech

V řadě zemí demokratická revoluce zničila možnost návratu k tradiční legitimitě avšak zároveň přinesla příliš dlouhou řadu nových krizí najednou – krize legitimacy nového státu, krize

⁴⁶ Řemeslníci, rolníci, církve, často i svobodná povolání

⁴⁷ Po pretotalitní fašistické periodě (Linz 2000: 215).

participace, krize zahrnutí nových vrstev do legislativy a vlády, krize sekularizace. Mnohdy hospodářský vývoj navíc zaostával za vývojem politickým.

Všechny tyto faktory vedly ke vzniku protestních ideologií a nových hnutí žádajících přerozdělení majetku, vyšší participaci a nepřátelských ke změnám ústícím z rozpadu starého řádu. V řadě zemí byly tyto faktory spojeny ještě s problematikou smyslu pro národní kohezi – ať už se jednalo o státy, které se teprve nedávno sjednotily (Itálie, Německo) či naopak přišly o národní sebevědomí s rozpadem svého impéria (Portugalsko, Španělsko). Tyto faktory byly doplněny rapidní demokratizací za současné absence tradičních a legitimních institucí a elit, což často vedlo k neschopnosti uspokojit požadavky nových, probouzejících se sociálních skupin, k neefektivitě demokratického režimu a k jeho konečnému pádu a nahrazení autoritativním režimem, který však nemohl přijmout byrokraticko-militaristickou depolitizující podobu kvůli již zakořeněné participativní kultuře. Za těchto podmínek vznikaly nové politické proudy zahrnující plebiscitární pseudodemokratický prvek jediné masové strany – leninismus a fašismus. (Linz 2000: 218).

Režimy vzniklé z tohoto procesu silně limitovaly pluralismus, přičemž role masové strany mohla variovat od zcela dominantní role přibližující se až totalitní podobě po menšinovou roli v širší koalici. Všechny tyto režimy zavedly v duchu své ideologie silný mobilizační, populistický prvek pro více či méně dobrovolnou participaci, která se pro tyto režimy stala nástrojem ospravedlnění a provedení sociálních změn a je hlavním rozdílem proti ostatním typům autoritativních režimů (Linz 2000: 226).

Tento typ režimu tedy dosahuje vyšších hodnot ve všech třech osách vůči prvním dvěma typům autoritativních režimů – více omezuje pluralismus, ideologie v něm hraje aktivní a velmi důležitou roli a režimy aktivně se snaží o mobilizaci populace. Zároveň jsou tyto režimy relativně stabilní, historicky všechny padly z vnějších, nikoli z vnitřních důvodů (Linz 2000: 227).

Mobilizační autoritativní režimy v nově nezávislých státech

Tento typ autoritativních režimů se objevil v zemích, které nabyly nezávislosti na koloniální moci. Tyto země lze charakterizovat jakožto nerozvinuté, s populací převážně v zemědělství, kde díky koloniálnímu dědictví absentují tradiční elity – střední třída, byrokracie, profesionální armáda, ekonomické elity. Vůdcovství národní revoluce se v těchto zemích ujali členové úzké elity vzdělanců ze zpravidla zahraničních univerzit, kteří dovedli využít hněvu a zášti domorodého obyvatelstva vůči koloniální nadvládě. Touha po nezávislosti přinejmenším dočasně zastínila

veškeré ostatní rozpory ve společnosti a dala vzniknout jediné či přinejmenším dominantní straně, která se postavila do čela osvobozené snahy. Po zisku nezávislosti tyto státy obvykle přijaly demokratické instituce, které se nicméně záhy staly nefunkčními a nepochopenými a symbolem státnosti se stal vůdce boje za nezávislost a jeho strana, nikoliv státní instituce (Linz 2000: 227-228).

Nedostatek zdrojů, ať již ekonomických či lidských, však ultimativně zabránil těmto režimům, aby se posunuly směrem k totalitním a zlikvidovaly zcela veškerý politický pluralismus. Nedostatek zdrojů a participativní kultury rovněž postihl mobilizační schopnost strany, která je přes veškerou snahu značně omezená. Tím spíše, že tyto režimy zpravidla nedisponovaly vlastní ideologii, ale pouze ad hoc přijímaly některé symboly a prvky již existující ideologie cizí a i tato derivovaná ideologie byla těmito režimy záhy opouštěna pod tlakem hospodářských a politických okolností.

Tyto režimy jsou ve svém počátku značně mobilizující a jejich limitovaný pluralismus se blíží spíše limitovanému monismu. Ideologie režimu však obvykle bývá pouze přijmutý derivát a v praktickém fungování státu jsou jeho vůdci pragmatičtí a vybavení spíše svou vlastní mentalitou. Ultimativně většinu těchto režimů čeká téměř nevyhnutelný zánik – vnitřní podmínky neumožňují udržet mobilizaci obyvatelstva, slabost masové strany vede k nutnosti stále rozšiřovat limitovaný pluralismus a zahrnovat nové a nové skupiny do vládnoucí koalice až nakonec mobilizační schopnost strany prakticky zanikne a režim se přesune do polohy byrokraticko-militaristického režimu – ať již sám či s pomocí vojenského převratu (Linz 2000: 229-231).

Rasové demokracie

Poněkud paradoxním typem autoritativního režimu jsou tzv. rasové či etnické demokracie. Ty lze definovat jakožto režimy, které pro určitou rasově či etnicky definovanou část populace udržují demokratické standardy avšak zbytek populace je z nich vyloučen i za pomoci násilných metod. Pluralismus je tedy limitován především ve vztahu k definované části populace, přičemž tato definice bývá provedena na základě režimem vyznávané ideologie⁴⁸. Nutnost obrany režimu nicméně vede k prosazování mobilizace dominantní skupiny na obranu ideologie a režimu a tlaku na depolitizaci skupiny potlačované.

Stále větší náklady na udržení statu quo vedou režim postupně ke stále radikálnějšímu

⁴⁸ Příkladem budiž Jihoafrická republika a ideologie apartheidu (Linz 2000: 233)

krokům a pluralismus obvykle začne limitovat i pro dominantní skupinu, která dosud žila v plně demokratických poměrech. Tento směr vývoje může tyto režimy teoreticky postupně svést až do kategorie pre-totalitních či zcela totalitních režimů (Linz 2000: 233).

Rasové demokracie představují zajímavý druh autoritativního režimu, neboť jejich vývoj od běžné demokracie směrem k autoritativnímu režimu bývá kontinuální a prováděný v rámci demokratických institucí bez závažných zlomů. Pluralismus je limitován především pro nedominantní skupinu obyvatelstva, zatímco pro dominantní skupinu nemusí být limitován vůbec či pouze velmi mírně⁴⁹. Tato limitace pluralismu je prováděna na základě ideologie, která může nabývat různých podob – od pouze mírně ideologické nastavby mentality až po svébytnou rasovou ideologii. Mobilizace je prováděna pouze v rámci dominantní skupiny a je relativně omezená funkčními demokratickými institucemi, vůči skupině vyloučené je naopak prováděna co nejdůslednější depolitizace.

Pre-totalitní a defektně totalitní režimy

Ačkoliv Juan Linz zřetelně rozlišil různé kategorie nedemokratických režimů a definiční hranice mezi totalitním a autoritativním režimem je teoreticky jasná, v praxi probíhá přechod mezi oběma typy podstatně klidněji a kontinuálněji, než jak je tomu v případě přechodu mezi demokracií a autoritativním režimem. Kategorie pre-totalitních a defektně totalitních režimů zahrnuje „šedou zónu mezi oběma typy nedemokratických režimů.“ (Linz 2000: 240).

To, zda se systém po kolapsu demokracie⁵⁰ začne vyvíjet k autoritativnímu či totalitnímu režimu předurčují prvotní podmínky – charakteristika vůdce či skupiny, která přebírá moc⁵¹ a situace v níž přebírání moci probíhá. Avšak i za předpokladu, že se systém vydá směrem k totalitnímu režimu, tak jeho vybudování je komplexní záležitost, která vyžaduje určitý čas a tedy svou přípravnou fázi. Linz (2000: 241) považuje za pre-totalitní takové situace v nichž „existují důležité politické, sociální a kulturní podmínky pro vznik totalitního režimu – prakticky situace, kde důležitá politická skupina usiluje o prosazení totalitní utopie, ale kde ostatní sociální instituce ... nejsou zcela oddány tomuto cíli, ačkoliv mohou podporovat limitaci pluralismu a mají stále ještě značnou míru autonomie, legitimacy a efektivity.“ Tento pre-totalitní stav je charakterizován

⁴⁹ Linz (2000: 240) poznamenává, že rozsáhlejší limitace pluralismu i pro dominantní skupinu by již předpokládala opuštění demokratických institucí a zcela by změnila charakter režimu (na pre-totalitní, viz výše).

⁵⁰ Či tradiční nebo koloniální formy vlády.

⁵¹ Především fakt, zda je vedena ideologii či pouze neurčitou mentalitou, zda je zakotvena ve stávajících sociálních institucích či zda jde o nové, masové hnutí – stranu, apod. (Linz 2000: 241).

značnou nestabilitou, vyplývající z probíhajícího souboje o charakter budoucího režimu, který se může vyvinout jedním či druhým směrem podle toho, zda se ostatním sociálním institucím podaří totalitní prvek integrovat či zda ten naopak dosáhne úspěchu.

Tato nestabilní rovnováha sil může být více či méně rychle převážena na totalitní stranu⁵², může existovat po dlouhou dobu s výkyvy na jednu či druhou stranu (pak hovoříme o defektním totalitarismu, kde totalitní prvek zastává důležitou či dominantní pozici v limitovaném pluralismu a ovládá značnou část společnosti skrze ideologii a stranickou mobilizaci, avšak ostatní části limitovaného pluralismu nejsou zcela ovládnuty a zničeny⁵³. Příkladem může být Mussoliniho Itálie (Linz 2000: 244)) či dokonce může být vývoj k totalitnímu systému zcela zastaven a totalitní prvek ztratí svou dominanci (poté hovoříme o zastaveném totalitarismu, příkladem může být Francovo Španělsko, kde po několikaleté pre-totalitní či defektně totalitní fázi po skončení občanské války dojde k neúspěchu totalitarizačních tendencí uvnitř falangistického hnutí a změně charakteru režimu (Linz 2000: 244)).

Typický pre-totalitní režim nabývá podoby, kdy strana, která sleduje totalitní cíle, je jednou z důležitých součástí vládnoucí koalice, ale zároveň pomocí svých masových či polovojenských organizací vyvíjí nátlak na ostatní členy vládnoucí koalice. Tyto vlády mohou být stále nadále formálně ústavní, avšak prakticky samy omezují pluralismus, neboť často přistupují k likvidaci ostatních stran a jsou pod tlakem vedeny k totalitnímu cíli v podobě rozmělnění všech relevantních sil v totalitním hnutí (Linz 2000: 244).

Netotalitní strany vládnoucí koalice jsou postaveny před obtížnou volbu, v případě opozice vůči tlaku totalitní strany jsou touto stranou vytlačovány na základě zpochybnění jejich loajality k režimu. Naopak pokud se strany spokojí s pasivitou, tak napomáhají legitimizaci totalitarizačních snah a oportunisté v jejich řadách začnou přebíhat k vítězí straně a organizace stále vzdorující jsou zbavovány podpory a naděje na úspěch (Linz 2000: 240). Úspěch či neúspěch totalitarizačních snah tak spočívá spíše na výchozích podmínkách, ať již vnitřních (zakotvení netotalitních částí vládnoucí koalice v nezávislých mocenských strukturách společnosti) nebo vnějších (vnější závislost na jiných zemích a jejich zřízení) než na samotném jednání aktérů.

⁵² Rychlý vývoj nastal v Německu po přijetí zmocňovacího zákona v roce 1933, pomalejší vývoj naopak zaznamenal SSSR, kde k definitivní totalitarizaci došlo až delší periodě NEP a bojů o moc uvnitř komunistické strany.

⁵³ Defektně totalitní režim pak dle mého názoru do značné míry připomíná mobilizační autoritativní režim v post-demokratické společnosti, od něhož se liší snad pouze aktivní snahou některých částí režimu o přechod k totalitnímu stavu společnosti.

V rámci os jsou tyto režimy díky přítomnosti masové, totalitní strany značně ideologické a mobilizační. Pluralismus je pod tlakem této strany stále více limitován a tento vývoj může nakonec zcela uspět a přejít v monismus a plnohodnotný totalitní režim, nebo může být v určitý moment zastaven a systém se změní v defektní totalitarismus či může být dokonce zcela zvrácen a režim pak ztratí na druhých dvou charakteristikách a transformuje se na jiný typ autoritativního režimu.

Post-totalitní režimy

Poslední kategorii autoritativních režimů jsou režimy post-totalitní. Ty se svou logikou a kulturou odlišují od ostatních autoritativních režimů⁵⁴, neboť se zcela liší „vzpomínkami na minulost“ (Balík 2003: 277), které spočívají ve faktu, že tyto režimy si již prošly totalitní fází. Ta ponechala za sebou řadu institucí a politickou kulturu, které mohou být z části transformovány, ale k nimž vládnoucí elita má určitý vztah a chce zachovat přinejmenším jejich „pozitivní aspekty“ (Linz 2000: 246). Linz přiznává studiu tohoto stádia značné problémy spočívající jednak v nedostatku empirického materiálu (je omezen pouze na komunistické státy) a jednak v otázce, kdy se začíná již měnit charakter režimu⁵⁵. Hlavní změnu vůči totalitní fázi spatřuje Linz v rutinizaci a racionalizaci režimu, což dle něj vyplývá z weberiánského pojetí charismatické autority poté, co projde nástupnickou krizí a čistě charismatické vedení není již déle možné. Vůdci post-totalitních režimů zejména po zkušenosti s čistkami totalitní fáze začnou vnímat svou bezpečnost jakožto svůj hlavní zájem a přirozeně po nástupnické krizi vedou režim směrem k byrokratizaci, kolektivizaci vedení a snaze o dodržování legality, přinejmenším pro svou ochranu (Linz 2000: 248). Zároveň začnou uvnitř režimu vznikat generační štěpné linie mezi konzervativci a reformisty a začne se prosazovat názor, že pro hladký běh režimu je vhodnější jeho racionalizace a opuštění extenzivní mobilizace a dogmatického vyznávání ideologie, které oboje byly v totalitní fázi nástrojem radikálních sociálních změn.

Všechny tyto faktory začnou vést k ústupu na všech osách, místo absolutního monismu se začne objevovat limitovaný monocentrismus s tím, jak se začnou tolerovat různé názorové skupiny uvnitř aparátu a zvýrazní se role byrokracie a dalších skupin. Praktická politika se začne provádět více pragmaticky a méně ideologicky a začnou se rovněž objevovat tendence k depolitizaci, ačkoliv

⁵⁴ Teorii post-totalitních režimů poté Linz rozvinul ve spolupráci s Alfredem Stepanem v devadesátých letech (Linz-Stepan 1996) a povýšil je na svébytný čtvrtý typ nedemokratických režimů (Balík 2003).

⁵⁵ Linz (2000: 246) dokonce přiznává, že post-totalitní režimy z určitého pohledu mohou ničit zažitou představu o totalitním režimu, jakožto svébytném typu. Pokud se takový režim může relativně snadno změnit, tak koncept totalitarizace jakožto úplného procesu nemusí být vůbec validní.

ty jsou zpravidla značně omezené, neboť režim se i nadále k ideologii oficiálně hlásí a ideologie mobilizaci vyžaduje⁵⁶. Právě v míře mobilizace vidí Linz (2000: 252-253) hlavní rozdíly mezi subtypy post-totalitarismu. Jedna tendence (populisticko-racionalizační) dává na mobilizaci nadále veliký důraz plně srovnatelný s totalitní fází zatímco druhá (administrativně totalitní bez teroru) naopak klade důraz na byrokratizaci a určitou depolitizaci. Tyto tendence se v post-totalitním režimu mísí v různé míře a dávají za vznik řadě subtypů⁵⁷, které ukazují, jak heterogenní kategorie post-totalitních režimů je...

⁵⁶ Některé post-totalitní režimy mohou dokonce míru mobilizace i zvyšovat – například Chruščovova snaha o aktivizaci strany a snahou o větší participaci obyvatelstva (Linz 2000: 251).

⁵⁷ Konzultativní autoritarismus, kvazi-totalitarismus, kvazi-pluralistický autoritarismus, demokratizující a pluralistický autoritarismus a anarchický autoritarismus (Linz 2000: 254-257).

3.) Druhá a třetí republika a jejich vztah k liberální demokracii první republiky

První z otázek položených v úvodu, kterou se budu zabývat, je otázka vztahu obou zkoumaných režimů k liberální demokracii první republiky. Juan Linz (2000: 51) podotýká, nedemokratické režimy jsou antitezí režimů demokratických a je mým názorem, že zkoumání nedemokratického režimu je tedy neúplné, pokud se vynechá jeho vztah k předchozímu režimu demokratickému. Nedemokratické režimy nevznikají nikdy v historickém vakuu a jak dále uvedu podrobněji, vymezení obou zkoumaných režimů vůči první republice bylo důležitým prvkem jejich fungování či dokonce legitimizace.

Je jistým apriorním předpokladem mé práce, že první republika byla liberální demokracií. Rozsáhlejší zkoumání této otázky by již přesahovalo rozsah a záběr práce a tedy se spokojím s obecným uznáním tohoto faktu, tak jak je dnes víceméně konsenzuálně sdílen⁵⁸ (Hloušek-Kopeček 2003, Gebhart-Kuklík 2004, Pacner 1997, a další). Podstatnější než dnešní konsenzus je nicméně názor panující v obou zkoumaných obdobích, že první republika liberální demokracii byla (Gebhart-Kuklík 2004: 40, Hanák 2006: 241, Beneš 1946: 256, Rataj 1997: 9).

3.1.) Druhá republika a její vztah k první republice

Vztah druhé republiky k republice první byl bezmála definičním znakem tohoto režimu. Není divu, neboť druhorepublikový režim vznikl na troskách režimu prvorepublikového, který se fakticky rozpadl v průběhu mnichovské krize (Gebhart-Kuklík 2004: 36). Režim druhé republiky tak vznikl za zjitřené atmosféry hledání viníků (Rataj 1997: 47), za které byli označováni buď zcela konkrétní lidé (heslo „odbenešit republiku“ namířené jak proti brzy již bývalému prezidentu, tak lidem s ním spojeným (Rataj 1997: 58)), konkrétní myšlenky (ať již ateistické odsouzené pastýřským listem kardinála Kašpara (Tomášek 1988: 40) či masarykovské (Rataj 1997: 59-60)) nebo liberálně demokratický režim a jeho základní hodnoty jako celek (Gebhart-Kuklík 2004: 38).

Společným jmenovatelem „Podzimní revoluce“, jak byly první týdny druhé republiky nazývány (Gebhart-Kuklík 2004: 40), byl rozchod s liberální demokracií, který přerůstal v otevřený

⁵⁸ Jistým kritikem tohoto konsenzu je česko-německý historik Tomáš Krystlík, který opakovaně kritizuje některé prvky prvorepublikového režimu jako neliberální či nedemokratické. Přes závažnost kritiky nicméně ani on nevybočuje z hlavního proudu a nevyklučuje první republiku zcela ze skupiny liberálně demokratických států (viz Krystlík 2008, 2010)

odpor a spíše negativní vymezování nového režimu, který více akcentoval, co nechce z první republiky než co chce nového (Rataj 1997: 85). Vymezování se vůči době první republiky bylo nicméně značně ztíženo personální kontinuitou. Jakkoliv nový režim budovali zejména kritici první republiky, nejednalo se v žádném případě o nové lidi. Ve velké většině se jednalo o lidi, kteří byli se starým režimem plně spojeni, neboť působili ve vysokých stranických či dokonce vládních funkcích (Černý 1992). Toto personální spojení bylo vynuceným důsledkem specificky českých podmínek – ačkoliv zvítězily na podzim 1938 síly integrálně nacionalistické pravice, chyběly tradiční zdroje autoritativních, konzervativních elit jako je aristokracie a armáda⁵⁹ (Rataj 2006: 5-6) a moci se tak ujmul ti, kteří působili v politických funkcích již dříve⁶⁰.

Toto personální propojení pak vede u těchto osob ve vztahu k první republice spíše k sebekritice, uznávání chyb a omylů než k úplnému útoku na první republiku, který by museli mnohdy vést sami na sebe (Anev 2010: 183). Spíše než úplný zvrat je akcentována nutnost napravit své chyby, často spatřované ve velikášství či přehnaných ambicích (Černý 1992), špatném přístupu k menšinám, zejména vůči Slovákům (Gebhart-Kuklík 2004: 83). Kritizuje se sice neschopnost parlamentní demokracie řešit krizi třicátých let, ale zároveň se zdůrazňuje historický precedent omezení demokracie k dosažení větší akceschopnosti nalézáný v tzv. Pětce (Rataj 2006: 11). Právě neakceschopnost prvorepublikových vlád se stala pro nový dominantní proud nejslibnějším terčem, neboť nezpochybňovala jejich vlastní minulost a zároveň dodávala legitimitaci snahám o zvýšení vlastního mocenského postavení. Volání pro racionalizaci, zjednodušení a větší akceschopnosti, které posléze vyústí v koncept autoritativní demokracie, bylo do značné míry sdíleno i osobnostmi, které byly s předchozím demokratickým režimem a jeho hodnotami tak pevně spjaty, jako byl například Ferdinand Peroutka (Gebhart-Kuklík 2004: 46). V institucionální rovině tak není hledán úplný zlom, ale spíše vylepšení stávajícího modelu⁶¹, respektive v rétorice tehdejší reprezentace „přebudování“ (Kuklík 2005: 1057). Tento přístup je nicméně podrobován ostré kritice především z prava od skupin, které neměly s první republikou tolik co dočinění - zejména ze strany českých

⁵⁹ Respektive tyto vrstvy byly předchozím vývojem po roce 1918 v zásadě depolitizovány (armáda) či zbaveny své legitimacy (aristokracie). Tento fakt ilustrují dva pokusy v průběhu dobíhající mnichovské krize, kdy se vyšší armádní důstojníci pokusili či alespoň spoluúčastnili pokusů o změnu poměrů (známý „Zenklův puč“ a poněkud méně známá návštěva generála Krejčího u prezidenta Beneše), které nicméně svým (ne)průběhem podle mého názoru naplno ukázaly nepolitické postavení armády v tehdejší Československu.

⁶⁰ Nejviditelněji pochopitelně budoucí ministerský předseda druhorepublikové vlády a hlavní představitel režimu Rudolf Beran – zároveň dlouholetý předseda agrární strany.

⁶¹ Tento postoj nicméně nebyl samozřejmě jednomyslný, krom zmíněné kritiky od krajně pravicových skupin se mu dostalo kritiky i od významného poslance Národního sjednocení Ladislava Rašína, který volal po nutnosti „nového systému s novými lidmi.“ (Gebhart-Kuklík 2004: 49).

fašistů či radikální mládeže (Černý 1992, Gebhart-Kuklík 2004: 121).

Podstatně radikálnější než v oblasti personální či institucionální byl odpor vůči první republice v oblasti ideové. Zde byla druhá republika postavena na naprosté negaci první republiky. Mnichovská dohoda zpochybnila i samotnou ideu Československa, ve veřejném diskurzu se objevuje i otázka, zda vůbec bylo správně oddělovat se od Rakousko-Uherské monarchie (Gebhart-Kuklík 2004: 10). Především se ale volá po úplném opuštění ideového zázemí první republiky. Její „masarykovské myšlení“ je shledáváno jako přehnaně ideologické, mělo být zcela opuštěno a nahrazeno realismem (Rataj 1997: 62), neboť se jedná o „řetěz chyb a omylů“ (Gebhart-Kuklík 2004: 180), které rozvrátily cit pro autoritu a řád (Rataj 1997: 60) a zanedbávaly zájmy národy pro abstraktní zájmy (Dobeš 2009: 667). Náhrada byla spatřována v konzervatismu a tradicionalismu hledaném v předválečných idejích (Černý 1992, Rataj 1997: 59). Útok je veden i na pojetí národních dějin. První republika stavěla na Masarykově filozofii odvozující českou identitu od husitství a renesančního humanismu, druhá republika toto pojetí zcela odvrhla a identitu státu a národa chtěla stavět na idejích svým významem zcela opačných – katolictví, pozitivní vztah k německému národu symbolizovaný Svatým Václavem a prakticky postavený na zdůrazňovaném tisíciletém soužití v rámci Svaté říše Římské a Rakouské monarchie (Gebhart-Kuklík 2004: 183), což mělo legitimizovat změnu zahraniční politiky, která se začala pod tlakem okolností orientovat výhradně na Berlín.

3.2.) Třetí republika a její vztah k první republice

Nikoliv nepodobně éře druhé republiky se k první republice stavěla i republika třetí. I zde nalzáme poměrně zásadní rozchod s liberální demokracií první republiky symbolicky spojované s Mnichovem, který byl považován za selhání celého modelu a důkaz marnosti tehdejší politiky (Smutný 1996: 282).

Rovněž podobně jako za druhé republiky se i režim třetí republiky musel vypořádat s problémem personální kontinuity s první republikou. Nicméně pokud v druhé republice byl nejviditelnější postavou Rudolf Beran, který byl sice nepochybně součástí stranického života první republiky, avšak nebyl zcela součástí vládního establishmentu, Edvard Beneš jakožto prezident a symbol třetí republiky byl s érou první republiky spojen podstatně více – po celou dobu první republiky zastával vysoké exekutivní funkce⁶². Tato personální kontinuita vedla k jakémusi

⁶² Ať již jako ministr zahraničí, předseda vlády či později jako prezident.

schizofrennímu stavu, kdy je na jedné straně éra první republiky vyzdvižována, všechny politické strany se hlásí k odkazu T.G. Masaryka⁶³ (Kaplan 1991: 39-46) a je zdůrazňována právní kontinuita včetně například trvání prezidentského mandátu Edvarda Beneše (Kaplan 1991: 27, Čermák 2010: 31), ale na straně druhé jsou kritizovány široké oblasti politiky, které byly pro první republiku typické a kritika fakticky přechází v odmítnutí většiny jednotlivostí, které prvorepublikový systém charakterizovaly.

V první řadě došlo k odmítnutí myšlenky mnohonárodního státu, třetí republika na místo ní vysoce vyzdvižila ideu státu národního v němž není pro neslovanské menšiny místo a je nutné projít vedle sociální revoluce i revolucí národní (Kaplan 1990: 14, 1993a: 20). Dále se změny týkaly zahraniční politiky, která se přeorientovala směrem na SSSR, který se měl stát garantem bezpečnosti středoevropských slovanských států na podkladu zdůrazňované všeslovanské vzájemnosti (Kaplan 1993a: 24). Nejvýraznější rozchod s první republikou se nicméně odehrál v oblasti hospodářské, kde došlo k úplnému odmítnutí hospodářského liberalismu. Ten byl i samotným Edvardem Benešem (1946: 256) považován za přežitek a právě změna v sociální a hospodářské oblasti směrem k socialismu byla pokládána za krok směrem k vyšší a lepší demokracii (Beneš 1946: 288). Tento vývoj nebyl ale chápán jako odmítnutí Masarykova odkazu první republiky, ale jako jeho „vylepšení“ (Feierabend 1996: 258).

Jako vylepšování demokracie bylo vnímáno i omezování stranického systému, které bylo podle Edvarda Beneše (1946: 309-316) nutné a zcela racionální, jakožto součást procesu „odčinění Mnichova“ (Kaplan 1993a: 169). Tato racionalizace byla hlavním tématem zejména pro londýnský exil, komunisté v Moskvě místo něj prosazují zásadní odklon od první republiky po všech směrech od počátku (Rataj 2003: 10). Fakt, že se nová republika od té první nakonec odvrátila prakticky ve všech oblastech politiky, nicméně postupně vedl k tichému rozchodu a spíše mlčení o první republice s pochopitelnou výjimkou vyzdvižování osoby T.G. Masaryka (Veber 2008: 31). Přestože nadále platí ústava z roku 1920, fakticky je porušována v tolika bodech, že je možné mluvit bezmála o její nefunkčnosti (Kalvoda 1999: 225). Právě v porušování ústavy je možné zřejmě nejlépe vidět vztah třetí republiky k první, na jedné straně je ústava obecně uznána jakožto stále platný základní zákon, ale na straně druhé jsou některé její články v tichosti zavrženy a místo nich je zvoleno praktické řešení jiné, které má napravit její „chyby“. Ať už se jednalo o neústavní předání Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu, které mělo napravit „chybu“ absence dobrých vztahů

⁶³ Toto přihlášení se k odkazu T.G.M. mnohdy přecházelo až k nekritické adoraci (Veber 2008: 40)

a přímých hranic se Sovětským svazem (Kaplan 1991: 10) nebo naprosté ignorování znění ústavy v otázce obnovení parlamentu, kdy je jednak odmítnuto obnovení dvoukomorového uspořádání s poukazem na zbytečnost Senátu v první republice a jednak jeho obnovení v podobě Prozatímního národního shromáždění bez voleb šlo i proti těm nejzákladnějším z demokratických ústavních principů (Holzer 2012).

V případě třetí republiky tak můžeme vidět velmi zajímavý vztah k první republice a liberální demokracii obecně. Na jedné straně nový režim zdůrazňoval právní kontinuitu s první republikou a tím i svou legitimitu, ale na straně druhé takřka v úplnosti odmítá prvky liberalismu a ústavnosti, které pro ni byly charakteristické. Tyto prvky považuje nová elita, v čele s prezidentem Benešem, za zastaralé a nefunkční. Vzhledem k proklamované kontinuitě nicméně není zvolen model úplného otevřeného zavržení těchto prvků, ale jejich „neobnovení“ je vysvětlováno snahou o vylepšení a racionalizaci.

3.3.) Srovnání druhé a třetí republiky co do vztahu k republice první

Pokud srovnáme obě sledovaná období, nelze si nevšimnout značné podoby jejich vztahu k první republice. Oba režimy byly postaveny před historický fakt selhání liberální demokracie⁶⁴ vůči němuž se musely, či lépe řečeno chtěly, vymezit, avšak zároveň byly osobnosti v čele těchto režimů s první republikou spojeny. Oba režimy tento rozpor vyřešily podobným způsobem – v obou případech vidíme hledání viníků (ať už to byl Beneš a levice v případě republiky druhé nebo přebujelý a nefunkční stranický a hospodářský systém v republice třetí) a snahu prezentovat svůj režim jako vylepšení či přebudování první republiky, nikoliv jako její apriorní negaci. Oba režimy spatřovaly zdroj tohoto vylepšení v racionalizaci politického systému, který měl být posunut směrem k akceschopnosti skrze redukci stranického systému a omezení demokratičnosti. Ať už byl výsledek nazván demokracií autoritativní nebo lidovou, vždy byla zdůrazňována nutnost dosažení národní a politické jednoty ospravedlňující takovou „racionalizaci“ (Havelka 2009: 614). Tato racionalizace byla v obou režimech pojata zcela účelově, neboť byla využita jakožto příležitost k „vyřízení účtů“ se svými oponenty z jiných názorových proudů, ať už levicového za druhé republiky či pravicového za třetí⁶⁵. Oba režimy se rovněž shodovaly v názoru na zahraniční politiku

⁶⁴ Je pochopitelně otázkou, zda-li byl krach první republiky skutečně selháním politického systému či zda padl pouze z mezinárodních příčin. Její kritici ve zde zkoumaných režimech to nicméně za selhání liberální demokracie považovali. (Gebhart-Kuklík 2004: 36-40; Rataj 2003: 15; Belda a kol. 1968: 11).

⁶⁵ Jan Holzer (2009: 667) příhodně vysvětluje existenci této shody obecnou vlastností české politiky, kde jsou politické proudy vzájemně nesmiřitelné a jejich soutěž je spíše vyčkáváním na příležitost k mocenskému úderu. A ta přišla jak

první republiky orientující se na západní demokratické velmoci. Tuto orientaci oba režimy odmítly jako mylnou a snažily se ji napravit příklonem k jiným mocnostem v nichž byl hledán nový vzor. Druhá republika se snažila zdůraznit vazbu na Německo, republika třetí naopak na Sovětský svaz, přičemž vždy byla změna orientace doprovázena ideologickým vysvětlením.

Kde se oba režimy lišily byl vztah k étosu první republiky. Zde se druhá republika razantně vyhranila a prakticky plošně odmítla většinu idejí, na nichž byla první republika postavena, což lze vysvětlit výraznou rolí dlouhodobých ideových kritiků v novém režimu. Ti se na místo toho pokusili implementovat zcela nový soubor idejí opírající se o konzervativní myšlení. Naopak třetí republika nemohla a zřejmě ani nechtěla Masarykův odkaz odmítnout⁶⁶ a plně ho využila k vlastní legitimizaci. Tento manévr však spíše pouze zakrýval poměrně zásadní rozchod s prvorepublikovým étosem, který nastal jak v rovině ekonomické tak v rovině sociální a politické, kdy byl liberalismus a pluralismus plošně odmítnut ve prospěch socialismu a nacionalismu.

v roce 1938 tak v roce 1945...

⁶⁶ S pochopitelnou výjimkou KSČ, která se nicméně přinejmenším takticky k Masarykovi rovněž hlásila

4.) Druhá a třetí republika z pohledu teorie autoritativních režimů Juana J. Linze

Po zodpovězení první z výzkumných otázek položených v úvodu mé práce se nyní zaměřím na hlavní težiště mé práce, kterým je detailní analýza režimů druhé a třetí republiky pomocí trojosého rámce, který vytvořil Juan J. Linz (2000) a který je podrobně popsán v druhé kapitole této práce. Na následujících stránkách budou nejprve postupně analyzovány oba režimy v každé dimenzi nejprve odděleně a následně budou dosledně porovnány a budou hledány prvky významné v rámci použité teorie, které mají oba režimy společné či naopak rozdílné.

4.1.) Osa limitovaný pluralismus – monismus

Dimenze míry limitování pluralismu je v rámci Linzovy teorie zcela zásadní pro odlišení nedemokratického režimu od demokratického a zároveň režim autoritativní od totalitního (viz příslušná kapitola výše). Privilegované postavení této dimenze v rámci teorie tedy logicky zajišťuje i první místo v rámci mé práce. Vzhledem k tomu, že teoretickému rámci byla věnována rozsáhlá kapitola výše, nebudu již na tomto místě opět rozvádět celý teoretický koncept znovu.

4.1.1.) Osa limitovaný pluralismus – monismus: druhá republika

Zářijová krize vrcholící nechvalně proslulou Mnichovskou dohodou ve svém důsledku vedla k rozpadu starého politického systému první republiky. Celý mocensko-politický systém prakticky přestal fungovat (Gebhart-Kuklín 2004: 36) a po krátké periodě šoku se zcela přestrukturoval do podoby tzv. druhé republiky, která je předmětem mého zkoumání.

Podoba této transformace režimu byla diktována silami, které převzaly moc. Mnichovský šok uvolnil cestu pro značné posílení sil spadajících pod integrálně nacionalistickou pravici a moci se chopily tradiční konzervativní elity obvykle pocházející z původní mocenské oligarchie, ať už stranické či byrokratické⁶⁷ (Rataj 2006: 5, 8). To je velmi podstatný rys pro charakteristiku režimu, neboť to je zásadní překážka pro vznik totalitního typu režimu, který předpokládá vznik elity nové a odstavení starých elit od moci (Linz 2000: 68).

Stranický systém

⁶⁷ V tomto faktu je vidět jistý rozpor druhorepublikového režimu zmíněný již výše v předchozí kapitole. Přes veškeré vymezování se vůči první republice byl nový i starý režim personálně silně propojen, byť se težiště moci poněkud posunulo.

Zásadní změna režimu se velmi rychle projevuje v dobře viditelné oblasti stranického systému. Vůči původnímu pluralitnímu stranickému systému první republiky ihned po přijetí Mnichovské dohody zesilují kritické hlasy a restrukturalizace stranického systému je vnímána jako prvořadý úkol nového režimu (Holzer 2005: 1038). Argumentace předjímající nutnost změny stranického systému je postupně přijmuta všemi významnými aktéry, i když ne vždy byla přijata i myšlenka bezvýhradného zjednodušení skrze spojování stran⁶⁸ (Gebhart-Kuklík 2004: 42).

Jak konstatuje Jan Holzer (2005: 1039-1046) v prvních týdnech druhé republiky byly diskutovány především tři různé modely zjednodušení stranického života. Nicméně jak model jedné strany totalitního typu⁶⁹ tak model stran tří⁷⁰ byl v průběhu podzimu 1938 zavrhnut a nakonec byl zvolen model dvoustranického systému, který měl být inspirován britským stranickým modelem (Hanák 2006: 243, 259). Důvod vítězství dvojstranického modelu je třeba spatřovat v dominantním postavení, které si v pomnichovských dnech vybuodovala agrární strana⁷¹ a zejména její předseda Rudolf Beran. Agrární strana se postavila v čelo vlny volající po změně stranického systému. Ten měl být obnoven na bázi státotvorné občanské strany, která by se stala oporou nového režimu a čerpala by své ideové zázemí z tradičního českého nacionalismu a myšlenky stavovského státu (Holzer 2005: 1042). Nově vzniklá strana by se stala stranou vládnoucí a vyjadřovala by „život národa.“ Agrární model nicméně nebyl zcela exkluzivní a přikláněl se k bipartismu, kde by byl ponechán prostor pro stranu levicovou a nemarxistickou, která by nicméně pouze spolurozhodovala a neměla se podílet přímo na vládě (Gebhart-Kuklík 2004: 41, 51). Tento pohled našel svou odezvu u sociálních demokratů, kteří tento model v zásadě akceptovali a stali se jádrem druhé strany, která se měla stát loajální opozicí strany vládnoucí vznikající kolem agráriků, přičemž tento model byl postaven na „gentlemanské“ dohodě obou předsedů stran – Rudolfa Berana a Antonína Hampla (Gebhart-Kuklík 2004: 62-64).

Vítězství tohoto specifického nesoutěživého modelu bipartismu bylo zpečetěno vznikem dvojice nových stran v listopadu a prosinci 1938, kdy vzniká jednak Strana národní jednoty (SNJ),

⁶⁸ Názor, že není nutné strany násilně spojovat vyslovuje v říjnu 1938 jak Československá strana lidová, tak kupříkladu i strana živnostenská a silná debata byla vedena i v rámci Československé strany národně socialistické (Gebhart-Kuklík 2004: 42).

⁶⁹ Prosazovaný kupříkladu Akcí národní obrany, českými fašisty kolem Radoly Gajdy či členy Národní kulturní rady (Holzer 2005: 1040) alternativní model jednostranické soustavy se tvořil v armádních a legionářských kruzích, kde byla alternativa všennárodního hnutí opírajícího se o armádu vnímána jako přijatelná alternativa vůči obavám z hrozící totalitarizace ze strany krajně pravicových skupin (Rataj 1997: 21-22).

⁷⁰ K němuž se přiklánělo probenešovské křídlo ČSNS, Šrámkovo křídlo ČSL a podporu nalézalo toto řešení i v rámci živnostenské strany a skupiny kolem Ladislav Rašína (Holzer 2005: 1044).

⁷¹ Plným názvem „Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu“

kteřá zaujala vládnoucí pozici a sestávala ze širokého spojení občanských stran na pravici a středu⁷² a následně i Národní strana práce (NSP), která se konstituuje ze sociálních demokratů a některých národních socialistů (Jaroš 2012a). Formální bipartismus má nicméně tu vadu, že je od počátku budován s ideou jasného určení rolí – SNJ měla být stranou trvale vládní, NSP stranou trvale loajálně opoziční. Tento bipartismus byl dobově zamýšlen jako vhodný kompromis mezi již nevyhovující stranickou praxí první republiky a vedením agrární i sociálně demokratické strany nechtěným modelem totalitní jediné strany (Gebhart-Kuklík 2004: 63).

Sloučení většiny relevantních stran do dvou s jasně vymezenou rolí ve státě na podzim 1938 tak byl zcela nepochybně procesem omezení pluralismu. Tím spíše, že toto zjednodušování stranického systému bylo doplněno zrušením Komunistické strany Československa, které byla nejprve 20. října úředně zastavena činnost, aby byla v lednu 1939 definitivně rozpuštěna. Podobný vývoj čeká i radikálně pravicovou Vlajku, která odmítne vstoupit do SNJ a následně je rozpuštěna (Tomášek 1988: 51, 75, 128-129). Omezení stranického pluralismu bylo navíc posíleno uzákoněním možnosti jakoukoliv stranu vládním nařízením rozpustit (Gebhart-Kuklík 2004: 109), což umožnilo stranický systém zakonzervovat.

Tímto se nicméně vývoj stranického systému nezastavil a přes prvotní proklamace, že nový režim potřebuje dvě vzájemně se kontrolující strany (Tomášek 1988: 57, Gebhart-Kuklík 2004: 73), limitace pluralismu ve stranickém životě pokračuje. Prvotní symbiozní fungování obou stran v české části Česko-Slovenska, které se projevuje jednak přátelským poměrem mezi oběma předsedy Beranem a Hamplem, ale také například omezenou spoluúčastí NSP na nové Beranově vládě, do které je jí dovoleno doporučit svého ministra⁷³, se posléze začíná měnit. SNJ se velmi rychle začíná ztotožňovat se státem jako takovým, což je deklarováno zcela otevřeně v lednu 1939 ideologem SNJ Rudolfem Halíkem (Gebhart-Kuklík 2004: 110). V rámci SNJ se vytváří výborová struktura, která je paralelní k vládním ministerstvům a začíná se stírat rozdíl mezi stranou a vládou, neboť výbory SNJ předkládají vládě své vlastní návrhy, aby byly poté prezentovány jako návrhy vládní (Gebhart-Kuklík 2004: 101). Tato podřízenost vlády SNJ je ještě více zvýrazněna jejím poloobornickým charakterem, kdy jsou jednotliví ministři-odborníci pod politickou kontrolou výborů a komisí SNJ (Rataj 2006: 17). Tento vývoj kulminuje v roce 1939 otevřeným posunem směrem k

⁷² Členy se staly prakticky všechny relevantní české strany s výjimkou sociálních demokratů, komunistické strany a menší části národních socialistů (Jaroš 2012b).

⁷³ Jednalo se o ministra sociální a sociální správy Vladislava Klumpara doporučeného Antonínem Hamplem (Gebhart-Kuklík 2004: 98).

monismu ve sféře stranické politiky. SNJ se začíná ztotožňovat s národem a NSP je vnímána jako cizorodý a nepřátelský prvek v novém režimu, který je potřeba eliminovat (Rataj 1997: 212-213). Tento tlak je posilován požadavky plynoucími z Berlína a v rámci SNJ mu brání prakticky již pouze bývalá agrárnícká elita⁷⁴. Definitivní posun k jednostranickému systému je pak vyhlášen v novém programovém návrhu SNJ, který byl schválen programovou komisí v únoru 1939 a oficiálnímu rozpuštění NSP zabránily jen hektické události přelomu února a první poloviny března 1939, které dobu trvání režimu ukončily (Gebhart-Kuklík 2004: 209-217).

Přesto i přes zřetelný posun k další limitaci pluralismu nelze říci, že by se v případě SNJ jednalo o zcela monolitickou stranu cíleně od počátku směřující k monismu. Právě naopak, široký rozsah integrace, který zasahoval od radikálních fašistických skupin, přes lidovce a agrárníky až po národní socialisty vedl ke vzniku spíše širokého, heterogenního hnutí, které po značnou dobu bránilo úplné monopolizaci veřejného života pro svou nejednotu a nadále přítomné demokratické návyky řady svých členů (Rataj 1997: 32-35, Gebhart-Kuklík 2004: 116). Vrchu nicméně uvnitř strany získávaly ty síly, které si větší monopolizaci veřejného života přály a jak ukazuje navrhovaný a programovou komisí na konci února 1939 přijatý program SNJ, který jednoznačně sleduje přechod k úplné hegemonii SNJ ve veřejném životě, tak by byl přechod k takřka úplnému monismu v oblasti stranického systému zřejmě dalším krokem, který by režim podnikl, pokud by násilím v březnu 1939 nepadl...

Specifickou překážkou přechodu k úplnému monismu byla i přítomnost německých poslanců z bývalé karpatoněmecké a sudetoněmecké strany v Národním shromáždění. Vzhledem k mezinárodním okolnostem se zbylé německé menšiny omezování stranického systému netýkalo a tito poslanci vytvořili v zásadě pobočku a poslanecký klub NSDAP v českých zemích (Pasák 1997: 24). Její nezávislá existence zajištěná oporou v zahraničí byla po celou dobu druhé republiky v českých zemích nezpochybněna⁷⁵ a tak ani plánovaná likvidace NSP by neznamenal přechod ke dokonale jednostranickému systému. Specifická pak byla situace na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde sice došlo k omezování stranického systému, nicméně tuto limitaci prováděly slovenské, respektive podkarpatoruské orgány bez vlivu pražské vlády (Tomášek 1988: 59, 152-159).

⁷⁴ V únoru 1939 se obrany další existence NSP vzdává i sám Rudolf Beran, který se začíná obávat její rostoucí popularity (Tomášek 1988: 167).

⁷⁵ Poněkud jiná byla situace na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde se i německé strany staly cílem totalitarizace veřejného prostoru, byť jim zůstal zachován status národnostní skupiny a díky zahraniční podpoře i velká míra vlivu (Pasák 1997: 23-24).

Rovnováha mocí ve státě:

Při zachycení druhorepublikového režimu na ose limitovaný pluralismus-monismus si nemůžeme vystačit pouze se stranickým systémem. Posun na této ose můžeme sledovat i v oblasti exekutivy, legislativy a judikatury. V reakci na pád první republiky se objevuje termín autoritativní demokracie jakožto řešení problémů státu v nových podmínkách. Podstata autoritativní demokracie spočívala ve smíšení prvků britského modelu demokracie a diktatury, které byly oboje považovány za úspěšnější než liberální, kontinentální forma demokracie první republiky, která byla spatřována jakožto soubor vzájemně protikladných idejí (Hanák 2006: 240-243). Rudolf Beran autoritativní demokracii stručně vyjádřil jakožto „osobní a nikoliv kolektivní odpovědnost⁷⁶“ z níž má vyplývat úplná moc a suverenita vlády, kterou má převzít od parlamentu, neboť pokud mají být její členové osobně plně odpovědní, tak musí také v plné míře rozhodovat (Hanák 2006: 259-260). Tato teze o ničím neomezeném rozhodování pak v sobě obsahovala logický dovětek, že příslušný činitel nemůže být ve svém rozhodování omezován ani lidem. Ten měl být stavěn před hotovou věc a do řízení nijak nezasahovat (Gebhart-Kuklík 2004: 87).

Prakticky lze vysledovat faktické ignorování znění ústavy z roku 1920, kdy je na podzim 1938 provedena řada kroků, které jdou proti znění ústavní listiny či obecněji proti jejímu duchu. Počínaje neústavním přijetím zákonů o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi po způsobu suspendování poslaneckých a senátorských mandátů vzešlých z voleb 1935 (Gebhart-Kuklík 2004: 92-93). Jasně identifikovatelná je rovněž snaha o oslabení či přímo likvidaci ostatních center moci ve státě vyjmo vlády. Myšlenky o omezení role parlamentu se objevují velmi brzy na podzim a v jeho průběhu se v souvislosti s politickým ovzduším, suspenzí mandátů a rozpouštěním stran stává z Národního shromáždění pouhé torzo, které je téměř nefunkční a nevykonává prakticky činnost⁷⁷ (Kolumber 2012: 81). Po volbě prezidenta republiky Emila Háchy pak parlament v prosinci 1938 přijímá tzv. zmocňovací zákon 330/1938 Sb. s platností na dva roky, který umožňuje prezidentu republiky vydávat dekrety s mocí ústavního zákona na jednomyslný návrh vlády⁷⁸ a vládě s podpisem prezidenta nařízení s mocí zákona. Parlament se tím stal prakticky zbytečným, neschází se a v únoru 1939 se začíná plánovat jeho rozpuštění⁷⁹ (Kolumber 2012: 81).

⁷⁶ Citováno z Tomášek (1998: 103)

⁷⁷ David Kolumber (2012: 81) dokumentuje za celou dobu přijetí pouze sedmi zákonů, z nichž tři byly zákony ústavní, které odebíraly Národnímu shromáždění zákonodárnou moc.

⁷⁸ Účinnost byla omezena pouze pro Slovensko a Podkarpatskou Rus, kde byl nutný souhlas autonomních vlád (Kolumber 2012: 57).

⁷⁹ Zřejmě nikoliv však trvale, v souvislosti s debatou o rozpuštění parlamentu a zmocňovacím zákonem se plánuje i

Zvláštním se stalo postavení vlády. Počínaje zmocňovacím zákonem se jedná o fakticky jediné centrum moci v českých zemích. Zmocňovací zákon sice dává silnou pozici prezidentu republiky, avšak ve skutečnosti je rozhodovací moc plně v rukou vlády, neboť jen ta může navrhnout prezidentské dekrety a vydávat nařízení. Druhá vláda generála Syrového vládnoucí od 4. října 1938 byla k 1. prosinci vystřídána vládou Rudolfa Berana, která již vyjadřovala změnu poměrů. Zatímco vláda generála Syrového byla plně odbornická, Rudolf Beran jakožto předseda SNJ vytvořil vládu „polo-odbornickou“. Většina ministerstev byla stále v rukou nestraničných odborníků, avšak v osobě premiéra a rovněž ministra zahraniční Františka Chvalkovského, má vláda své „politické vedení“ a je podřízena výborům a komisím SNJ, které nahrazují dřívější výbory předsedů politických stran (Rataj, 1997: 46-47 a 2006: 17; Gebhart-Kuklík 2004: 101).

Oslabení prezidentského úřadu ve prospěch vlády bylo ještě zvýrazněno volbou prezidenta republiky. Tomu sice zmocňovací zákon 330 / 1938 Sb. dává značné pravomoce, avšak osoba Emila Háchy byla cíleně vybrána, aby byl prezidentský úřad (či širěji „Hrad“ jakožto samostatné mocenské centrum, jakým bylo za prezidentů Tomáše G. Masaryka a Edvarda Beneše) neutralizován a transformován do podoby pouhého reprezentanta státu a moc byla soustředěna do rukou vlády a zejména premiéra (Rataj 1997: 40). Tato neutralizace prezidentského úřadu byla provedena nejen výběrem osoby Emila Háchy, ale paradoxně také rozsahem pravomocí, které prezident získal. Podle svědectví samotného Emila Háchy⁸⁰ byl prezident zavalen přílišným množstvím vládních usnesení a nařízení k podpisu, které nebylo v jeho silách pečlivě prostudovat a vytvořila se tak praxe, že jsou vládní návrhy podepisovány automaticky. Osobnost Emila Háchy k tomuto omezení moci prezidentského úřadu byla vybrána pravděpodobně cíleně, jakkoliv byl Emil Hácha znám jako výborný právník a byla v něm hledána záruka pokračování právního státu i v nových podmínkách, nebyl Emil Hácha zběhlý v politických záležitostech, což nebylo bráno jako překážka, ale spíše jako výhoda⁸¹ (Pasák 1997: 26-32).

Substátní politika

Nikoliv nepodobný vývoj můžeme sledovat i v dalších oblastech. Postupný proces limitace

zvolení parlamentu nového do několika měsíců. O svobodnosti voleb však nebylo příliš řeči, spíše byla inspirace spatřována ve volbách na Slovensku (Gebhart-Kuklík 2004: 109; Rataj 2006: 11).

⁸⁰ Citováno z Pasák (1997:30)

⁸¹ Známý citát Rudolfa Berana „pan prezident nepřijde do situace, aby rozhodoval“, který údajně zazněl při rozhovoru s lékařem pana prezidenta po výtce, že rozhodovací schopnosti a vůle Emila Háchy jsou zdravotním stavem značně oslabeny, byl pravděpodobně smyšlený či přinejmenším upravený (Pasák 1997: 32), nicméně zřejmě vyjadřoval představu předsedy vlády o roli prezidenta Háchy v novém režimu.

pluralismu můžeme sledovat v oblasti komunální a regionální politiky. Zde nejprve dochází ke zbavení mandátu zástupců rozpuštěné KSČ a rozpouštění zemských zastupitelstev, jakožto i zastupitelstev města Prahy a Brna, aby následně v únoru 1939 vláda přijala nařízení o obecních tajemnicích, kteří mohli být jmenováni ve vládou vybraných obcích. Obecní (obvodní) tajemníci měli vykonávat především přenesenou působnost, avšak silné pravomoce získali i v oblasti samosprávy, včetně možnosti navržení zrušení usnesení zastupitelstva či jiného orgánu obce. Podobně jako u stranického systému násilný konec režimu nedovolil dokončit některé zvažované kroky, které by míru limitace pluralismu ještě zvýšily, jako bylo plánované jmenování starostů měst z řad úřednictva a další návrhy (Balík 2009: 53-54).

Výjimku v rámci obecného trendu k omezování pluralismu pak představoval vztah ke Slovensku a Podkarpatské Rusi. Ty díky výše zmíněným ústavním zákonům 299/1938 Sb. A 328/1938 Sb. získaly rozsáhlou autonomii a Česko-Slovensko⁸² se tím stalo atypickou asymetrickou federací, neboť slovenské a podkarpatskoruské orgány neměly svůj ekvivalent v českých zemích (Gebhart-Kuklík 2004: 89). Zároveň je nicméně nutné dodat, že ústavní zákon obsahoval klauzoli, která teoreticky umožňovala zpětný přesun kompetencí zpět na Národní shromáždění bez nutnosti změny ústavy⁸³. S vzrůstajícími separatistickými tendencemi Slovenska podporovanými Německem nicméně roste snaha režimu o opětovnou limitaci federálního uspořádání, které vyvrcholilo v únoru a březnu nejprve úvahami a poté i praktickým provedením vojenského převratu na Slovensku spojeným s jmenováním loajální vlády vedené Josefem Sivákem v předvečer konce režimu (Pacner 1997: 183-185, Arpáš 2005).

Zájmové skupiny

Pozornosti druhorepublikového režimu neunikly ani zájmové skupiny. Snahu o jejich „zjednodušení“ vyhláší vláda Rudolfa Berana již ve svém vládním programovém prohlášení, kde volá po zjednodušení, odpolitizování a soustředění spolků a organizací od kulturních, přes tělovýchovné až po odbory (Programové prohlášení vlády Rudolfa Berana 1938). Toto slučování poté probíhá rychlým tempem, již v říjnu se sjednocují legionářské organizace (Tomášek 1988: 81), v prosinci čeká slučování například i motoristické organizace a odbory⁸⁴ (Tomášek 1988: 110, 119).

⁸² Změna názvu státu byla součástí ústavního zákona 299/1938 Sb. o autonomii Slovenskej krajiny (Gronský 2002).

⁸³ Hlava II Moc zákonodárna §4 ustanovení 2 stanovuje, že Národní shromáždění může řešit i jiné otázky společného zájmu než dosud přesně vyjmenované za předpokladu souhlasu Slovenského sněmu. (citováno z Gronský 2002).

⁸⁴ Definitivní a úplné sjednocení odborů se nicméně za druhé republiky nestihlo a dokončeno bylo až za doby protektorátu (ČMOSA 2007).

Toto slučování bylo mnohdy dobrovolné, avšak vláda neváhala zakročit i vlastním nařízením, jako v případě demokratických spolků, které rozpustila nařízením 13/1939 Sb. SNJ se navíc snažila sjednocované organizace podříditi svému vedení či přímo zařadit do rámce SNJ (Rataj 1997: 87). Sjednocování pod rámec SNJ zesiluje od počátku roku 1939, avšak do konce režimu v březnu není zcela stihnuto. Ještě v únoru vzniká například Národní svaz novinářů v jehož čelo byl umístěn již zmíněný ideolog SNJ Rudolf Halík (Rataj 1997: 214). Zřízená Národní kulturní rada je dokonce přímo propojená s kulturní komisí SNJ a skrze ni je zamýšleno provádět plánovité vedení a řízení kultury (Gebhart-Kuklík 2004: 186-187), což se projevuje například skrze zakázky politicky nevhodných autorů, včetně Karla Čapka či Jana Wericha a Jiřího Voskovce (Tomášek 1988: 75). Konečným cílem mělo být zavedení stavovského modelu státu, kdy by byly zájmové organizace nahrazeny stavovskými přímo navázanými na SNJ (Rataj 2006: 17).

Idea stavovského státu se pak projevuje i v založení Státní hospodářské rady, která svůj vzor čerpala v Mussoliniho Itálii nebo myšlenkách Othmara Spanna, a která se měla stát hospodářským parlamentem (Rataj 1997: 144-145). Nový režim skrze monopolizaci veřejného prostoru také postupně přejímá plně sociální politiku a podřizuje hospodářství státnímu plánu (Gebhart-Kuklík 2004: 140, 144).

Určitou výjimkou byly zájmové organizace mládeže, kde nově vznikly organizace dvě. Mladá národní jednota (MNJ) spojená se SNJ a Národní hnutí pracující mládeže (NHMP) volně spojené s NSP. Dualita mládežnických organizací je tak plně propojená s dvoustranickým modelem a dostala se pod tlak souběžně s tlakem na NSP. Zatímco MNJ se skrze kvóty zapojuje dokonce do vlády a tvoří radikální křídlo SNJ (Gebhart-Kuklík 2004: 118-121), NHMP musí čelit cenzuře (Gebhart-Kuklík 2004: 137) a lze se tedy důvodně domnívat, že by následovala osud NSP, která před koncem režimu stála před akutní hrozbou rozpuštění.

Specifické postavení v druhorepublikovém režimu měly významné zájmové skupiny tradičně konzervativního rázu. Tedy zejména armáda a katolická církev. Zatímco u jiných zájmových skupin vidíme autentickou snahu o jejich co největší podřízení režimu, u těchto konzervativních vlivných skupin naopak režim hledá cestu k jejich co největší kooptaci do vládnoucích struktur. Tradiční konzervativní katolicismus se stal součástí hlavní vlny v průběhu „podzimní revoluce“ a jednou z opor nového režimu. Tento vývoj nebyl zcela samozřejmý, Československá strana lidová zastupující zájmy katolíků v Československu relativně dlouhou dobu

lavírovala ohledně svého postoje k nové strukturaci politického systému⁸⁵. Katolický proud se však nakonec plně zapojil do budování nového režimu v němž mu byla nabídnuta významná role, včetně zvýšení vlivu katolické církve⁸⁶ (Rataj 1997: 29). Katolická církev a na ni navázané zájmové skupiny se tak plně koptovaly do režimu a staly jednou z jeho ideologických opor (Rataj 2006: 14, 129).

Nepodobný osud měl i vztah armády a nového režimu. Armáda jakožto klíčová státní instituce se značným kreditem v celé společnosti získala v průběhu Mnichovské krize pochopitelně významné postavení symbolizované dvojnásobným jmenováním generála Jana Syrového do postu předsedy vlády. Armáda se v prvních týdnech po Mnichovské dohodě stavěla vůči novému režimu rezervovaně. Jakkoliv armáda otevřeně nebránila změnám, předseda vlády generála Jan Syrový v projevu k 28. říjnu odsoudil radikální útočný tón, který nasadila integrálně nacionalistická pravice vůči některým představitelům první republiky (Rataj 1997: 21). Nikoliv nevýznamný byl i názor sdílený mezi některými legionářskými a armádními kruhy, že by armáda měla sama převzít moc ve státě (John-Kliment-Nakládal 2004). I když tento plán nebyl nikdy uveden v život, armáda si zachovala významné postavení v rámci režimu⁸⁷, které plynulo jednak ze zmíněného vysokého kreditu, ale rovněž i z neustále pokračujícího ohrožení republiky⁸⁸ (Šrámek 2003). Nicméně ani armáda se zcela neubránila politickému zasahování, které se projevilo odchodem náčelníka generálního štábu generála Ludvíka Krejčího po silném politickém nátlaku⁸⁹ (Šrámek 2012). Vztah armády a režimu tak zůstal v zásadě vyvážený, armáda se podílela na fungování režimu, nicméně její vnitřní autonomie nebyla nijak závažně narušována a až do svého konce režim s výjimkou kauzy generála Krejčího neprováděl kroky, které by vnitřní autonomii armády omezily nad rámec civilní kontroly⁹⁰. Naopak armádu koptoval do svého fungování skrze účast armádních důstojníků ve vládě jak nejprve generála Syrového, tak Rudolfa Berana...

⁸⁵ Viz výše v podkapitole o stranickém systému, kde je popsána krátká snaha ČSL o vytvoření strany středu.

⁸⁶ Katolická církev získala vliv na kulturu skrze jmenování Msgre. Bohumila Staška do čela Národní kulturní komise (Gebhart-Kuklík 2004:186) ale například i na oblast školství, kde se projevilo například návratem křížů do školních tříd (Hanák 2006: 253).

⁸⁷ I v nové vládě Rudolfa Berana zasedli dva vysocí armádní důstojníci – generál Jan Syrový a generál Alois Eliáš.

⁸⁸ Plynoucí jak z nikdy nesplněného závazku Mnichovské dohody o garanci nových hranic Česko-Slovenska velmocemi, tak především z pokračujících srážek na hranicích s Maďarskem.

⁸⁹ Je nutné nicméně poznamenat, že tento tlak sice prováděla česká vláda, nicméně na v zásadě přímý příkaz z Berlína (Gebhart-Kuklík 2004: 159, srov. Šrámek 2012).

⁹⁰ Která byla ostatně jmenováním generála Syrového do postu ministra národní obrany silně oslabena.

4.1.2.) Osa limitovaný pluralismus – monismus: třetí republika

Pokud zkoumáme třetí republiku, je nutné ji brát podobně jako republiku druhou v kontextu své doby. Podobně jako předchozí zkoumaný režim i třetí republika reagovala na předchozí režimy a její podoba je výsledkem této reakce a mezinárodního klimatu, který i díky okolnostem jako bylo osvobození Československa především Rudou armádou a silícímu vlivu Sovětského svazu na evropské záležitosti směřoval doleva. Všechny tyto okolnosti výrazně ovlivnily podobu režimu, který se po květnu 1945 v Československu vytvořil.

Stranický systém

První oblastí v níž lze sledovat změny v oblasti limitace pluralismu je stranický systém. Ten prošel v případě třetí republiky úplnou redefinicí. Ta vzešla rovným dílem jak ze západního exilu kolem Edvarda Beneše, tak z exilu komunistického. Jakkoliv západní exil deklaroval touhu po návratu k politickému systému před Mnichovem (Hanzlík-Pospíšil 2000: 7), v oblasti stranického systému byly praktické kroky směřovány k požadavku jeho naprosté změny. Již v prosinci 1943 na moskevských jednáních dosahuje Edvard Beneš a zástupci KSČ v moskevském exilu shody, že možnosti vyjádření se k vytváření nové vlády budou mít pouze strany, které se účastní protifašistického odboje, což v praxi znamenalo blok trojice socialistických stran a lidové strany⁹¹ přestože odbojové činnosti ať již v exilu či ve vlasti se účastnili členové řady dalších stran, především ze strany agrární (Hanzlík 1997: 11). Pouze na Slovensku působící Demokratická strana vznikla na základě části bývalých agrárních elit⁹² a převzala dílem i agrární ideologii a vedení zemědělských organizací, které před válkou ovládali agráři (Kaplan 1990: 173-175). Tato shoda na omezení stranického systému se stane úhelným pilířem nového režimu a byla výslednicí poměrů v exilu⁹³ a plně vyhovovala všem zúčastněným stranám, které ji vítaly jakožto možnost k rozšíření vlastního vlivu (Kaplan 1993a: 171). Přestože prezident Edvard Beneš původně prosazoval variantu zjednodušení stranického systému na strany tři, nicméně zastupující všechny části spektra (Feierabend 1996: 86, 120), varianta Národní fronty sdružující socialistické strany a lidovou stranu

⁹¹ Tedy Komunistická strana Československa (KSČ), Československá sociálně demokratická strana (ČSSD), Československá národně socialistická strana (ČSNS) a Československá strana lidová (ČSL).

⁹² DS vznikla na základě bývalých agráriků, ale i národních demokratů a zástupců evangeliků. Před volbami 1946 nicméně úspěšně integrovala i silné katolické křídlo s původem v HSLS (Kaplan 1990: 173-176).

⁹³ Významný člen předválečné agrární strany Ladislav Feierabend (1996) popisuje poměry v západním exilu ve svých pamětech velmi podrobně, přičemž hlavní vinu na takto rozsáhlém omezení pluralismu politických stran spatřuje především v personální slabosti pravice v exilu, která nenašla silného představitele schopného hájit její zájmy (Feierabend 1996: 120).

nebyla nijak zásadně rozporována. Diskuze exilu v době před osvobozením se pevně vede v rámci předpokladu, že stranický systém je třeba změnit a v rámci diskuze se pouze mění formát, na nějž má být systém změněn⁹⁴.

Výsledkem jednání mezi zástupci exilu byl systém Národní fronty, který měl sdružovat povolené strany a napravit nedostatky stranického systému první republiky (Rataj 2003: 15). Systém Národní fronty měl velmi blízko k ideovým principům Edvarda Beneše, který hájil nutnost regulace politického života a omezení počtu stran, které mělo být zcela přirozeným důsledkem procesu zjednodušení sociální a národnostní struktury poválečného Československa (Beneš 1946: 311-316). Národní fronta byla nicméně brána i zcela pragmaticky, nekomunistické strany ji vnímaly jako organizaci pomocí níž bude možné zabránit komunistickému mocenskému monopolu, zatímco komunisté ji naopak chápali jakožto prostředek, který je k tomuto účelu naopak možné využít, neboť oslabuje možnou opozici⁹⁵ (Kaplan 1993a: 26).

Navenek tak dostal režim třetí republiky jednostranický systém, neboť mimo organizaci Národní fronty nebyla povolena existence žádné jiné strany. Mocenský monopol Národní fronty byl tedy zcela úplný a Národní fronta sama rozhodovala o povolení nových stran, které nicméně podmiňovala souhlasem s vládním programem (Kaplan 1993a: 45-46). Tento fakt znamenal praktický zákaz organizované politické opozice vůči vládě, neboť jakákoliv opozice by se musela své kritiky vzdát, aby byla povolena⁹⁶. Definitivně tento monopol Národní fronty zakotvuje Košický vládní program, který ustavuje odpovědnost některých významných prvorepublikových stran⁹⁷ za újmu národa a výslovně zakazuje jejich obnovu v jakékoliv podobě a vládu svěřuje pouze do rukou těch stran, které vedly „národně-osvobozenecý zápas“⁹⁸. Národní fronta na sebe bere pozici reprezentanta celého národa, přestože vyloučila některé politické proudy předválečného života z veřejného života (Kalvoda 1999: 196).

⁹⁴ Již citovaný Ladislav Feierabend (1996) zmiňuje, že v diskuzích se opakovaně objevuje téma „zbytečnosti“ některých stran, přičemž se na tento seznam dostává dočasně i později povolená lidová strana. Naopak agrární strana (RZSML) se dostává na seznam zakázaných stran až dodatečně, původně je s ní počítáno jako s důležitou součástí budoucího systému (Feierabend 1996: 105) a později alespoň ve formě satelitní formace (Feierabend 1996: 210).

⁹⁵ Původní představou KSČ byl úzce spolupracující socialistický blok vedený KSČ a lidovou stranou, jako stranou sice buržoazní ale v zásadě rovněž kooperující (Kaplan 1993a: 26).

⁹⁶ S vnitrostranickou opozicí bylo rovněž zúčtováno, do jmenovaného Prozatímního Národního shromáždění byli cíleně nejmenováni představitelé předválečných pravicových proudů v rámci ČSSD a ČSL (Kalvoda 1999: 227).

⁹⁷ Výslovně zmíněna je agrární strana, živnostenská strana, Národní sjednocení a strany, které v roce 1938 splynuly s HSLS.

⁹⁸ Účelovost tohoto omezení stranického pluralismu je možné spatřovat v opominutí odbojových zásluh řady členů nyní již zakázaných stran. Zejména agrárníckou minulost měla řada významných členů exilu, ať už Štefan Osuský, Milan Hodža nebo již zmíněný Ladislav Feierabend, který byl dokonce ministrem exilové vlády.

Monolitismus Národní fronty navenek nicméně nelze brát jakožto důkaz vnitřní jednoty. Ta naopak prakticky neexistovala a Národní frontou probíhala řada vnitřních štěpení. Nejprve mělo hlavní pozici štěpení na české a slovenské strany (Feierabend 1996: 290), později střet nabývá stále více podoby štěpení komunistických a nekomunistických sil v rámci Národní fronty, které prochází skrze jednotlivé strany a stále více se vede o změnu formy Národní fronty na skutečně monolitickou formaci poslušnou KSČ (Kaplan 1993a: 104; Kaplan 1997: 206-207).

Zároveň je třeba neopominout fakt, že Národní fronta byla pouze střešovou organizací, povolené strany v ní byly seskupeny, ale jinak působily nadále samostatně a probíhá mezi nimi relativně volná soutěž⁹⁹ o zisk voličů, která je před volbami 1946 nicméně omezena v tzv. „Úmluvě o slušném vedení kampaně“ v níž jsou některé prvky demokratických voleb cíleně omezeny, neboť strany deklarovaly, že předmětem kampaně nesmí být kritika vládního programu a rovněž, že po volbách zůstane půdorys vládní koalice stejný – tj. všestranná koalice (Kaplan 1993a: 59, Kalvoda 1999: 227-228). Volič tak fakticky neměl možnost vyjádřit opoziční postoj jinak než vhozením bílého lístku a tedy volbou nikoho. Průběh voleb byl navíc spojen s dalšími projevy nedemokratičnosti, kdy byly zneužívány státní orgány – především Sbor národní bezpečnosti a Národní výbory – k nátlaku na voliče. Tento nátlak je nicméně spojován takřka výhradně s KSČ a ostatní strany se k němu neuchylovaly¹⁰⁰ (Hanzlík 1997: 155-156). Posledním omezením svobodnosti voleb byla nicméně problematika volebního práva. To bylo omezeno a přiznáno pouze slovanským národům, německé a maďarské obyvatelstvo bylo svého volebního práva plošně zbaveno (Veber 2008: 35-36). Omezení volebního práva však směřovalo i dalšími směry. Osoby postižené retribučními dekrety byly zbavovány politických (a tedy i volebního) práv, čehož bylo mimo postihu skutečných kolaborantů ve značné míře zneužíváno i k likvidaci politických protivníků, zejména bývalých agrárníků (Feierabend 1996: 264, 315).

Vývoj v rámci Národní fronty nicméně směřoval oběma směry zároveň, jak k další limitaci pluralismu, tak k jeho uvolnění. Na jedné straně komunisté kontinuálně usilují o zisk monopolu v rámci Národní fronty, na straně druhé se v průběhu trvání režimu objevují tendence přejít k více pluralistickému uspořádání. Již po volbách 1946 se objevuje myšlenka, že by Demokratická strana (DS) neměla být součástí vládní koalice. Tyto úvahy probíhají na obou stranách – představitelé DS

⁹⁹ Autonomie stran se projevuje i v tzv. partitokracii – jednotlivé strany si obsazené úřady spravují jako své stranické domény a udržují si nad nimi takřka absolutní kontrolu až do událostí února 1948 (Kaplan 1993a: 49).

¹⁰⁰ SNB i bezpečnostní referenti Národních výborů byly nicméně převážně v rukou KSČ, ostatní strany by i v případě zájmu jen těžko mohly těchto nástrojů zneužívat (Hanzlík 1997: 155)

zvažují, že by jim toto vystoupení umožnilo ovládnout slovenské autonomní orgány, zatímco představitelé českých stran spíše vidí příležitost k oslabení překvapivě silné slovenské strany. Žádná z těchto úvah ale nedojde stádia uskutečnění a DS zůstane v rámci Národní fronty (Kaplan 1997: 167). Rovněž pokus o založení Demokratické strany i v Čechách neuspěl (Kaplan 1997: 190). I národní socialisté nicméně koketují s myšlenkou, že by se měl systém vrátit do modelu vláda-opozice a že národně frontový model bez opozice je pouze přechodným řešením (Feierabend 1996: 376, srov. Kaplan 1991: 29). Toto „přechodné“ řešení nicméně přetrvalo po celou dobu trvání režimu a i v průběhu únorové krize roku 1948 na něm bylo trváno, neboť bylo spatřováno jako vhodný prostředek uplatňování stranického vlivu a zajišťování stranických zájmů (Kaplan 1991: 33).

Rovnováha mocí ve státě:

Institucionální podoba nového lidově demokratického režimu¹⁰¹ odrážela představu o nevyhnutelné racionalizaci demokracie¹⁰², která byla sdílena všemi stranami (Rataj 2003: 10). Prakticky vycházela z pojetí Národní fronty jakožto střešové organizace všech povolených stran a zároveň z revoluční povahy režimu.

V první fázi po osvobození fakticky neexistuje demokratické oddělení mocí, neboť až do ustavení Prozatímního národního shromáždění (PNS) 28. října 1945 je zákonodárná moc vložena do rukou prezidenta republiky, který podepisoval dekrety navržené vládou a tedy zákonodárná moc byla sloučena s mocí výkonnou. Toto sloučení mocí trvalo více než půl roku¹⁰³ a samotný fakt porušení stále platné ústavy z roku 1920 v zásadě nevedl ke střídmosti v oblasti využití privilegované pozice výkonné moci, která za absence parlamentu prosadila 98 významných dekretů, které změnily socio-ekonomickou i politickou strukturu státu (Belda a kol. 1968: 40-43).

Ani vznik PNS nicméně neznamenal návrat k tradičním ústavním procedurám, neboť byl ustaven jako revoluční orgán bez voleb na základě jmenování poslanců jednotlivými stranami a masovými organizacemi (Belda a kol. 1968: 44). Ani vznikem PNS navíc nebylo naplněno znění ústavy z roku 1920, neboť PNS vzniklo jako jednokomorový orgán a horní komora parlamentu

¹⁰¹ Pojem lidová demokracie byl využíván všemi stranami, avšak v různém smyslu – tyto představy spojoval důraz na dočasnost tohoto uspořádání, ale komunistická a nekomunistická představa se rozcházela ohledně další fáze vývoje (Rataj 2003: 50).

¹⁰² Tato racionalizace pocházela i z představ Edvarda Beneše, který považoval demokracii za vědu a jako taková tedy může být racionálně a exaktně zkoumána a poté za pomoci vědeckých poznatků řízena (Táborský 1993: 30).

¹⁰³ Od vzniku Košické vlády 5. dubna 1945, popřípadě takřka přesně půl roku od převzetí vlády na celém území Československa 11. května 1945.

nebyla obnovena vůbec. Postavení parlamentu se navíc v nově budovaném lidově demokratickém režimu dramaticky změnilo. Díky existenci struktury Národní fronty, která omezila volební soutěž a zajistila si mocenský monopol, ztratil parlament podstatně na důležitosti a centrum moci se přesunulo na jednání Národní fronty a do vlády. Jednotliví poslanci byli vázáni rozhodnutími předsednictva Národní fronty, která tak byla parlamentu efektivně nadřazena (Kaplan 1993a: 47). Teprve po volbách 1946 dochází k jisté emancipaci parlamentu a více než zcela formálnímu rozdělení mocí ve státě (Kaplan 1993a: 107). Až do voleb v květnu 1946 je tak moc ve státě po více než rok určována výhradně dohodou elit bez vlivu veřejnosti, kdy je na nejvyšší úrovni špiček politických stran v rámci Národní fronty domlouván podíl na moci a vlivu (Hanzlík 1997: 145).

Nepříliš dodržovaný princip rozdělení mocí můžeme spatřovat v průběhu režimu nejen ve vztahu moci výkonné a zákonodárné, ale i ve vztahu výkonné a soudní moci. I zde nový režim vedl k omezování pluralismu a tendoval k jednostranným zásahům z centra výkonné moci, vedoucím k částečnému podřízení i této části státní moci. Justice byla pravidelně podrobována tlaku stran na podřízení a její nezávislost byla oslabována i využíváním mobilizace veřejnosti (Smutný 1996: 24). Zejména politické kauzy, jako byl soud s členy druhorepublikové vlády Rudolfa Berana, byly podrobeny značnému tlaku a politické zasahování do chodu justice bylo běžným jevem, přestože nelze zdaleka říci, že by soudní moc zcela ztratila svou nezávislost (Feierabend 1996: 371-379). Samostatnou kapitolou byla existence právního státu, která byla přinejmenším oslabena. Přinejmenším do voleb 1946 se stát pohybuje v řadě otázek v právním vakuu¹⁰⁴ a i později lze o dodržování zásad právního státu hovořit jen stěží, neboť soudy a další složky soudní moci byly zneužívány a silně politizovány (Hanzlík-Pospíšil 2000: 172; srov. Feierabend 1996).

Omezování pluralismu nicméně nikdy za celou dobu trvání režimu nepostoupilo až ke stavu monismu charakteristického totalitním režimům. Přes dominantní postavení výkonné moci nelze přehlédnout tři fakty, které brání kategorizování režimu jako případu monismu. V první řadě vnitřní heterogenost Národní fronty a rozdílné zájmy zúčastněných stran, které bránily pojetí vlády jakožto zcela monistického centra moci v Československu. V druhé řadě postavení prezidenta republiky Edvarda Beneše, který si získal čelní pozici již v rámci exilu (Kalvoda 1999: 193) a po návratu do Československa si svoji výjimečnou pozici udržoval s pomocí obrovské popularity a autority, které požíval v očích veřejnosti i politiků (Táborský 1993: 36, 47-52). Třetím důvodem, proč nelze

¹⁰⁴ Především v oblasti odsunu menšin – zejména německé a též maďarské (Kaplan 1990: 138).

hovořit o monismu byla existence autonomních slovenských orgánů¹⁰⁵. Výkonná moc byla těmito třemi prvky vnitřně rozdělena a v průběhu trvání lidově demokratického režimu lze sledovat vnitřní boj o moc (Kaplan 1993a: 48), který lze interpretovat jakožto boj o další posun směrem k monismu či naopak k určitému uvolnění směrem k větší míře pluralismu. Tento boj lze vidět ve sporu o slovenskou autonomii, sporu o postavení parlamentu a ve snahách KSČ o podřízení struktur Národní fronty výhradně svému vedení a oslabení či podřízení všech ostatních center moci, což jsou všechno spory, které gradují postupně od roku 1946. I výsadní pozice prezidenta zůstala zvnějšku nedotčena¹⁰⁶, nicméně ji značně oslabil zdravotní stav Edvarda Beneše a především jeho pojetí prezidentství jakožto úředního postu nestranného vůči politickým sporům (Smutný 1996, Táborský 1993).

Substátní politika:

Další oblastí politického uspořádání, která prošla zásadní redefinicí, byla problematika substátní politiky. Územní samospráva byla v českých zemích prakticky zničena v průběhu druhé republiky a definitivně pak za existence Protektorátu Čechy a Morava (Balík 2009: 55). Po osvobození již nebyla obnovena v původní podobě. Důvod nutno hledat především v pevném postoji KSČ, která samosprávu považovala za přežitek¹⁰⁷ a požadovala její likvidaci a nahrazení lidovou správou, která by v sobě integrovala státní správu i samosprávu (Kozák 2000: 68). V tomto ohledu KSČ prosadila svůj názor proti vůli prezidenta Beneše i ostatních stran¹⁰⁸ (Kalvoda 1999: 196).

Místo neobnovených obecních samospráv byl zřízen hierarchický systém národních výborů, které vznikly v průběhu revolučních událostí během osvobozování, nicméně tyto původně provizorní orgány přetrvaly po celou dobu trvání režimu třetí republiky a poté v mírně změněné podobě až do konce komunistického režimu (Balík 2009: 55). Původní národní výbory vzniklé v průběhu osvobozování vlasti byly konstituovány řadou způsobů – některé byly voleny všeobecními shromážděními, jiné vznikly na základě dohody politických stran (Hanzlík 1997: 44). Žádné všeobecné místní volby se nicméně za dobu trvání třetí republiky nekonaly a národní výbory byly

¹⁰⁵ O pozici Slovenska viz níže.

¹⁰⁶ S výjimkou ztráty zákonodárné moci po ustavení PNS.

¹⁰⁷ Sekundárním motivem bylo oslabení moci staré byrokracie ve které měla KSČ jen velmi slabé pozice (Hanzlík 1997: 43).

¹⁰⁸ Nicméně i nekomunistické strany souhlasily s nutností změny samosprávného uspořádání přinejmenším na regionální úrovni (Kozák 2000: 61).

pouze po parlamentních volbách 1946 rekonstruovány ve shodě s výsledky voleb (Balík 2009: 56).

Nejpodstatnějším rysem limitace pluralismu v této oblasti nicméně byla podoba národních výborů. Ty byly organizovány do hierarchické struktury místních, okresních a zemských výborů, které byly vzájemně podřízeny a tedy samospráva v pravém slova smyslu zcela zanikla (Balík 2009: 56). Vládním nařízením z května 1945 byly navíc národní výbory jakožto orgány státní správy plně podřízeny vládě, respektive ministerstvu vnitra, které mohlo zasahovat do jejich činnosti i bez souhlasu vlády (Hanzlík 1997: 44-49). Struktura národních výborů tak byla na vládě plně závislá a netvořila žádná alternativní mocenská centra. Tento fakt ještě zvýrazňovala praxe, kdy jednotlivá ministerstva dále oklešťovala pravomoci národních výborů (Kozák 2000: 10).

Stav regionální a místní správy a samosprávy budil po celou dobu trvání režimu diskuze a zejména fakt, že místní samospráva prakticky zanikla, byl opakovaně kritizován nekomunistickými stranami i některými národními výbory, přičemž nedlouho před koncem režimu se nekomunistická opozice sjednotila na návrhu obnovení samosprávy, nicméně k prosazení tohoto návrhu již nedošlo (Kozák 2000: 9).

Zcela samostatnou otázkou substátní politiky bylo postavení Slovenska. To vyšlo z válečné situace¹⁰⁹ se silnějším postavením než před válkou a jeho roli ve společném státě nebylo možné opominout, neboť samostatnost ani návrat k předchozímu stavu nepřicházely v úvahu¹¹⁰ (Kaplan 1990: 160-162). Zároveň z revolučních událostí během SNP a osvobození vyšlo Slovensko s vlastními orgány – Slovenskou národní radou a Sborem pověřenců, které disponovaly značnými pravomocemi i díky politické podpoře, kterou jim zpočátku vyslovovali čeští a slovenští komunisté (Kaplan 1993a: 45). Toto silné postavení se pak projevuje v sebevědomých požadavcích na federativní uspořádání státu. Tento požadavek na vznik zákonem chráněného alternativního politického centra byl nicméně odmítnut jak prezidentem Benešem, tak českými stranami a vztahy byly řešeny pouze politickou dohodou (Kaplan 1990: 163-166). Podobně původní Česká národní rada jakožto symetrický protějšek SNR byla okamžitě po osvobození celé země transformována na přípravný výbor českého zemského národního výboru a původní podmínky pro vznik symetrického federalismu byly zničeny hned na počátku režimu (Kaplan 1993a: 44).

¹⁰⁹ Především díky Slovenskému národnímu povstání

¹¹⁰ Slovenský štát myšlenku samostatnosti zdiskreditoval a velmoci (a SSSR především) odmítly jednat o jakémkoliv zachování Slovenska na jeho půdorysu. Na straně druhé se během války samostatnost odrazila na politickém vědomí Slováků, což bránilo prostému návratu ke stavu z let 1937 a dříve (Kaplan 1990: 161).

Vztah Slovenska a Československa tak byl řešen pouze politicky a dynamicky se měnil v závislosti na politickém vývoji. Postupně vykrytalizoval ve tři tzv. pražské dohody. První z pražských dohod uzavřená v červnu 1945 ustanovila silné postavení slovenských orgánů – SNR získala zákonodárnou a výkonnou moc v rámci Slovenska a i provádění vládní moci na území Slovenska se mohlo dít pouze prostřednictvím SNR a jejího výkonného orgánu Sboru pověřenců. Toto silné postavení nicméně nemělo svou oporu v zákoně či dokonce v ústavě a stalo se cílem tlaku na jeho oslabení, ke kterému se po vzestupu síly Demokratické strany na úkor slovenských komunistů přidala i KSČ (Kaplan 1990: 177). Tento tlak vedl k dalším dvěma pražským dohodám, které moc slovenských orgánů oslabily. Druhá pražská dohoda v dubnu 1946 ještě potvrdila postavení slovenských orgánů a pouze přenesla některé pravomoci¹¹¹ na prezidenta republiky. Třetí pražská dohoda v červnu 1946 již pravomoci slovenských orgánů degradovala významným způsobem a prakticky je podřídila pražské vládě, neboť ta získala pravomoc kontrolovat a případně zastavit jakékoliv nařízení SNR nebo Sboru pověřenců. Pověřenci pak byli podřízeni jednotlivým ministerstvům, která navíc získala pravomoc zasahovat na Slovensku i přímo a ne jen skrze slovenské orgány (Kaplan 1990: 184). Třetí pražská dohoda tak do značné míry ukončila autonomii Slovenska a zničila samostatné centrum moci, které konkurovalo centrální vládě. V tomto ohledu můžeme spatřovat naprosto jednoznačný posun směrem k monismu, který byl navíc podporován všemi českými stranami (Kaplan 1990: 183) a nelze tedy tuto limitaci pluralismu vysvětlit výhradně tlakem komunistů.

Zájmové skupiny:

Poslední ze sledovaných oblastí v rámci dimenze limitovaného pluralismu je oblast zájmových skupin. Zde byl vývoj determinován stranickou dohodou v rámci Národní fronty o jednotnosti zájmových organizací¹¹², kdy mělo být jejich homogenizací zabráněno dřívější roztržitosti (Kaplan 1993a: 48-49). Sekundárním cílem byla kooptace těchto organizací do rámce Národní fronty (Veber 2008: 34). Tato deklarovaná snaha o limitaci jejich pluralismu však po celou dobu trvání režimu nebyla plně naplněna. Úspěšná byla snaha Národní fronty pouze u odborových¹¹³ organizací, které se sjednotily nejprve v Ústřední radě odborů a později v

¹¹¹ Zejména v personálních záležitostech

¹¹² Jmenovitě odborové, mládeže, žen a tělovýchovné (Kaplan 1993a: 49).

¹¹³ U odborových organizací homogenizace značně ulehčil fakt, že za doby protektorátu existovaly pouze dvě odborové organizace z nichž Národní odborová organizace zaměstnanecká byla podstatně mohutnější a stala se ideálním základem pro jednotnou Ústřední radu odborů třetí republiky (Kaplan 1993a: 48-51). Ta dostala pověření k převzetí všech odborových organizací hned v květnu 1945 od České národní rady (ČMOSA 2007).

Revolučním odborovým hnutím a s výhradami i u zemědělských organizací, kde došlo pouze ke sjednocení rolnických komisí (Veber 2008: 34). Ani u odborů nicméně nelze plně hovořit o snaze o limitaci pluralismu, neboť odbory byly kooptovány do struktur Národní fronty, kde nicméně nebyly ani tak podřízeny, jako spíše se staly alternativním mocenským centrem vedle jednotlivých stran¹¹⁴ (Kaplan 1993a).

U ostatních zájmových organizací k limitaci pluralismu docházelo jen s obtížemi či vůbec. Karel Kaplan (1991: 32) tento vývoj shrnuje, že k faktickému omezení pluralismu zájmových organizací došlo v malé míře a vývoj směřoval spíše opačným směrem, neboť jednotná organizace mládeže se rozpadla a rovněž jednotná zemědělská organizace byla zmitána rozpory a upadala na významu. V roce 1946 existovalo v Československu na 60 tisíc zájmových a společenských organizací (Kaplan 1991: 36-37). Nicméně režim Národní fronty na snahu o regulaci pluralismu zcela nerezignoval, jak dokumentuje snaha o vznik jednotné Kulturní jednoty a boj o tiskový zákon. Kulturní jednota vznikala dlouhé dva roky a po komplikované genezi, která zahrnovala i vznik dvou konkurenčních kulturních organizací, se konečně sjednotila až v dubnu 1947 (Kaplan 1991: 61). V tisku byla situace podobně komplikovaná, na počátku nového režimu ihned po převzetí vlády došlo k dramatické regulaci svobody tisku, kdy byly zakázány veškeré konzervativní listy a povoleny jen provládní noviny (Kalvoda 1999: 222). Tento projev limitace pluralismu byl zachycen i v rámci Košického vládního programu, který nově definoval roli médií v novém státě – média měla sloužit ideovému programu stran Národní fronty a národnímu zájmu (Končelík 2008: 307). V praxi se nicméně tomuto záměru nekomunistické strany i prezident Beneš postavili a tiskový zákon, který by tuto regulaci tisku prováděl, nebyl za třetí republiky schválen (Kaplan 1991: 60). Snaha o omezování svobodného prostoru nabírá na síle po volbách 1946 s novým programovým prohlášením vlády, které již šlo nepochybně směrem k omezení pluralismu i v této oblasti s cílem zabránění činnosti potencionálně kritických či nezávislých organizací (Fiala a kol. 1999: 41).

Zcela autonomní pozici měly v rámci třetí republiky církve, zejména největší církev katolická, která sledovala politiku své neúčasti na politickém životě a snahu o zachování své autonomie, která se projevovala i poměrně smířlivým postojem vůči KSČ v porovnání s katolickou církví v Polsku a Maďarsku (Kaplan 1997: 24).

Specifické postavení měla v novém režimu armáda. Tato instituce byla tradičně

¹¹⁴ Jakkoliv nelze pominout snahu KSČ o ovládnutí této nezávislé struktury odborů, v níž byla nakonec úspěšná a odbory měly silnou roli během událostí konce režimu třetí republiky (Kaplan 1997).

depolitizována včetně absence volebního práva pro vojáky za první republiky (Hanzlík 1997: 33). Tento tradiční model role armády byl nicméně třetí republikou odmítnut a nový režim se vydal cestou její politizace (Hanzlík-Pospíšil 2000: 48). Záminkou k tomuto kroku byl jednak argument, že nepolitická a značně autonomní armáda nedovedla zvládnout Mnichovskou krizi a zároveň fakt, že politické podřízení už bylo do značné míry součástí nově budované armády díky podmínkám panujícím ve 1. československém armádním sboru na východní frontě (Hanzlík 1997: 16, 57; Hanzlík-Pospíšil 2000: 48). Armádní autonomie tak byla silně omezena skrze zřízení poradního orgánu vlády - Vojenské rady při předsednictvu vlády. Přes svůj formálně poradní status nicméně vláda její doporučení téměř ve všech případech akceptovala (Hanzlík-Pospíšil 2000: 52). Vojenská rada pak aktivně přikročila k zasahování do vnitřního chodu armády kroky jako bylo například odvolání generála Sergeje Ingra z pozice hlavního velitele a sloučení této funkce s postem ministra národní obrany či návrat aktivního i pasivního volebního práva členům armády (tamtéž). Součástí podřízení armády bylo i zřízení funkce osvětových důstojníků jakožto praktického dopadu Košického vládního programu, který nepolitčnost armády odsoudil a naopak vyzvedl nutnost politického vědomí československých vojáků (Košický vládní program 1945, srov. Hanzlík-Pospíšil 2000: 48). V případě armády lze tedy konstatovat, že byl odmítnut model vnitřně autonomní armády pouze podrobené civilnímu dohledu. Režim třetí republiky místo něj zavedl model sovětský se silným prolnutím politické a armádní sféry včetně osvětových důstojníků a zřízení zmíněné Vojenské rady stojící nad ministerstvem národní obrany, která dala předsednictvu vlády pravomoc přímo zasahovat do vnitřního chodu armády.

4.1.3.) Osa limitovaný pluralismus – monismus: srovnání druhé a třetí republiky

Při srovnání druhé a třetí republiky v rámci dimenze limitovaného pluralismu si nelze ne všimnout nápadných podobností zvolených řešení. Oba režimy přikročily k zásadnímu omezení stranického systému na základě společné kritiky stranického pluralismu první republiky. Druhá republika zavedla systém falešného bipartismu s jasně vymezenými rolmi pro obě strany, kdy SNJ měla být stranou trvale vládní a NSP stranou trvale loajálně opoziční. Antisystémová opozice v podobě KSC a Vlajky byla zakázána a opozici byl vykázan pouze prostor loajální kontroly vlády a spoluúčasti na vládnutí. Jistá emancipace NSP a nárůst jejího vlivu byl poté vnímán jakožto ohrožení režimu a druhá republika nastoupila cestu další limitace pluralismu v podobě plánovaného zrušení NSP. Stranický systém však nebyl zcela dvoustranický, mimo obě strany existovala řada

stran menšinových, které zůstaly zachovány z důvodu mezinárodních (NSDAP vzniklá ze zbytku SdP) či vnitropolitických (HSLŠ na Slovensku). Druhá republika se tak vydala jednoznačně cestou limitace pluralismu a v oblasti stranického systému tato limitace dále pokračovala i v průběhu existence režimu směrem k monismu jednostranického systému, kterého však v ideální formě nebylo možné dosáhnout, neboť pozice některých menšinových stran byla z mezinárodních i vnitrostátních příčin nedotknutelná.

Podobný vývoj stranického systému prodělala i republika třetí. I její elity reflektovaly již v exilovém období nutnost restrukturalizace stranického systému, která nakonec vyústila ve spatřovanou nutnost omezení počtu stran a vytvoření instituce Národní fronty sdružující povolené strany. Na rozdíl od druhé republiky tak od počátku neexistoval prostor pro jakoukoliv opozici. Tam kde existence NSP za druhé republiky zachovávala jistou opoziční kontrolu vládní moci, Národně frontový systém nedovoľoval opozici žádnou. Všechny strany byly povinně součástí Národní fronty a vznik nové strany byl podmíněn vstupem do NF, respektive tedy souhlasem s vládním programem. Omezení vzniku nových stran bylo dalším styčným bodem obou režimů, druhá republika vznik nových stran podmiňovala schválením vládou, třetí republika tuto moc přesouvala mimo státní aparát přímo na již existující strany v Národní frontě. Tak jako tak bylo výsledkem značné omezení pluralismu a efektní zamezení vzniku politické konkurence, která byla v úvodních stádiích obou režimů zcela potlačena. Druhá republika rozpustila KSČ i některé krajně pravicové formace (Vlajka), nicméně neantisystémovou opozici nechala omezeně působit až do samého závěru režimu. Třetí republika opoziční proudy odstranila zcela z veřejného života a nedovolila vznik ani loajální opozice mimo Národní frontu.

Shodný bod lze rovněž hledat v dynamice obou režimů, které oba směřovaly k další limitaci pluralismu směrem k monismu. O plánovaném zrušení NSP viz výše, nicméně i Národně frontový systém směřoval stále více k prosazení dominance KSČ a změnu ostatních členů Národní fronty v satelitní formace. Rozdíl je nicméně možné spatřovat v podobě této dynamiky, kdy v případě druhé republiky se jednalo o relativně otevřenou akci státostrany SNJ. V případě třetí republiky se jednalo o skrytou snahu jedné z částí Národní fronty spojené se zneužitím částí vládního aparátu k tomuto cíli.

Shodné body převažují i v oblasti výkonné, zákonodárné a soudní moci. Oba režimy spojovala očividná snaha o vytvoření jediného mocenského centra a degradaci center ostatních.

Druhá republika soustřeďovala moc do rukou vlády a tradiční alternativní centra moci, jako prezidentský úřad a parlament eliminovala jednak skrze personální řešení (volba Emila Háchy prezidentem, odebrání poslaneckých mandátů) a jednak skrze zmocňovací zákon, který parlament vyřadil ze hry přesunutím zákonodárných pravomocí na vládu a prezidenta. Třetí republika šla podobnou cestou, byť poněkud obráceným vývojem. Tam kde přesun zákonodárné moci na prezidenta a vládu bylo vrcholem limitace pluralismu druhé republiky, tak dekretální pravomoci byly naopak na počátku režimu třetí republiky a posun v této oblasti byl spíše opačným směrem – k většímu pluralismu skrze zřízení a později i větší emancipaci parlamentu jakožto mocenského centra alternativního vládního. Přesto však byla integrální součástí lidové demokracie třetí republiky převaha výkonné moci, respektive vlády Národní fronty, nad ostatními mocemi ve státě. Role parlamentu byla okleštěna závazností hlasování podle dohody představitelů stran v rámci Národní fronty, soudní moc vystavena politickým zásahům a územní samospráva zrušena. Alternativní mocenské centrum v podobě prezidenta bylo podobně jako v druhé republice poněkud oslabeno, nicméně neúmyslně a to zdravotním stavem prezidenta Edvarda Beneše a jeho nadstranickou představou o výkonu úřadu prezidenta, která mu bránila v zaujetí výraznější role pro níž jinak měl díky síle své osobnosti a popularitě nepochybně předpoklady.

V rámci substátní politiky rovněž můžeme nalézt řadu styčných bodů mezi oběma studovanými režimy. Oba přistoupily k likvidaci územní samosprávy, tak jak existovala za první republiky. Druhá republika postupovala evolučně a postupnými změnami samosprávné kompetence oklešťovala ve prospěch jmenovaných tajemníků a v omezování samosprávy pokračovala i rozpouštěním zastupitelstev, přičemž tento proces do konce druhé republiky nebyl ukončen. Třetí republika systém samosprávy po období okupace vůbec neobnovila a místo toho ponechala revoluční hierarchickou strukturu národních výborů v níž o samosprávě nemůže být řeči, neboť národní výbory byly podřízeny jednak vyšším národním výborům a druhá i přímo vládě. Zde tedy oba režimy směřovaly k úplné eliminaci alternativních center moci v podobě územní samosprávy, přičemž třetí republika tento proces dovedla až do konce.

Poněkud odlišný přístup oba režimy zvolily v případě otázky Slovenska a Podkarpatské Rusi. Zde se značně odlišoval mezinárodní kontext, který v případě druhé republiky způsobil ústup z monistických tendencí ve prospěch asymetrického federativního uspořádání. Tento stav nicméně nebyl shledáván příliš uspokojivým a se vzrůstajícími separatistickými tendencemi Slovenska roste

i snaha centrální vlády federální uspořádání oslabit. Tento proces vrcholil vojenským zásahem na Slovensku v předvečer konce režimu, který vedl k instalování vlády loajální k centrální vládě pod kontrolou armády za vyhlášeného výjimečného stavu. Jiný mezinárodní kontext v případě třetí republiky umožnil přesně opačný vývoj – pevná vyjednávací pozice Slovenska po Slovenském národním povstání a díky dalším faktorům¹¹⁵ umožnila silné postavení Slovenska, které sice neprosadilo formální federalismus ustanovený v ústavě, ale pouze federalismus faktický, opřený o politickou první pražskou dohodu a silné autonomní orgány. Dynamika vývoje nicméně neúprosně směřovala k likvidaci tohoto kvazifederálního uspořádání směrem k monismu centrální vlády a velká míra slovenské autonomie byla druhou a třetí pražskou dohodou značně okleštěna a její orgány fakticky podřídila orgánům centrálním.

V oblasti zájmových skupin opět nalzáme značnou podobu mezi oběma studovanými režimy. Oba režimy vynaložily značnou snahu ke sjednocení zájmových organizací a jejich podřízení vládnoucí moci. V tomto ohledu podstatně více uspěl režim druhé republiky, který byl v totalitarizaci veřejného života důslednější a daleko větší část zájmových organizací dovedl provést procesem slučování a poté podřízení vládnoucí moci. Třetí republika soustředila svoje úsilí pouze na některé vybrané segmenty občanské společnosti – především odbory, zemědělství, ale i kulturu, mládež a ženské organizace, přičemž jinde v zásadě nebyl pluralismus zásadně omezován. I v oblastech zájmu nelze říci, že by třetí republika dovedla proces limitace pluralismu do úspěšného konce, neboť sjednocení se podařilo v plné míře pouze u odborů a ani ty nebyly plně podřízeny vládní moci, ale naopak z nich bylo vytvářeno alternativní mocenské centrum, které mělo ambice stát na rovné pozici se stranami v rámci Národní fronty a pouze skrze neformální, osobní vazby se podřizovalo KSČ.

Zcela rozdílné postavení v rámci obou režimů měly nicméně dvě z nejvýznamějších zájmových skupin – armáda a katolická církev. Druhá republika zaujala k oběma skupinám postoj snažící se o jejich inkorporaci do struktur režimu, která byla v zásadě úspěšná. Katolická církev se stala jednou z opor režimu se značným vlivem, armáda zůstala režimu loajální a rovněž se na něm do značné míry podílela. Autonomie obou organizací nicméně nebyla nijak zásadně narušována a obě byly v zásadě samostatně kooptovány do režimních struktur. Třetí republika vedla svůj vztah k oběma zmíněným organizacím jiným směrem, katolická církev byla depolitizována a její autonomie

¹¹⁵ Je možné zmínit i nadproportčně vysoký počet slovenských důstojníků a tedy i vlivu Slováků v armádě (Hanzlík-Pospíšil 2000: 27) a především očekávání komunistické strany z vysokého vlivu na Slovensku (Kaplan 1991).

respektována, nicméně na režimu se nijak zásadně nepodílela¹¹⁶. Naopak vnitřní autonomie armády byla fakticky zničena, samotná armáda silně politizována a politický dohled šel cestou značně nad rámec běžné civilní kontroly ozbrojené moci, když byl adaptován sovětský model politických osvětových komisařů a politické komise (Vojenské rady při předsednictvu vlády) stojící mimo organizaci ministerstva národní obrany a umožňující přímé politické zásahy do struktury armády.

Při celkovém srovnání obou případů v rámci osy limitovaný pluralismus – monismus vidíme, že oba režimy míru pluralismu do značné míry limitovaly podobným způsobem, avšak dynamika byla přeci jenom odlišná. Režim druhé republiky postupnými kroky směřoval ke stále větší limitaci pluralismu, která v okamžiku konce režimu již směřovala poměrně rychle k monismu, neboť zásadní překážky tomuto vývoji v první fázi režimu (existence NSP a autonomního Slovenska resp. Podkarpatské Rusi, absence nových elit) došly stádia v němž měly již být odstraněny či zásadně oslabeny. Druhá republika tak provedla značný posun v rámci osy, když z počátečně nízké míry limitace pluralismu, která tolerovala i existenci loajální opozice¹¹⁷, zcela autonomních oblastí a alternativních center moci (prezidentský úřad, parlament, zájmové skupiny) režim postupně vyřazuje jednotlivé prvky pluralismu a posunuje se stále více směrem k monismu. Monistickému ideálu nicméně režim nemohl dosáhnout bez své zásadní redefinice, neboť zásadní roli v jeho fungování hrály tradiční staré elity a instituce, ať už představitelé starých stran, byrokracie, katolická církev nebo armáda. To je dle Linze (2000) zásadní překážka skutečně monistického zřízení totalitního typu a další posun v této dimenzi tak nejspíše druhá republika nemohla provést bez dramatické změny svého charakteru¹¹⁸.

V případě třetí republiky je možné sledovat poněkud jinou dynamiku vývoje. Charakter zisku moci vedl k první fázi výrazně limitovaného pluralismu, který se blížil spíše již limitovanému monismu – vládnoucí elita odvozuje svou legitimitu z faktu účasti v exilovém odboji, není jakkoliv odpovědná či omezována a pluralita režimu spočívá pouze v heterogenitě zájmů v jeho elitě, kde se již projevují náznaky budoucích zásadních rozporů mezi komunisty a nekomunisty či českými a slovenskými stranami. Fakticky jediným pravým zdrojem pluralismu tak byla existence autonomních slovenských orgánů a rozdělení výkonné a zákonodárné moci mezi vládu a prezidenta. Tento stav limitovaného monismu byl však pouze přechodnou fází a není na něm setrváno. Posun se

¹¹⁶ Pouze nepřímo skrze působení ČSL v Národní frontě.

¹¹⁷ Radikální antisystémová opozice zakázána byla – KSČ, Vlajka

¹¹⁸ Nicméně je možné říci, že se k této redefinici schylovalo, neboť fašistické skupiny v rámci SNJ plánovaly převzetí moci, nahrazení starých elit a tím i otevření cesty k totalitnímu typu režimu (Rataj 2006: 26).

projevuje spíše v druhém směru, kdy je zvolen omezeně demokratický parlament a oddělení moci se stává alespoň formálně platné, jakkoliv primát Národní fronty nad všemi ostatními centry moci stále platí. Po zvolení parlamentu se začíná uvnitř režimu vést boj o směr dalšího posunu v rámci této dimenze, kdy na jedné straně existuje tlak na uvolnění míry limitace pluralismu (zejména skrze emancipaci parlamentu) a na straně druhé tlak na opětovný posun směrem k monismu (zosobněný jednak tlakem komunistické strany a jednak oslabením slovenské autonomie). Toto pnutí v rámci režimu nakonec vede ke střetu o jeho podstatu v únoru 1948 a jeho konci.

4.2.) Osa mentalita – ideologie

Po analýze obou zkoumaných režimů v rámci osy limitovaný pluralismus – monismus bude v této kapitole následovat analýza v oblasti osy mentalita – ideologie. Ta patří z celé Linzovy teorie k nejhůře analyzovatelným, neboť mentalita jako jeden z pólů této osy je ze své definice velmi vágní a nedefinovaná a i podstatně konkrétnější koncept ideologie má v praxi značnou řadu problémů, v první řadě v podobě ideologického uspořádání, které si sice bere mnohdy označení za ideologii za své, nicméně ve svých definičních znacích zůstává kdesi v prostoru mezi oběma póly a jedná se tak o jakousi kvazideologii. V rámci jejich zkoumání tak bude nevyhnutelně muset být pracováno s nepřiliš jasným konceptem a případná vágnost a nejasnost je v tomto případě spíše nepřímým důkazem přítomnosti mentality než nefunkčnosti teoretického rámce...

4.2.1.) Osa mentalita – ideologie: druhá republika

Mnichovská krize následovaná zhroucením první republiky vedla rovněž i k zásadní redefinici ideového základu státu. Pravice, která v pomnichovských dnech získává rozhodující pozici, hledá důvody selhání první republiky i v jejích ideologických základech a logickým důsledkem je volání po odideologizování, v první řadě zahraniční politiky, ale i ostatních částí veřejného života (Gebhart-Kuklík 2004: 51, Hanák 2006: 231). Na místo odvrhnuté ideologie¹¹⁹ je pak nabízen koncept, který je velmi blízký Linzovu pojetí mentality. Nově vznikající režim se na jedné straně vymezuje vůči ideologičnosti a na straně druhé nabízí jistý společný jmenovatel, který se má stát základnou pro novou stranu vyjadřující „život národa“¹²⁰ (Gebhart-Kuklík 2004: 41). Tento společný jmenovatel je hledán v „čínorodém nacionalismu“ (Rataj 1997: 28) založeném na

¹¹⁹ Je otázkou, nakolik zde před Mnichovskou dohodou existovala všeobecně přijímaná ideologie. Druharepublikový režim a jeho představitelé to tak nicméně vnímali a důsledně žádali odklon od liberalismu a socialismu předmnichovských elit (Rataj 1997: 14).

¹²⁰ Výsledkem je vznik Strany národní jednoty – viz výše.

pojmech vlasti a vlastenectví, poctivé práce¹²¹, úcty k autoritám a politické jednotě (Rataj 2006: 13). Jak konstatuje Jan Rataj (2006: 15) byl tento vývoj přímo šit na míru tradiční české mentalitě, na onom „selském rozumu“, který rád zdůrazňoval Rudolf Beran (Rokoský 2011). Myšlenka sjednocení národa do jednoho blíže nedefinovaného národního proudu a jeho odideologizování je pak i základní myšlenkou obsaženou ještě v programovém prohlášení vlády Rudolfa Berana (Programové prohlášení vlády 1938).

Tato první fáze, kterou David Hanák (2006: 230) považuje za nejautentičtější, se nicméně poměrně rychle pod tlakem mění a původní čistě mentalitní založení režimu začíná získávat ideologické prvky, neboť nový režim rychle naráží na problém neexistence ideologické opory, kterou český konzervativně-autoritářský proud není schopný nabídnout (Rataj 1997: 67). Je nicméně nutné poznamenat, že spíše než o vytvoření úplné ideologie se jedná o rozšíření původní mentality zahrnutím derivátů ideologií cizích. Důvod pro toto rozšiřování je nutné hledat ve snaze pro zahrnutí dalších proudů do režimu, tak jak o tom mluví Juan Linz (2000: 162-175). V případě druhé republiky se do základů režimu založeném na obecných tezích o národu a vlasti začínají kooptovat myšlenky katolické a fašistické, a to primárně za účelem zapojení těchto proudů do nového režimu. V případě katolíků to byla cena, kterou musel režim zaplatit za integraci ČSL do režimu, aby se vyhnul riziku vzniku konkurujícího středového proudu¹²² (Rataj 1997: 29, 2006: 7). U fašistů převažovala snaha o jejich neutralizaci v rámci širšího hnutí a jejich myšlenky se spíše začaly prosazovat díky aktivním a hlasitým proponentům, ať už díky fašistům samotným¹²³, aktivizaci krajně pravicových intelektuálů, tlaku Německa či kvůli vlivu lidí jako ministr zahraničí František Chvalkovský s blízkým vztahem k Mussoliniho Itálii¹²⁴ (Rataj 2006: 7; Pasák 1997: 21).

Díky tomuto rozšíření „společného jmenovatele“ se do původní mentality režimu dostávají ideologické prvky především z katolického učení, zejména z encykliky „Quadregessimo anno“ (Rataj 2006: 14) a nově vznikající koncept autoritativní demokracie již měl katolické kořeny (Hanák 2006: 241). Režim začíná stále více zdůrazňovat ty prvky historie, které mají katolické (a proněmecké) konotace – vyzdvihuje se období gotiky a baroka, jakožto období přísně katolická (Gebhart-Kuklík 2004: 190), bylo odkazováno na historickou tradici svatého Václava a Svaté říše

¹²¹ Heslo „aby národ nezlenivěl!“ - Tomášek (1988: 53).

¹²² O úvahách o vzniku třetího subjektu na bázi ČSL a ČSNS viz výše.

¹²³ Pochopitelně vydatně podpořenými „dějinným vývojem“, který nevyhnutelně vzbuzoval dojem úspěchu fašismu. Ať už mocenským vzestupem Itálie nebo Německa.

¹²⁴ František Chvalkovský byl prvorepublikovým velvyslancem v Římě (Pasák 1997: 21).

Římské, byl vyzdvihován katolický ráz těchto období a pozitivní soužití s německým národem, kdy byly Čechy jeho významnou součástí – jedním z kurfiřtství s volitelským hlasem pro volbu císařů, v čemž bylo hledáno historické a ideologické ospravedlnění nového přístupu k Německu (Černý 1992: 78). A v neposlední řadě byla katolická církev prezentována jakožto pilíř nového režimu, garant mravního řádu a rovněž jakožto nositelka státní ideologie (Gebhart-Kuklík 2004: 183). V praxi bylo katolické učení plně adoptováno a byla mu dána silná role v procesu vzdělávání a v kultuře¹²⁵, neboť národní jednota byla spatřována v křesťanském duchu (Tomášek 1988: 83). Katolické učení bylo navíc vítaným ideologickým zdůvodněním hodnot nového režimu, zejména úcty k autoritám a přirozené hierarchie (Rataj 2006: 18). Symbolicky novou roli katolické církve ve státě pak potvrdila ceremonie při volbě prezidenta Emila Háchy, který v kleče políbil lebku svatého Václava a přijal požehnání od kardinála Karla Kašpara (Rataj 2006: 7).

Ideologické myšlení druhé republiky tím nicméně neustrnulo a pokračovalo ve svém vývoji, který zejména od počátku roku 1939 začíná silně poznamenávat tlak Německa. To podporuje radikalizaci ideového vývoje jak přímo svým politickým tlakem, tak nepřímo jakožto „vzor“ (Rataj 1997: 67-68). Původní ideová vyprázdňenost konzervativního proudu, jak bylo pohlíženo na snahu o postavení režimu na „selské“, katolické a národní mentalitě v jeho počátcích, se velmi rychle nahrazuje prvky, které byly spatřovány jako moderní a měly svůj původ zejména ve fašistickém a rovněž nacistickém učení. Stále více se akcentuje důraz na nutnost jediné státostrany a jednotné ideologie (Rataj 2006: 14), přičemž dochází k míšení fašistických a integrálně katolických myšlenek do podoby klerofašismu volajícím po vybudování přísně hierarchické společnosti, který nachází ohlas zejména v Mladé národní jednotě (Rataj 1997: 75-76). Mladá národní jednota se zároveň stává vlivným hlasatelem antisemitismu¹²⁶ (Gebhart-Kuklík 2004: 121).

Radikalizace myšlenkového zázemí režimu jde ruku v ruce se změnou jeho politiky o níž byla řeč již v kapitole o limitovaném pluralismu. Integrálně katolické a fašistické ideje se stávají oporou tlaku na vznik stavovského státu a rozpor mezi těmito radikálními proudy a umírněnými proudy v rámci SNJ vedou v posledních měsících trvání režimu k tvrdému vnitřnímu boji o další směřování režimu (Gebhart-Kuklík 2004: 210-211). V něm získávají navrch radikální proudy¹²⁷ a v

¹²⁵ Například již zmínovaný návrat krucifixů do školních tříd či kulturní komise SNJ, které předsedal Msgre. Bohumil Stašek. Více o vlivu katolického proudu na ideologii druhé republiky viz např. Klementová (2013: 177-190).

¹²⁶ Který byl nicméně nevybíravým způsobem vnucován Německem a je otázkou nakolik se u přijetí linie antisemitismu jedná o domácí vývoj a nakolik o ústupek při vyjednávání či pouhý oportunismus.

¹²⁷ V jejich úspěchu hraje roli již zmíněný tlak Německa, ale rovněž i oportunismus konzervativních elit – zejména role Rudolfa Berana, který pragmaticky radikálních tlaků využíval k posilování své pozice (Rataj 2006: 24-25).

samotném závěru své existence se režim stále více posouvá směrem k přijetí oficiální ideologie, což vrcholil přijetím klerofašistického programu programovou komisí SNJ, který obsahuje teze o vybudování stavovského státu, úplné integrace katolicismu do veřejného života, pokládá SNJ za „nositelku mocenské vůle národa“ a přijímá oficiální antisemitismus (Gebhart-Kuklík 2004: 217-219, Klementová 2013: 192).

Závěrem je nicméně nutné říci, že tento vývoj nedospěl k pravé ideologii, tak jak ji chápe Linz (2000), nýbrž pouze k mezipozici, kterou představuje derivovaná ideologie, která má stále mnoho společného s tradiční mentalitou. Nevznikl originální, přesně ohraničený intelektuální koncept, ale byly přijaty vybrané prvky z ideologií cizích – z fašismu byl přijat akcent na masovou státostranu a korporatismus, z integrálního katolicismu dominantní role katolicismu a hierarchické uspořádání společnosti, z nacismu antisemitismus, přičemž celý koncept zůstal nekodifikovaný¹²⁸ a ne zcela jasný s tím, jak různé proudy v rámci režimu akcentovaly různé prvky a v duchu boje o moc prováděly pragmatickou politiku ústupků či snahy o získání podpory skrze přijetí některých ideových východisek potencionálních spojenců.

4.2.2.) *Osa mentalita – ideologie: třetí republika*

Ideologické zázemí režimu třetí republiky je nutné hledat v kontextu celoevropského „směrování doleva“, které bylo patrné na většině kontinentu (Kaplan 1991: 5). Tento obecný trend byl v československých podmínkách ještě zesílen dvěma faktory, v první řadě slabostí nelevicových proudů v exilu. Komunistický exil v Moskvě není třeba v tomto ohledu podezírat z nelevicovosti, nicméně i v Londýnském exilu získaly rozhodující váhu levicové myšlenky. Ať už díky dominantnímu postavení Edvarda Beneše, nebo kvůli sporům v exilu, které vyústily v absenci pravicových politiků při tvorbě poválečné vlády¹²⁹ vyjma zástupců lidové strany. Druhým podstatným faktorem byl fakt, že většinu území Československa osvobodila Rudá armáda.

Výsledkem těchto faktorů tak byla „politika odčinění Mnichova“, která se v mnohém stala ideologickým základem nového režimu a jejímž duchovním otcem i hlavním prosazovatelem se stal Edvard Beneš (Kaplan 1990: 5). Její součástí byla jednak obnova Československa v poválečných hranicích, změna zahraniční politiky ve prospěch orientace na spojení se SSSR, ale především důraz na nutnost vnitropolitických změn. Ty měly být zárukou zabránění opakování Mnichovských

¹²⁸ S výjimkou zmíněného relativně obecného návrhu nového programu SNJ.

¹²⁹ Viz výše v kapitole o limitaci pluralismu - vyloučení zástupců agrárního proudu z jednání v Moskvě i v Košicích.

událostí a měly být provedeny v podobě národní a sociální revoluce (Kaplan 1993a: 20). Přijetí těchto premis bylo součástí umožnění vzniku strany a účasti v Národní frontě a tedy ve vládě. Ta byla ideologicky blízká – všechny povolené strany do svých programů zařadily „pokrokové a revoluční prvky“ (Belda a kol. 1968: 33).

Druhým prvkem ideologických základů režimu pak byla teorie konvergence, kterou rovněž prosazoval Edvard Beneš. Benešova teorie konvergence spočívala na přesvědčení, že sblížení demokracie a komunismu je nevyhnutelné a prokazatelné teoreticky i prakticky (Beneš 1946: 250). Toto sblížení Edvard Beneš spatřoval ve válečném i poválečném vývoji, kdy se demokracie podle něj musí díky válce nevyhnutelně socializovat¹³⁰ a naopak bolševický režim v Sovětském svazu musí překonat svou dočasnou fázi diktatury proletariátu (Beneš 1946: 255-259). Výsledkem pak bude nevyhnutelné sblížení obou systémů v podobě socialistické demokracie (Beneš 1946: 259). Edvard Beneš rovněž prezentuje svou teorii této socializující demokracie, kterou prezentuje jakožto vyšší a dokonalejší druh demokracie než byl předešlý druh liberální (Beneš 1946: 288). Tato teorie spojuje politické, sociální a hospodářské prvky, které jsou vzájemně propojené – hospodářské a národnostní změny mají směřovat ke zjednodušení sociální struktury, což poté umožní vznik politického zřízení s regulovaným a jednodušším politickým životem. Omezení počtu stran, jak bylo poté v praxi v třetí republice aplikováno, není v pohledu Benešovy teorie omezením pluralismu, ale pouze přirozeným důsledkem reform v socio-ekonomické oblasti (Beneš 1946: 316). V neposlední řadě Edvard Beneš obhajuje princip státní regulace stranického života, ten má být nejen zjednodušen, ale i podřízen státnímu zájmu – tedy parlament nebo jiný ústavou určený orgán má rozhodnout, zda-li je vznik či existence určité strany v zájmu státu a lidu nebo nikoliv. Toto omezení svobody je pak pro Edvarda Beneše přijatelnou cenou pro zabránění nekontrolovatelného vzniku stran s jakýmkoliv programem bez ohledu na státní zájmy (Beneš 1946: 314-316). V praxi byla myšlenka nevyhnutelnosti socialismu široce přijata (Smutný 1996: 25, Kaplan 1993a: 41) a socio-ekonomické změny v jeho duchu se stanou základem Košického vládního programu (Kaplan 1991: 19).

Vize socialismu jakožto budoucnosti republiky se tak stala jedním z pilířů ideologické

¹³⁰ Edvard Beneš argumentuje, že demokratický vývoj v řadě států přirozeně směřuje ke stále většímu odbourávání kapitalistických prvků v ekonomice a posunu v plánovanému hospodářství. (Beneš 1946: 255-257) Válka tento proces urychlila, neboť radikalizuje sociální hnutí, které své požadavky prosazuje o to účinněji (Beneš 1946: 270). Tato nevyhnutelnost vývoje je pak založena na představě, že se kapitalistické zřízení vnitřně vyčerpalo a není schopné své obnovy (Veber 2008: 16).

střechy třetí republiky. Druhým pilířem se pak stal nacionalismus. Ten byl založen na třech hlavních prvcích, prvním bylo přesvědčení o historickém poslání národa, druhým se stal odpor vůči Němcům a německému obecně, třetím pilířem se pak stalo všeslovanství a slovanská vzájemnost (Kaplan 1993a: 40, Kaplan 1990: 135, Veber 2008: 36, Táborský 1993: 43-44). Historická úloha českého a slovenského národa byla velmi významným prvkem v ideologickém smýšlení režimu a obyvatelstva. Byla zdůrazňována úloha Čechů a Slováků v historii, kdy měli být mostem mezi kulturou západu a východu. Tento kulturní smysl „národa“ byl inovován a doplněn o teorii konvergence, kdy to měl být opět český a slovenský národ, kdo se měl stát spojovacím článkem mezi západní demokracií a východním socialismem (Kaplan 1990: 135). Rovněž bylo zdůrazňováno, že Československo má výjimečnou úlohu ve střední Evropě jakožto „nejkonstruktivnější prvek“ této oblasti, který je nejvíce schopný spolupracovat se Sovětským svazem (Kaplan 1990: 11). Radikální antiněmeckví¹³¹ se stalo praktickým projevem nacionalismu a svůj důsledek mělo v odsunu Sudetských Němců a části slovenských Maďarů. Antiněmeckví mělo v rámci této ideologie svůj impulzivní prvek vycházející ze společnosti, a který spočíval v radikální touze po „odplatě“ za ztrátu národní svobody, krutosti okupační moci i chování německých vojsk na konci války (Kaplan 1990: 135). Antiněmeckví ale rovněž mělo i svůj racionální prvek, který byl prosazován elitami už v průběhu exilového období, kdy bylo v odsunu Němců spatřováno řešení sociálních a národnostních problémů, které pronásledovaly první republiku a napomohly k jejímu zániku (Kaplan 1990: 14). Všeslovanství a slovanská vzájemnost se pak stala ideologickým zdůvodněním přesměrování zahraniční politiky, která se měla opírat především o spojení se Sovětským svazem¹³². Idea slovanské vzájemnosti byla pak ideologicky upevňována otevřenou propagandou o Sovětském svazu a zdůrazňováním pevnosti vzájemných svazků (Táborský 1993: 43-44, 94). Podobně jako idea socialismu byl i nacionalismus široce akceptován a všechny politické strany ho adaptovaly do svého programu (Kaplan 1990: 136) do podobné míry, byť s různými menšími odlišnostmi¹³³.

Problémem ideologického zázemí třetí republiky je však relativní vágnost těchto ideologických konceptů. Jakkoliv byla myšlenka socialismu a nacionalismu obecně sdílena,

¹³¹ Na Slovensku pak antimadžarství

¹³² Samotné spojení se SSSR je pak vnímáno spíše racionálně – SSSR projevoval na řešení střeoevropských otázek názor blízký i londýnskému exilu a poměrně oprávněně v něm pak i nekomunističtí zástupci exilu a později vlády viděli záruku proti obnově vlivu Německa (Kaplan 1990: 11).

¹³³ Slovenské strany (DS a KSS) například obohatily nacionalistickou ideologii o prvek „povstaectví“, jakožto sjednocující prvek slovenského národa opřený o SNP. (Kaplan 1990: 172).

jednotlivé politické proudy se značně rozcházel v představě, co tyto prvky vlastně znamenají (Veber 2008: 37). Rovněž ani myšlení Edvarda Beneše nelze brát jakožto závaznou kodifikaci ideologie, i jemu nejbližší národně socialistická strana z něho pouze vycházela a za svůj cíl měla definici vlastního ideového zázemí v podobě vědeckého, pokrokového socialismu (Tři roky 1991: 62). Zejména pojem socialismu byl zcela nejasný a jednotlivé strany Národní fronty se rozcházel jak ve vymezení socialismu jako vůbec žádoucího konečného cíle¹³⁴, tak i v jeho podobě, kdy zejména národní socialisté a lidovci považovali stávající stav dosažený v první fázi třetí republiky za žádoucí a konečný (Belda a kol. 1968: 36). Tím dostává smýšlení o ideovém základu třetí republiky jakožto o pravé ideologii značnou trhlinu.

Při analýze třetí republiky tak narážíme na ideologický koncept, který je na první pohled velmi blízký pojetí ideologie, tak jak ji definuje Juan Linz¹³⁵. Koncept stavící na myšlence socialistického zřízení a nacionalismu, v zásadě konceptualizovaný a zformovaný do podoby souvislé teorie Edvardem Benešem v době londýnského exilu. Přesto soudím, že nelze ideologické myšlení třetí republiky zařadit jako ideologii v pravém slova smyslu, ale spíše se opět jedná o specifickou mentalitu obohacenou o přejaté i nově vytvořené ideologické prvky, která sice došla určitého stádia zformování, ale nestala se plnohodnotnou, zcela akceptovanou ideologií s jasnými hranicemi.

Koncept socialismu a nacionalismu byl v pojetí třetí republiky více „společným jmenovatelem“ na němž mohla Národní fronta vůbec vzniknout a zajistit si podporu většiny obyvatel. Oba koncepty byly nevyjasněné, nacionalismus stavěl na obecných proklamacích přátelství se slovanskými národy a vypjatém antiněmectví a národním šovinismu, což byly prvky obecně přítomné ve smýšlení lidí po dlouhé době války a okupace. Socialismus pak byl zcela obecný prvek stavějící na touze po lepším životu obyvatelstva a ideologicky byl vnímán zcela rozdílně různými proudy režimu, přičemž shody bylo nacházeno spíše v obecných proklamacích, jako byla otázka znárodnění průmyslu, která byla obecně přijata a vzata za základ ideového zázemí režimu (Feierabend 1996: 273). O obecnosti této ideové shody pak svědčí prudký spor o praktické provádění znárodnování. Ve třetí republice navíc probíhal spor o samotný termín socialismu, kdy koncepce symbolizovaná Edvardem Benešem byla v příkrém sporu s koncepcí marxistickou

¹³⁴ KSČ, KSS a ČSSD deklarovaly socialismus jako bezvýhradný cíl, ČSNS jako cíl s výhradami, ČSL a DS naopak přes sociálně reformistický program zachovávaly k socialistickému ideálu odstup (Belda a kol. 1968: 33-34).

¹³⁵ Viz příslušná kapitola první části výše

prosazovanou komunisty¹³⁶ (Veber 2008: 185-186). Ze všech těchto důvodů proto soudím, že ideologie třetí republiky nebyla ideologií v pravém slova smyslu, ale jedná se o případ nacházející se v prostoru mezi mentalitou a ideologií, kdy jsou obecné prvky mentality obohacovány o ideologické prvky.

4.2.3.) *Osa mentalita – ideologie: srovnání druhé a třetí republiky*

V oblasti mentality a ideologie na první pohled stojíme před zcela odlišným ideovým zázemím u obou režimů. Tam kde druhá republika vycházela z hodnot konzervativních, třetí republika naopak čerpala z ideových zdrojů spojovaných převážně s levicí s výjimkou nejednoznačně hodnoceného nacionalismu, který byl oběma režimům blízký. V obecné rovině nicméně u obou zkoumaných režimů nacházíme značné podobnosti. Ani u jednoho nemůžeme hovořit o čisté ideologii ani o čisté mentalitě v podobě blízké tomu, jak těmto krajním bodům osy rozuměl Juan Linz. Druhá republika se pouze v nejranějším období blížila ideálu mentality, když byl v prvních týdnech po Mnichovské dohodě režim budován na obecných hodnotách vlastenectví, sounáležitosti národa v těžké historické situaci a selského rozumu. Velmi záhy se nicméně režim začíná ideologizovat a adaptovat ideologické prvky s tím, jak se snaží kooptovat další skupiny do své základny. Druhá republika adaptuje prvky integrálně katolického učení a rovněž prvky spojované s fašismem či dokonce s nacistickou ideologií, které posunují režim dále od mentalitního ideálu, avšak za svou existenci nedošla směrem k pravé, konceptualizované ideologii. Nicméně za dobu své existence množství adaptovaných prvků narůstá a režim se stále více ideologizuje, aby ve svém úplném závěru akceptoval takřka úplně zárodek ideologie vlastní, derivované ze směsi integrálního nacionalismu, katolicismu a fašismu skrze přijetí programového návrhu SNJ v únoru 1939, který již pracuje se značně ideologickým obsahem.

Třetí republika si neprošla zcela mentalitní fází, nicméně její ideový základ má podobné znaky, jaké měla druhá republika. Režim vyšel z jistého mentalitního nastavení společnosti, která byla po válce nastavena značně nacionalisticky a sociálně a na tomto základu vybudoval společný jmenovatel, který umožňoval spolupráci v rámci Národní fronty. Tento obecný základ nicméně nebyl zcela mentalitní, neboť měl základní znaky ideologičnosti a obsahoval i pokusy o konkrétní zformulování, zejména z pera Edvarda Beneše a národních socialistů, respektive komunistů. Tyto ideologické znaky byly nicméně spíše partikulární a nebyly zcela obecně sdíleny. Režim tak

¹³⁶ Která již pochopitelně splňuje podmínky označení za pravou ideologii včetně kodifikace a dalších znaků.

fungoval spíše na obecném konsenzu na hodnotách socialismu a nacionalismu bez větší konkretizace. Tam kde druhá republika nabízela ideály vlastenectví, autority, víry v Boha a později ideologické prvky státostrany a stavovského státu, tam třetí republika nabízela podobně obecnou hodnotu socialismu, lepšího života a vlastenectví smíšené s radikálním nacionalismem. Pokusy o posun k větší ideologičnosti nebyly obecně akceptovány a byly spojeny s konkrétními ideologickými proudy. Zejména komunisté disponující uceleným marxisticko-leninským učením, ale i národní socialisté snažící se o formulaci své vědecké, nemarxistické teorie socialismu se o tento posun snažili. Komunisté nakonec úspěšně, avšak tento úspěch byl spojen s koncem režimu třetí republiky a kvalitativně zcela jiným druhem režimu po jejím zániku.

Závěrem je tedy možné zkonstatovat, že druhá republika se v průběhu svého vývoje posunula na ose od takřka krystalicky mentalitního založení směrem k ideologickému pólu, kterého nicméně nedosáhla a ve svém vývoji došla pouze k adoptování kvazideologie – derivované z prvků fašismu a integrálního katolicismu. Třetí republika naopak byla postavena po celou dobu svého vývoje na ideologickém uspořádání, které bylo bližší mentalitě než skutečné ideologii a pokusy o posun v rámci osy byly spojeny s konkrétními politickými proudy. Nicméně režim jako takový byl nevyhnutelně postaven na půdorysu nejmenšího společného jmenovatele a bez dramatického posunu v oblasti limitace pluralismu, ke kterému nakonec došlo v únoru 1948, zřejmě ani nemohl zvýšit úroveň své ideologičnosti, neboť koalice politických proudů v rámci Národní fronty se v ideologické sféře shodovala pouze na těchto obecných hodnotách, jejichž konkretizace nebyla možné bez eliminace jiných názorových proudů.

4.3.) Osa depolitizace – mobilizace

Poslední z dimenzí, v jejichž rámci analyzují druhou a třetí republiku, je dimenze míry mobilizovanosti či naopak míry depolitizace režimu. Tuto dimenzi nelze chápat zcela samostatně, neboť je značně propojená s osou mentalita – ideologie. Vyšší míra ideologičnosti zpravidla vyžaduje a zároveň umožňuje vyšší míru mobilizovanosti obyvatelstva a naopak. Podobně blízký vztah má tato dimenze i k ose limitovaného pluralismu – monismu, kde se opět setkáváme s značně lineárním vztahem, neboť čím více je pluralismus limitován tím více souznívá s mobilizovaností společnosti. Naopak málo limitovaný pluralismus vnímá vysokou mobilizovanost jakožto hrozbu svému postavení a tlačí spíše směrem k depolitizovanosti režimu (Linz 2000: 166-167).

4.3.1.) Osa depolitizace – mobilizace: druhá republika

Jak již bylo zmíněno v úvodu kapitoly, dimenze depolitizace – mobilizace má velmi blízký vztah k oběma zbývajícím dimenzím. U druhé republiky je tento vztah vidět velmi zřetelně. Jak jsem konstatoval v předešlých dvou kapitolách, vidíme u druhé republiky zřetelný posun v obou dimenzích, kdy se režim stále více ideologizuje skrze adaptaci ideologických prvků krajně pravicových proudů a během své krátké éry projde velmi dynamickým vývojem od mentalitního uspořádání až k přijetí derivované kvazideologie. Tento ideologický vývoj je spojen s postupným omezováním pluralismu. Podobný vývoj je tedy dle Linzovy teorie možné očekávat i v dimenzi politické mobilizace a depolitizace.

Problémovým aspektem druhé republiky byl fakt, že československá společnost byla značně mobilizována v době změny režimu. Tato mobilizovanost plynula jednak z minulé demokratické éry a jednak z faktu národního ohrožení, které provázelo československou společnost od nástupu nacismu v Německu a v průběhu roku 1938 ještě vygradovalo během Mnichovské krize a předcházejících událostí¹³⁷. Úplná depolitizace, jakou by bylo podle teorie možné očekávat v prostředí stále ještě málo limitovaného pluralismu a budování nového režimu na mentalitních základech, tak nepřicházela v úvahu. Přesto je možné v úvodní fázi režimu vysledovat snahy o určitou depolitizaci společnosti, což je možné dávat do souvislosti právě s výše popsanou podobou režimu ve zbývajících dvou dimenzích. Tyto snahy lze v rámci režimu vysledovat v procesu omezování svobody informace, kdy byla zdůrazňována schopnost občana poslouchat a občan měl být místo informování či dokonce participace stavěn před hotovou věc (Rataj 1997: 87). Občanským posláním nebylo vědět, ale věřit v kompetentnost své vlády. (Rataj 2006: 15). Klíčovou hodnotou měl být klid na práci a důvěra ve vládu, naopak narušování těchto hodnot bylo hodnoceno jako „práce proti státu a proti národu.“ (Gebhart-Kuklík 2004: 114).

Úplná depolitizace nicméně cílem nebyla¹³⁸, daleko spíše se režim soustředil na určité soustředění mobilizačního potenciálu obyvatelstva ve svůj prospěch a depolitizační snahy se týkaly právě spíše možné opozice¹³⁹. Naopak určitý mobilizační apel ve svůj prospěch byl přítomný od samého počátku režimu, kdy režim opakovaně vyzýval k soustředování národní energie (Gebhart-

¹³⁷ Za úplný vrchol pak lze považovat zářijové události spojené s mobilizací vojenskou, ale i civilní mobilizací projevující se v masových demonstracích na podporu vlády a prezidenta. Viz Pacner (1997: 158-163).

¹³⁸ A vzhledem k výše zmíněným okolnostem zřejmě ani nemohla být.

¹³⁹ Zmíněný odpor vůči „narušování klidu a důvěry“ byl výslovně veden kupříkladu vůči šeptandě a propagandě (Gebhart-Kuklík 2004: 114).

Kuklík 2004: 102) či k pracovní mobilizaci při budování nového státu (Tomášek 1988: 53). V této první fázi režimu, kterou můžeme datovat zhruba do konce roku 1938, tak můžeme mluvit o poměrně nízkém stupni mobilizovanosti režimu, který se snaží o snížení zděděné vysoké míry mobilizovanosti obyvatelstva skrze snahy o řízenou depolitizaci či alespoň „svedení“ aktivity obyvatelstva ve svůj prospěch. Ještě na konci prosince 1938 je prosazována změna volebního řádu, která měla zabránit „znervózňování lidu nežádoucí agitací.“ (Rataj 2006: 16). Zároveň je již ale vylučována možnost opozičního postoje, občanovi je dána na výběr buď prorežimní participace nebo odsouzení se k apatii „trubce“ (Rataj 1997: 209).

Zhruba od přelomu let 1938 a 1939 se nicméně situace začíná měnit. Tuto změnu je možné dát do souvislosti s narůstáním ideologičnosti režimu a zároveň poměrně rapidnímu procesu limitace pluralismu, čemuž se věnuji v kapitolách výše. Zásadní roli ve změně v rámci dimenze depolitizace-mobilizace má Mladá národní jednota, která se stává radikalizujícím prvkem celé společnosti i díky svému úzkému propojení se SNJ. MNJ začíná tlačit na vyšší míru mobilizovanosti společnosti i režimu a začíná prosazovat myšlenku organizace všech „uvědomělých příslušníků národa“ do jednoho hnutí. Samotná MNJ se začíná stylizovat do polovojenské organizace podle fašistického vzoru (Gebhart-Kuklík 2004: 118-121). Začíná sílit tlak na participaci skrze vládní SNJ, který postupně graduje. Ještě na konci prosince je prováděn prostřednictvím poměrně mírného nátlaku, který nabývá podoby zvýhodňování okamžitého vstupu do strany či roznášení přihlášek obecními strážníky (Tomášek 1988: 130-132). Tento tlak nicméně postupně sílí a na konci února 1939 je již zcela otevřeně činěn nátlak na organizaci všech státních zaměstnanců do rámce SNJ (Tomášek 1988: 199). Režim přejímá budovatelský revoluční jazyk, který měl působit pro mobilizaci obyvatelstva ve prospěch režimu. Ta nabírala stále více řízené, manifestační podoby (Rataj 2006: 18, 22). Vize budování nového státu se pak stala hlavním mobilizačním prostředkem režimu, zdůrazňován byl především technický rozvoj, který má nový režim přinést. Vedle toho byl zároveň zdůrazňován generační konflikt, který byl využíván pro mobilizaci mládeže (Rataj 1997: 87). Cílem režimu se pak v jeho úplném závěru stává všeobecná mobilizace národa, provázená vznikem polovojenské Stráže národa a přeměnou SNJ na hnutí, které má organizovat co největší podíl obyvatelstva a stát se skutečně masovou stranou (Rataj 2006: 23-24). Organizování se v rámci SNJ či MNJ je pak pokládáno za občanskou a státní povinnost (tamtéž).

Režim se tak po dobu své existence posouvá směrem ke stále větší míře mobilizace

společnosti a ve svém závěru již deklaruje za svůj cíl všeobecnou mobilizovanost obyvatelstva skrze své masové organizace. Druhá republika se tak začala blížit ideálu mobilizovanosti, jak jej prezentuje Juan Linz jakožto krajní bod této osy.

4.3.2.) *Osa depolitizace – mobilizace: třetí republika*

Podobně jako druhá republika, i třetí republika dostala do vínku značnou úroveň mobilizovanosti obyvatelstva. Jednak i přes relativně dlouhou dobu od konce první republiky i nadále v obyvatelstvu přetrvávaly jisté demokratické návyky, jak lze vypožorovat na velmi rychlém obnovení masovosti povolených stran¹⁴⁰. Značnou roli na úvodní vysoké míře mobilizovanosti však měly události osvobození, které provázelo revoluční vzepětí spojené ať už přímo s ozbrojeným povstáním proti zbytkům okupační moci nebo s revolučním řešením aktuálních otázek správy a samosprávy, jako bylo zřizování národních výborů nebo „provádění očisty veřejného života“ od kolaborantů a zrádců, ať už pravých či nikoliv (Hanzlík 1997: 44; Balík 2009: 53-56, Táborský 1993: 243).

Režim nicméně neprojevil žádnou snahu o aktivní depolitizaci s výjimkou depolitizace německého obyvatelstva, které bylo zbaveno politických práv, větším dílem odsunuto a zbytek odstraněn z veřejného života (Veber 2008: 35-36, Kaplan 1990: 146). Naopak součástí představ o podobě lidové demokracie byl důraz na mobilizaci obyvatelstva prostřednictvím masových organizací Národní fronty (Kaplan 1993a: 103), přičemž byla aktivně podporována snaha o co největší míru participace obyvatelstva v těchto organizacích¹⁴¹, ať už to byly politické strany nebo zájmové organizace. Tato masová mobilizace byla vydávána za projev opravdové demokracie, přičemž úsilí o stálé rozšiřování přímé demokracie v podobě zapojení mas obyvatelstva do správy věcí veřejných bylo nejvíce blízké KSČ (Rataj 2003: 45).

Důraz na mobilizaci pak režimu zůstává po celou dobu trvání třetí republiky. Nicméně na rozdíl od totalitních režimů tato mobilizace nebyla směřována výhradně manifestačně na podporu režimu, ale často jakožto prostředek nátlaku části vládnoucí elity na dosud autonomní součásti režimu či proti svým názorovým odpůrcům. V tomto ohledu byla výjimečně aktivní zejména KSČ, která budovala svůj vlastní mobilizační aparát na nějž poté spoléhala v okamžicích sporů (Kaplan 1991: 109). Tento model mobilizace obyvatelstva byl velmi rozšířen a opakovaně využíván v

¹⁴⁰ Po roce od osvobození získaly všechny strany statistické členské základny: KSČ = 1 milion; ČSSD = 352 tisíc, ČSNS = 574 tisíc, ČSL = 500 tisíc, KSS = 197 tisíc, DS = 250 tisíc. (Belda a kol. 1968: 25-31).

¹⁴¹ Kupříkladu pouze 5-10% dělníků nebylo organizováno v jednotných odborech (Veber 2008: 225).

podobě nátlaku na justici, která se dostala pod tlak „ulice“ v průběhu soudů s protektorátní a druhorepublikovou vládou (Tomášek-Kvaček 1999). Podobně i další dosud autonomní instituce byly cílem mobilizačních kampaní, ať už armáda, kde byla vedena kampaň proti předmnichovskému důstojnickému sboru skrze masové manifestační akce partizánských organizací (Hanzlík 1997: 203-204) či slovenské autonomní orgány, které po volbách 1946 a zisku převahy DS v nich, byly vystaveny nevybíravé kampani v níž byly využity národní výbory i zemědělské organizace pod kontrolou komunistů (Kaplan 1990: 176). Mobilizační kampaně pak provázely celou éru třetí republiky, jakékoliv podstatnější spory uvnitř Národní fronty či rozhodnutí vlády, které mohly vzbudit odpor. Ať už se jednalo o znárodňování, tzv. milionářskou dávkou či jiné sociální požadavky (Belda a kol. 1968: 44, Kaplan 1991: 109-112). Aktivní snaha o mobilizaci nicméně nebyla rozhodně pouze komunistickou parketou, rovněž demokratické strany budovaly své mobilizační mechanismy, které byly nicméně využívány poněkud omezeněji a spíše ad hoc (Kaplan 1991: 65, 119), což je poněkud nechává ve stínu organizovaného mobilizačního mechanismu KSČ.

Režim rovněž aktivně využíval budovatelského jazyka pro zvyšování mobilizovanosti obyvatelstva. Velmi rozšířené a režimem podporované bylo budovatelské hnutí, které mobilizovalo obyvatelstvo pro práci v hospodářství prostřednictvím dobrovolnických brigád a vytvářením různých forem pracovního soutěžení (Rataj 2003: 41). Rovněž v prvním roce trvání režimu bylo široce využíváno a zneužíváno protiněmeckých nálad, které byly udržovány a rozněčovány za účelem rozšíření vlastního vlivu povolených stran mezi většinové obyvatelstvo. Takzvaný „divoký odsun“ byl nejen projevem spotánní reakce na předcházející události, ale byl aktivně i pasivně podporován ze strany vlády, která nejenže proti němu nezasáhla, ale naopak ho verbálně podporovala skrze prohlášení svých členů¹⁴² (Kaplan 1990: 135-136, Spurný 2012). Režim využíval mobilizace obyvatelstva i ve své zahraniční politice, především ve sporu o Kladsko s Polskem, kde byly organizovány útoky českého obyvatelstva z oblasti s propagandistickou hodnotou i manifestace za připojení tohoto území k ČSR (Kaplan 1993a: 32).

Režim tak měl po celou dobu své existence vysokou míru mobilizovanosti obyvatelstva, která byla různé povahy. Obyvatelstvo bylo mobilizováno takřka permanentně ať už prostřednictvím masových organizací či mimo ně, ale s různými cíli. V prvním roce režimu byla

¹⁴² Nejznámější je pochopitelně výzva Fierlingerovy vlády z dubna 1945 vyzývající k „vyvření nenávisti“ a „účtování“, ale tyto výzvy přicházely i od konkrétních členů vlády, např. v květnu 1945 podobné výzvy vydal i Klement Gottwald, Václav Kopecký, Prokop Drtina či přímo prezident Edvard Beneš, který pronesl hned několik projevů na totot téma (Kaplan 1990: 138; srov. Staněk-von Arburg 2005).

mobilizace často prorežimní a manifestační, ať už v podobě protiněmecké mobilizace, budovatelských brigád či manifestací na podporu zahraniční politiky. S vyřešením německé otázky a zahraničně-politických sporů pak nabývá vrchu spíše mobilizace partikulární, kdy je obyvatelstvo mobilizováno jednou částí režimu vůči druhé a mobilizace se stává spíše prostředkem politického boje. Po celou dobu režimu pak existuje trvale vysoká míra participace v masových organizacích v nichž je organizována velká část populace.

4.3.3.) Osa depolitizace - mobilizace: srovnání druhé a třetí republiky

V této kapitole jsem analyzoval režimy druhé a třetí republiky, co do pozice na ose depolitizace – mobilizace. Oba dva režimy měly pozoruhodně podobnou počáteční pozici, jak druhá tak třetí republika dostaly do vlnky vysokou míru mobilizovanosti obyvatelstva, která souvisela jednak s dědictvím demokratického politického systému a druhak s okolnostmi, které provázely vznik režimu nového. V případě druhé republiky to byla Mnichovská krize se všemi okolnostmi jako byla vojenská mobilizace a masové vystoupení zejména českého obyvatelstva na podporu republiky. V případě třetí republiky to byly revoluční události provázející osvobození státu, které byly spojeny s více či méně spontánním vytvářením národních výborů, masovým povstáním proti zbytkům okupační moci a rovněž s rozšířenou touhou po odplatě, která se po osvobození vybíjela na skutečných i domnělých zrádcích a kolaborantech.

Oba dva režimy se nicméně značně liší ohledně své pozice vůči tomuto počátečnímu stavu mobilizovanosti obyvatelstva. Druhá republika ve své první fázi do konce roku 1938 tuto mobilizovanost tlumí, aktivně se snaží o alespoň částečnou depolitizaci, která má zajistit novému režimu klid na znovuvybudování státu. Tento tlak na depolitizaci je doplněn určitým omezeným mobilizačním apelem, kdy je dosud doutnající aktivismus obyvatelstva směřován do prorežimních postojů a aktivit. Třetí republika naopak mobilizovanost obyvatelstva nijak netlumí, aktivní participaci zahrnuje do svého pojetí demokracie a cíleně tuto mobilizovanost udržuje, ať už jejím podněcováním skrze výzvy k budování válkou zničené vlasti nebo skrze rozněcovaný a podporovaný odpor vůči německému živlu. Zároveň režim třetí republiky od svého počátku buduje masové organizace, ať už strany nebo zájmové organizace. Mobilizace v jejich rámci nicméně přes její rozsah nebyla vynucována, což ji odlišovalo od mobilizace totalitních režimů (Balík 2000: 143).

I další vývoj obou režimů v rámci této dimenze se značně liší. U druhé republiky vidíme kontinuální vývoj, kdy se režim postupně zbavuje svého depolitizačního apelu a naopak směřuje

směrem k mobilizaci potenciálu populace pro své potřeby, kdy je vládnoucí Strana národní jednoty postupně přebudována na široké, masové hnutí, které má obsahovat veškerou či alespoň většinu obyvatelstva. Zároveň se prvky manifestované podpory režimu a aktivní participace stávají stále více součástí režimní ideologie. Ve svém závěru pak již druhá republika cíleně směřuje k pólu mobilizovanosti obyvatelstva. Třetí republika pak udržuje úroveň mobilizovanosti populace skrze masové organizace, nicméně tato mobilizovanost se stále více směřuje směrem dovnitř režimu, kdy je mobilizace podpory skrze masové organizace stále častěji využívána jakožto prostředek politického boje proti soupeřům v rámci Národní fronty či dosud autonomním institucím v rámci režimu.

5.) Kategorizace druhé a třetí republiky v rámci Linzovy teorie autoritativních režimů

V rámci této poslední analytické části mé práce se budu zabývat kategorizací režimů druhé a třetí republiky v rámci teorie autoritativních režimů Juana J. Linze. V druhé části mé práce jsem v kapitole 2.6. přiblížil typologii, kterou vytvořil Juan Linz pro autoritativní režimy se sedmi kategoriemi, navzájem se lišícími jednak různou polohou v rámci všech tří dimenzí, ale rovněž i vnitřními kvalitativními rozdíly, v první řadě způsobem vzniku. Je ambicí této části mé práce oba zkoumané režimy zachytit v jejich dynamice, neboť oba režimy v průběhu svého krátkého života prošly komplexním vývojem, který mohl překračovat hranice jednotlivých kategorií.

5.1.) *Jakým typem autoritativního režimu byla druhá republika?*

Při analýze režimu druhé republiky v rámci třech os, které jsem se věnoval ve trojici kapitol výše, nelze uvést jednoduchý závěr spočívající v umístění druhorepublikového režimu do jediné kategorie. Jak argumentuji níže, druhá republika prošla za půl rok své existence velmi dynamickým vývojem, který brání zcela jednoznačnému zařazení režimu. Na základě vývoje v rámci všech třech dimenzí je pak dle mne nutné rozlišit tři fáze vývoje, během nichž se druhá republika blížila pokaždé jinému typu režimu v rámci Linzovy typologie.

První fáze, trvající od počátku režimu na počátku října 1938 až po zhruba přelom listopadu a prosince 1938, kterou je možné považovat za nejautentičtější neboť byla nejméně zasažena vlivem a tlakem Německa (Hanák 2006: 230), je na jedné straně ohraničena vznikem režimu po zhroucení politického systému první republiky v průběhu Mnichovské krize a na straně druhé vznikem Strany národní jednoty. Režim v této první fázi limitoval pluralismus jen velmi omezeně, dosud existují četné politické strany¹⁴³ a prakticky neomezený pluralismus zájmových organizací a skupin zděděný z doby první republiky. Režim rovněž dosud nezakročil proti ostatním nezávislým centrům moci ve státě, naopak umožnil vznik autonomního Slovenska a Podkarpatské Rusi. Přesto však již byl pluralismus oproti poměrům liberální demokracie limitován. Jednak už byl zahájen proces slučování stran, který vyústí v dvoustranické uspořádání bez alternace (Holzer 2005: 1046-1047) a jednak již bylo zakročeno vůči KSČ, které byla 20. října pozastavena činnost, přičemž již předtím začalo být cenzurováno Rudé právo (Tomášek 1988: 37, 51). I v ostatních dimenzích dosahoval

¹⁴³ Byť již v rozkladu a v procesu radikální transformace stranického systému (Gebhart-Kuklík 2004: 42; Holzer 2005: 1039-1046).

druhorepublikový režim v této fázi nízkých hodnot. V oblasti mentality a ideologie byla tato fáze poměrně jasně spojena s budováním novém režimu na mentalitních základech, druhorepublikový režim se ostentativně odvrací od ideologií liberalismu a socialismu, které spojoval s první republikou (Rataj 1997: 14), a místo nich je pak akcentován důraz na „selský rozum“, úctu k autoritám, vlastenectví a podobné konzervativní hodnoty (Rataj 2006: 13-15). I v rámci poslední dimenze se režim snaží spíše o zmírnění a zklidnění značně mobilizované veřejnosti, a to skrze snahu o depolitizaci obyvatelstva a svedení participačních snah obyvatelstva směrem k podpoře režimu, skrze účast na budování nového státu (Tomášek 1988: 53).

V této první fázi režimu je tak možné konstatovat, že se režim nejvíce blíží typu byrokraticko-militaristického autoritativního režimu, tak jak jej prezentuje Juan Linz (2000: 184-208). S ním má společné nízké hodnoty na všech třech osách, přestože v případě druhé republiky je sporné umístění v rámci osy depolitizace-mobilizace, kde sice režim usiloval o posun k větší depolitizaci, nicméně vzhledem ke zděděné vysoké míře mobilizace není možné říci, že skutečně dosáhl hodnot blízkým krajnímu pólu této osy. Míra absence větší limitace pluralismu mířící však k vytvoření dominantní strany, která se má stát stranou trvale vládní a díky sloučení se s většinou dosavadních stran vyplnit celý prostor od středu napravo, pak zcela odpovídá byrokraticko-militaristickému modelu (srov. Linz 2000: 184). Rovněž založení režimu na konzervativní mentalitě zdůrazňující obecné hodnoty plně odpovídá tomuto typu režimu. V neposlední řadě je pak možné hledat shodu v podobě vlády, kterou je v této první fázi trvání režimu úřednická vláda odborníků pod vedením generála Syrového, nicméně vzhledem k tomu, že většina procesů formujících nový režim probíhala nikoliv na vládní ale na stranické úrovni¹⁴⁴, nepovažuji to za zcela klíčový znak. Tím spíše, že tato forma úřednické vlády vznikla ještě v době existence první republiky v průběhu Mnichovské krize.

Na přelomu listopadu a prosince již však můžeme hovořit o kvalitativně odlišné fázi, než byla podoba režimu v prvních dvou měsících. Důvod této změny můžeme hledat v Linzově (2000: 218) vysvětlení praktické nemožnosti vzniku depolitizující formy byrokraticko-militaristického režimu v situaci vysoké míry mobilizovanosti obyvatelstva. Ta je s tímto typem autoritativního režimu v přímém rozporu a druhá republika se tento rozpor snažila řešit aktivní snahou o depolitizaci a rozšiřováním podpory režimu skrze kooptaci nových názorových proudů – katolického a fašistického (Rataj 1997: 29; Rataj 2006: 7). Byrokraticko-militaristická podoba

¹⁴⁴ Ostatně generál Syrový se proti těmto procesům do určité míry postavil (Rataj 1997: 21).

režimu se nicméně díky těmto krokům začíná přirozeně transformovat v jiný typ režimu v rámci Linzovy typologie.

Na počátku prosince se již dokončilo formování nového stranického systému v němž dominantní postavení zaujala SNJ s NSP v pozici loajální opozice. Režim v rámci snahy o kooptaci dalších názorových proudů pro rozšíření základny režimu pak přijímá ideologické prvky, které proměňují původní mentalitní uspořádání. V této fázi se jedná především o prvky integrálního katolicismu, kde režim přebírá ideologické prvky obsažené v encyklice *Quadregessimo anno* (Rataj 2006: 14). Pluralismus je stále více limitován, je zvolen prezident Emil Hácha jehož výběr ukazuje na snahu o omezení Hradu jakožto mocenského centra (Rataj 1997: 40), zmocňovací zákon převádí zákonodárnou moc do rukou výkonné moci a fakticky likviduje parlament, který se přestává i scházet. Rovněž zájmové skupiny jsou podrobeny přísnému dohledu vlády a SNJ, slučovány a je vyzdvihována idea stavovského státu (Rataj 2006: 17). V neposlední řadě již režim upouští od svých snah o depolitizaci, ale naopak přikročuje ke snaze o omezenou mobilizaci obyvatelstva skrze organizované úsilí o zapojení občanů do struktur SNJ či MNJ (Tomášek 1988: 130-132).

Ze všeho tohoto je vidět jednoznačná kvalitativní změna v charakteru režimu, který začíná měnit své postavení ve všech třech osách. Je souběžně stále více limitován pluralismus, adoptovány ideologické prvky a režim upouští od depolitizačních snah a místo toho začíná usilovat o řízenou manifestační mobilizaci. Zde již není klasifikace v rámci Linzovy teorie tak jasná. V zásadě se blíží jednak kategorii post-demokratického mobilizačního režimu a jednak kategorii organicko-etatistického režimu. Klíčová role ideového proudu integrálního katolicismu a zdůrazňování prvku stavovského státu (korporatismu) ukazuje na posun směrem do kategorie organicko-etatistického režimu. Absence skutečného vytvoření organických institucí a zároveň vytváření dominantní, masové státostrany v podobě SNJ naopak přibližuje režim spíše k post-demokratickému mobilizačnímu režimu. Přesto soudím, že režim měl v této fázi poněkud blíže k organicko-etatistické kategorii. Toto své přesvědčení opírám především o dominantní postavení integrálně katolických prvků v rámci ideologie režimu v této fázi. Rovněž je podle mne pro kategorizaci podstatné odlišné okolnosti ustavení tohoto režimu, s post-demokratickým mobilizačním režimem Linz (2000: 218-226) spojuje neuspokojení sociálních požadavků nižších vrstev společnosti a s tím spojený apel těchto režimů na rozsáhlé sociální změny. Tento apel v této fázi druhé republiky nenajdeme v takové míře¹⁴⁵, aby podle mne ospravedlňoval zařazení do této kategorie. Rovněž

¹⁴⁵ Určitou obdobu tohoto apelu je možné spatřovat v důrazu na zabezpečení uprchlíků ze zabraného pohraničí a

mobilizační apel nenabyl takové intenzity, aby se stal skutečně klíčovou charakteristikou režimu, jak by to tato kategoriie vyžadovala. Naopak další shodu s organicko-etatistickou kategorií nalezneme v jejím důrazu na nalezení třetí cesty jakožto alternativy k liberalismu a socialismu (Linz 2000: 211-214). Tuto ambici druhorepublikový režim do určité míry měl (Rataj 1997: 14, 137; Gebhart-Kuklík 2004: 68, 102). Proto je mojí závěrem, že v druhé fázi své existence se druhá republika stala organicko-etatistickým režimem.

Tím však nebyl vývoj druhé republiky u konce. Od počátku roku 1939 a hlavně od návštěvy ministra Chvalkovského v Berlíně v polovině ledna (Pacner 1997: 180-181) začíná sílit tlak Německa na totalitizaci režimu, a to především na přijetí podobné ideologie – zejména prvků antisemitismu (Gebhart-Kuklík 2004: 209). Tím začíná poslední fáze druhorepublikového režimu, která je opět kvalitativně odlišná od předchozí. Tlak Německa značně posiluje fašistické skupiny uvnitř režimu, ať už se jedná o bývalou Národní obec fašistickou, radikální Mladou národní jednotu nebo mimo vládu stojící platformu Akce národní obrody (ANO)¹⁴⁶, které tlačí na další posun režimu ve všech osách. Pluralismus je stále více limitován, na počátku roku 1939 jsou rozpuštěny všechny demokratické spolky a dosud nezávislé organizace jsou podřizovány pod vedení či dohled SNJ (Rataj 1997: 87, 214). Stále větší tlak je rovněž vyvíjen na dosud fungující NSP, která je nakonec odsouzena k rozpuštění a tím je připraveno zničení posledního pozůstatku stranického pluralismu¹⁴⁷ (Tomášek 1988: 167, Gebhart-Kuklík 2004: 217). Režim přebírá stále více ideologických prvků převážně fašistického či dokonce nacistického původu, je přijat oficiální antisemitismus (Gebhart-Kuklík 2004: 216) či princip masové strany ztotožněné se státem (Rataj 1997: 103, Gebhart-Kuklík 2004: 110). V neposlední řadě začíná režim stále více klást důraz na masovou participaci a mobilizovanost, jejímž vrcholem je pak samotný závěr režimu, kdy v zemi existuje polovojenská Stráž národa a SNJ má být přeměněna na všenárodní hnutí, kde by účast byla občanskou povinností (Rataj 2006: 23-24).

Zároveň je třeba hledat kvalitativní změnu ve faktu, že se začíná vést boj o podobu režimu. Proti sobě stojí bývalé elity první republiky a elity nové z řad především radikální mládeže a fašistů (Gebhart-Kuklík 2004: 210-211, Rataj 1997: 137, Rataj 2006: 26, Pasák 1997: 37). Staré elity¹⁴⁸

hospodářskou záchranu a poté i rozvoj státu, který vyhlásil Rudolf Beran v programovém prohlášení své vlády. To nicméně podle mne není totéž, co s post-demokratickými režimy spojuje Linz.

¹⁴⁶ Přejmenšim ANO měla pravděpodobně přímou finanční podporu ze strany Německa (Gebhart-Kuklík 2004: 140).

¹⁴⁷ Nepočítaje Slovensko a Podkarpatskou Rus a rovněž z mezinárodních důvodů i nadále působící NSDAP, která však není ani tak stranou jako spíše zájmovou skupinou.

¹⁴⁸ Především představitelé bývalých stran, v první řadě s premiérem a předsedou SNJ Rudolfem Beranem.

bránily větší totalitarizaci a chtěli zachovat dosavadní podobu režimu. Naopak radikální nová generace stále sílila s podporou Německa svůj nátlak na další kvalitativní změnu režimu směrem k totalitnímu ideálu. Tento tlak pak vrcholil vítězstvím těchto radikálů během tvorby nového programu SNJ, který přijala programová komise v únoru 1939. Tento program byl již téměř totalitní, otevřeně se inspirující zejména v Mussoliniho fašistickém režimu a počítal s koncem pluralismu v podobě NSP a zbylých nesloučených a nekontrolovaných zájmových organizací, úplným přijetím oficiální ideologie a vytvořením stavovského státu (Gebhart-Kuklík 2004: 217-219). Vzhledem ke všem těmto znakům lze pak poslední fázi druhé republiky od poloviny ledna 1939 do svého konce v polovině března 1939 označit za pretotalitní typ režimu, neboť probíhá zápas o novou podobu režimu, kde silná skupina uvnitř vládnoucí koalice režimu prosazuje totalitní ideál proti odporu zbylých součástí režimu přejících si uchování současné autoritativní formy režimu. Fakt probíhajícího zápasu pak dosvědčuje chování fašistické části režimu, která německou invazi 15. března chápala jakožto „kamarádskou pomoc“, která jí má pomoci se vypořádat s konzervativní opozicí doposud stojící v čele vlády a státu¹⁴⁹ (Rataj 2006: 26).

Závěrem lze tedy zkonstatovat, že dynamika vývoje druhé republiky byla nesmírně rychlá. Za pouhých šest měsíců své existence vystřídala ne méně než tři různé typy autoritativního uspořádání státu, přičemž žádný nevydržel déle než dva měsíce. Po úvodním převzetí moci v pomnichovských dnech je v rámci „Podzimní revoluce“ konzervativní pravice započato budování autoritativního režimu, který nejprve nejvíce odpovídá byrokraticko-militaristickému typu režimu. Vysoká míra mobilizovanosti obyvatelstva nicméně brání etablování tohoto typu založeného především na depolitizaci a nový režim rychle kooptuje nové ideologické prvky, které mu umožňují rozšířit základnu režimu a využít existujícího stavu mobilizovanosti. Díky dominanci idejí integrálního katolicismu v této druhé fázi pak režim nabírá podoby organicko-etatistického autoritativního režimu. Od poloviny ledna 1939 nicméně tlak Berlína dále transformuje režim v němž stále větší sílu nabírají nové elity, již nespojené s první republikou, které spatřují svou budoucnost v totalitním ideálu. Režim se tak dostává do své pre-totalitní fáze, kdy doposavad vůdčí konzervativní elita brání své pozice a autoritativní formu režimu proti skupinám snažícím se o úplnou monopolizaci veřejného prostoru. Násilný konec režimu v březnu 1939 pak zamezil definitivnímu vyřešení tohoto konfliktu v rámci stávajícího režimu, avšak na základě úspěchu

¹⁴⁹ Není bez zajímavosti, že podobný „puč“ chystala i sama konzervativní elita ve vedení SNJ, která se ve snaze o usmíření Berlína i domácích fašistů na poslední chvíli pokusila odvolat vládu Rudolfa Berana a vytvořit politickou vládu v níž by zasedli právě dosud vedoucí kádry SNJ (Rokoský 2009: 12).

radikálních sil v průběhu února 1939 v podobě prosazení nového totalitního programu SNJ, je možné souhlasit s Janem Ratajem (2006: 26), že vznik Protektorátu Čechy a Morava zabránil akutně hrozícímu nastolení domácího totalitního režimu...

5.2.) *Jakým typem autoritativního režimu byla třetí republika?*

Situace ohledně kategorizace třetí republiky je na první pohled podstatně snazší než v případě republiky druhé. Třetí republika se často interpretuje jakožto souboj demokratických a nedemokratických sil¹⁵⁰, což obvykle v politologických analýzách zařazuje třetí republiku do kategorie pre-totalitních režimů¹⁵¹. Mým názorem, který v této kapitole budu obhajovat, nicméně je, že při kategorizaci období třetí republiky se nelze soustředit výhradně na motiv souboje komunistických a nekomunistických sil.

Režim třetí republiky vznikl na základě dohod dvou exilových skupin již předtím, než se skutečně ujmou moci na celém území. Převzetí moci na celém území Československa v květnu 1945 již tedy proběhlo v rámci ustanovených institucí (Balík 2000: 139). Od samého počátku režim dosahuje relativně vysokých hodnot ve všech třech dimenzích. Nejviditelnějším projevem limitace pluralismu bylo nepochybně zřízení instituce Národní fronty, jakožto střešové organizace s monopolem na politický život v Československu. Mimo systém Národní fronty nebyla povolena žádná politická strana a celý systém byl založen na důsledném obsazení politického prostoru skrze vyloučení jakékoliv opozice. Tato monopolizace se týkala i jiných oblastí socio-ekonomického prostoru – od ovládnutí hospodářství skrze znárodnování, po zapojení masových zájmových organizací do Národní fronty (Holzer 2012: 5, Kaplan 1993a: 45-48). Podstatným faktem zpochybňujícím výlučně pre-totalitní charakter se v tomto ohledu stává počáteční souhlas nekomunistických stran s tímto modelem; neexistence důkazu, že komunistická strana od samého počátku zcela bezvýhradně směřuje k totalitnímu ideálu (Čermák 2010) a pak fakt, že řešení problémů československého politického systému za pomoci direktivní regulace politického života bylo součástí diskurzu i v západním exilu a jedním z hlavních bodů politického myšlení Edvarda Beneše. (Beneš 1946: 311-316, Kaplan 1993a: 171). V první fázi trvání režimu třetí republiky tak

¹⁵⁰ Tento postoj dle mého názoru do velké míry sdílí většina autorů, z nichž ve své práci vycházím. Ať už Karel Kaplan (1990, 1991, 1993a), Jan Rataj (2003), Václav Veber (2008), Eduard Táborský (1993), František Hanzlík (1997) či F. Hanzlík a Jaroslav Pospíšil (2000). Výslovnou opozicí proti tomuto názoru pak do určité míry tvoří snad pouze Ladislav K. Feierabend (1996), u něhož lze ale do určité míry zpochybnit objektivitu vzhledem k tomu, že se jedná o předválečného člena agrární strany a v poválečném období čelil proto řadě zklamání...

¹⁵¹ Kam ji zařazuje Stanislav Balík (2000), ale implicitně i Jan Holzer (2012).

ještě neexistuje zcela definitivně rozpor mezi totalitarizujícím hnutím a jeho odpůrci, naopak tuto fázi můžeme interpretovat spíše jakožto jistou shodu panující napříč režimem ohledně jeho nedemokratické podoby.

Pro úvodní fázi života režimu třetí republiky je pak charakteristické i ignorování základních demokratických a ústavních principů. Ať už se jedná o rozdělení mocí, které neexistovalo ani formálně až do ustavení Prozatímního národního shromáždění 28. října 1945, do kdy byla zákonodárná moc spojena s výkonnou mocí skrze dekretální pravomoc sdílenou prezidentem a vládou, přičemž prezident ani většina vlády nebyly v komunistických rukou. (Belda a kol. 1968: 40-43). Praktické fungování státní moci nebylo navíc prováděno v žádné obezřetnosti k demokratickým hodnotám. Stále platná ústava z roku 1920 byla porušována v mnoha bodech, ať už v podobě absence druhé komory parlamentu, neústavního předání Podkarpatské Rusi nebo v porušení pravděpodobně nejdůležitější demokratické zásady – všeobecného, přímého, rovného a tajného volebního práva (Holzer 2012). Navíc je nutné zdůraznit, že způsob ustanovení PNS značně ovlivnil jeho funkčnost a legitimitu a je tedy značně pochybné, zda-li lze i po 28. říjnu 1945 hovořit o faktickém rozdělení mocí (Fiala a kol. 1999: 39).

Rovněž systém samosprávy byl zcela opuštěn a nahrazen hierarchickou strukturou národních výborů, které byly navíc podřízeny vládě, respektive ministerstvu vnitra. Prvek samosprávnosti se tak zcela vytratil. A to tím spíše, že ne všechny národní výbory byly skutečně voleny, mnohé vznikly revolučně pomocí aklamací či dokonce pouze nominací politických stran (Hanzlík 1997: 44)¹⁵², přičemž i tento prvek limitace pluralismu nebyl vytvořen proti odporu nekomunistických stran, ty nutnost reformy systému samosprávy uznaly a bez větších problémů přistoupily na tento komunistický návrh (Kozák 2000: 61, Kalvoda 1999: 196). Exkluzivita politické moci a limitace pluralismu tak nebyla cizím a komunisty zavlečeným prvkem, ale výsledkem spolupráce komunistických i nekomunistických sil při likvidaci své konkurence od níž si slibovali především posílení svých pozic (Kaplan 1993a: 171).

Zařazení třetí republiky od samého počátku do kategorie pre-totalitních režimů pak brání také fakt, že není možné bez výhrad konstatovat, že by komunistická strana od začátku usilovala o naprostý mocenský monopol a totalitní ideál, jak to Linzova (2000: 241) teorie pro pre-totalitní režimy předpokládá. KSČ po určitou dobu¹⁵³ uvažuje o „nesovětské“ či „speciální“ cestě k

¹⁵² Všeobecné volby nebyly konány nikdy, pouze po parlamentních volbách 1946 byly národní výbory rekonstruovány.

¹⁵³ Dle Belda a kol. (1968: 101) ještě přinejmenším v září 1946.

socialismu a to zejména v období bezprostředně po volbách v roce 1946 (Belda a kol. 1968: 101), kdy není usilování o mocenský monismus považováno za zcela nezbytně nutné a je zvažováno zachování modelu fungování Národní fronty, neboť většina stran v ní obsažených souhlasí se socialistickým cílem (Belda a kol. 1968: 30-33). V případě komunistické strany lze konstatovat jistý schizofrenní stav, kdy se po dlouhou dobu komunisté nemohou rozhodnout o přijetí sovětsizační cesty, která je připravována jaksí mimochodem a pouze částí komunistického aparátu¹⁵⁴ (Čermák 2010: 44-45, Marjinová 1997). Až od konce roku 1946 pak můžeme mluvit o cílevědomé snaze komunistů o mocenský monopol, když začíná masová infiltrace ostatních stran (Čermák 2010: 55). V tomto ohledu je nicméně nesmírně obtížné rozlišit skutečné úmysly komunistů a následnou vrstvu dobové propagandy určené pro jejich tehdejší soupeře a zisk důvěry společnosti. Napovědět může postoj Sovětského svazu, který byl pro československé komunisty pochopitelně v mnohém určující. Přinejmenším v rétorické rovině ještě v první polovině roku 1946 Stalin přijímá myšlenku zachování omezeně pluralitních režimů ve vznikajícím východním bloku a dokonce naléhá na československé a polské komunisty, aby zachovali legální opozici. Cílem středoevropských komunistů nemá být absolutní moc, ale „pouhá“ hegemonie uvnitř stávajících systémů (Reiman 1997: 52-54). To by v Československém případě znamenalo tedy trvání na stávající formě lidové demokracie s klíčovými pozicemi v rukou KSČ, ale stále ještě fungujícím limitovaným pluralismem. Druhá polovina roku 1946 pak bývá autory¹⁵⁵ označována jako období, kdy se postoj Sovětského svazu vůči západním mocnostem mění směrem k otevřené konfrontaci, což ve svém důsledku vede ke změnám postojů i jednotlivých národních komunistických stran včetně KSČ, které se začínají orientovat na zisk úplného a bezvýhradného mocenského monopolu¹⁵⁶.

Z těchto důvodů tedy nepovažuji za vhodné uvažovat o třetí republice jako o pre-totalitním režimu od samého jejího počátku. V první fázi, kterou je možné ohraničit zhruba druhou polovinou roku 1946, vidíme značnou míru limitace pluralismu, vysokou míru mobilizovanosti obyvatelstva a zároveň adoptování specifické mentality obohacené o řadu ideologických prvků, takže již můžeme hovořit o kvazi-ideologii. Tato vysoká poloha v rámci třech dimenzí tak ukazuje v Linzově

¹⁵⁴ Zejména komunisty v bezpečnostním aparátu, kteří podle řady poznatků v mnoha případech svou radikalitou překonávali své formální stranické nadřízené a ze svých pozic jimi často svévolně manipulovali (Hanzlík 1997, Hanzlík-Pospíšil 2000).

¹⁵⁵ Viz např. Reiman (1997), Mareš (1997), Marjinová (1997), Kalvoda (1999).

¹⁵⁶ Jedná se nicméně spíše o hypotézu, než o prokázanou skutečnost. Např. V.V. Marjinová (1997) na místo toho tvrdí, že cíl monopolu byl u KSČ přítomný vždy, pouze nebyl do konce roku 1946 s takovým důrazem akcentován a místo toho byla volena taktická zdrženlivost. Což nicméně mou tezi nevyvrací, neboť to stále znamená, že žádná významná skupina uvnitř režimu v první fázi jeho trvání neusilovala o aktuální nastolení totalitního režimu.

typologii na typ mobilizačního režimu v post-demokratických společnostech. Do této kategorie pak první fázi třetí republiky zařazují i okolnosti vzniku a vztah k liberální demokracii, kdy se nový režim vymezuje vůči neúspěchům liberální demokracie a prostřednictvím důrazu na sociální a národní revoluci a silnou míru participace obyvatelstva skrze limitované množství režimních organizací hledá jejich řešení (Beneš 1946: 288, Kaplan 1993a: 20, 103). To zcela odpovídá hlavním prvkům této kategorie autoritativních režimů, jak je představuje Juan Linz (2000: 217-219), včetně nejcharakterističtějšího prvku této kategorie – silného důrazu na mobilizaci obyvatelstva (Linz 2000: 226).

Tato kategorizace je však možná pouze pro první fázi třetí republiky. V průběhu roku 1946 se pak režim vnitřně transformuje na kvalitativně odlišný typ režimu a tuto změnu dokoná v roce 1947. Tuto změnu je nutné hledat v první řadě v silících rozporech uvnitř Národní fronty a stále jasnějším dělení na komunistické a nekomunistické strany. Výrazným předělem při hodnocení režimu jsou parlamentní volby v květnu 1946, které lze sice označit za přinejlepším polosvobodné (Holzer 2012), ale staly se výrazným impulzem pro funkčnost parlamentu, který se od této doby začíná emancipovat a tlačit na více než jen formální rozdělení moci (Kaplan 1993a: 107). Zejména na nižších úrovních (okresní a místní výbory) pak již probíhá ostrý zlom mezi komunisty a nekomunisty a je možné konstatovat, že v plné míře propuká boj o podobu režimu, který nabývá sporů o jednotlivá vládní usnesení, ale i o podobu budoucí ústavy, kde je prudký rozpor mezi komunistickou představou a představami nekomunistů (zejména ČSNS a ČSL), které se vrací duchem zpět k ústavě z roku 1920 (Kaplan 1993a: 48, 133, Kaplan 1993b: 197, Rataj 2003: 45-51). Nekomunistické strany (Feierabend 1996: 376 výslovně zmiňuje ČSNS) stále více uvažují o přechodu k běžnému modelu vláda-opozice a naopak komunisté se definitivně obracejí vstříc cíli mocenského monopolu vrcholícím rozhodnutím o preferování neústavní cesty v září 1947 (Pacner 1997: 290-291).

V této situaci již není možné mluvit o post-demokratickém mobilizačním režimu a třetí republika nabírá zcela jasně charakter pre-totalitního režimu. Můžeme odlišit skupinu usilující o přechod k totalitnímu ideálu a zbylé součásti limitovaného pluralismu, které se této snaze staví na odpor. Zároveň se stále zesiluje nátlak na nekomunistické součásti Národní fronty prostřednictvím manifestací a dalších nátlakových akcí mobilizovaných komunisty, kteří formují celou „vedlejší Národní frontu“ (Kaplan 1993a: 104) za tímto účelem. Konečný výsledek pak předpovídá sám Linz

(2000: 243), který podmiňuje úspěch opozice vůči vnitřnímu totalitárnímu tlaku jejím ukotvením v nezávislých mocenských základnách. Ty československé nekomunistické strany neměly, neboť bezpečnostní složky státu byly neutralizovány či dokonce postaveny na stranu komunistů a ostatní společenské organizace schopné tuto základnu poskytnout buď byly rovněž pod vlivem komunistů (odbory, partizánské hnutí, apod.) nebo byly příliš slabé, aby byly schopny tlaku odolat (Kaplan 1993a: 112, srov. Hanzlík 1997 a Hanzlík-Pospíšil 2000).

Závěrem lze tedy říci, že třetí republika neprošla tak dynamickým vývojem jako republika druhá. Za tři léta existence režimu lze rozlišit dvě fáze, které odpovídají různým kategoriím Linzovy typologie. První fáze od počátku režimu v květnu 1945 po polovinu roku 1946 se vyznačovala vysokou mírou limitace pluralismu, ideologičnosti i mobilizovanosti obyvatelstva, přičemž tato fáze se vyznačovala velkou mírou shody stran existujících v systému limitovaného pluralismu na této podobě vývoje. Z těchto důvodů lze podle mne hovořit o zařazení do kategorie mobilizačních režimů v post-demokratických společnostech. V průběhu roku 1946 a definitivně od jeho konce se nicméně kvalita režimu zásadně mění. V režimu se zcela jasně objevuje štěpení mezi komunistickými a nekomunistickými stranami a vede se souboj o další povahu režimu, kdy jednou z variant je přechod k totalitní formě politického uspořádání. Tato fáze pak tedy již vykazuje zcela jasně znaky pre-totalitní kategorie, včetně svého úplného závěru nesoucího se ve znamení vítězství prototalitních sil a ukončení režimu třetí republiky ve prospěch totalitního komunistického režimu...

6.) Závěr

Cílem předkládané diplomové práce je analýza a komparace druhé a třetí československé republiky v rámci vymezeném teorií totalitních a autoritativních režimů Juana J. Linze. Práce vychází z apriorního předpokladu, že jak režim druhé tak třetí republiky lze zařadit do kategorie nedemokratických režimů, kterou Linzův rámec postihuje a umožňuje analyzovat. To se v průběhu práce potvrdilo a oba režimy lze bez větších problémů do tohoto rámce zařadit a jeho prostřednictvím zkoumat jakožto případy autoritativních režimů.

V úvodu jsem položil tři výzkumné otázky, které se staly osou této práce. První z nich byla významná otázka vztahu obou zkoumaných nedemokratických režimů k liberální demokracii první republiky. V tomto ohledu jsem našel velmi významnou míru shody obou režimů, které, ačkoliv oba jsou od sebe v rámci pravo-levé osy značně vzdáleny, v mnoha ohledech sdílí podobu své reakce na liberální demokracii a její pád. Oba režimy rovněž stály před totožným problémem v podobě personální kontinuity, kdy mnohé z elit v čele obou režimů byly zároveň součástí elity již v první republice. Tento jistý rozpor řeší oba režimy podobným způsobem, liberálně demokratický systém první republiky není zavržen jako celek, ale je podroben zásadní kritice. Jsou hledány chyby a omyly, ale zároveň i zdroje možného řešení. Oba režimy shodně hledají chyby především ve stranickém systému a pak v převládající ideologii. V názoru na prvorepublikový stranický systém se oba režimy shodují takřka dokonale a oba z kritiky jeho chyb čerpají podporu pro limitaci pluralismu, v ideologické kritice se naopak oba režimy rozcházejí. Druhorepublikový režim vidí chyby především v liberální a socialistické ideologii republiky, včetně špatné orientace zahraničně politické a řešení spatřuje v opuštění ideového základu republiky a jeho nahrazení konzervativními hodnotami a těmi prvky, které se osvědčily – včetně omezení demokratičnosti na úkor akceschopnosti, kde je hledán vzor v dobách Pětky. Třetí republika naopak přijímá étos vylepšování a racionalizace, kdy je nová lidová demokracie nabízena nikoliv jako odlišné řešení, ale jakožto přirozený nástupce, vylepšení či dokonce vyšší typ liberální demokracie, který bude schopný předejít novému selhání. Tato představa byla zosobněna v ideálu „odčinění Mnichova“. Změny vůči první republice se nicméně týkají takřka všech součástí veřejného i hospodářského života a třetí republika tak spíše postupně začíná éru první republiky zamlčovat a vyzdvihovat pouze ty vybrané prvky, které nejsou s novým pojetím v příkrém rozporu – především postavu Tomáše G. Masaryka.

Lze tedy zhodnotit, že ačkoliv oba režimy na první pohled deklarativně přistoupily k první

republice a liberální demokracii mírně odlišně, v praktickém provedení již jejich vztah nabral velmi podobné polohy. Přes odlišný étos oba režimy liberální demokracii první republiky odmítly takřka jako celek a pouze vybrané a kontextu zbavené prvky byly ponechány pro jejich legitimační funkci, ať už se jedná o instituci Pětky, která byla zdůrazňována jakožto precedent omezení demokratičnosti nebo o postavu Tomáše G. Masaryka, který byl naopak zdůrazňován pro svůj vztah k Edvardu Benešovi a značný sociální rozměr jeho životní filozofie.

Druhou otázkou, která byla v této práci řešena, pak byla otázka polohy obou zkoumaných režimů v rámci tří os definovaných teoretickým rámcem a jejich vzájemná komparace. V oblasti osy limitovaný pluralismus – monismus je možné konstatovat podobnost obou režimů. Oba přistoupily ke značné limitaci stranického systému včetně odmítnutí principu soutěživosti politických stran. Režim druhé republiky vytvořil systém nesoutěživého bipartismu, kde Strana národní jednoty měla být stranou trvale vládní a Národní strana práce stranou trvale loajálně opoziční. Přes formální zachování multipartismu tak nelze přehlédnout určenost rolí, kde pro případnou volební alternaci nebyl dán prostor a o možnosti této alternace nebylo dokonce ani uvažováno. Jakékoliv případné konkurenci bylo zabráněno vstupu do systému skrze pojistku v podobě možnosti rušení stran vládou. V závěru trvání režimu pak navíc čelí Národní strana práce silícímu tlaku a akutní hrozbě zrušení a režim se posouvá směrem k jednostranickému systému, kde by byly vedle hegemonní SNJ ponechány pouze autonomní menšinové strany. Velmi podobný systém monopolizace pak nalzáme i v režimu třetí republiky, která rovněž omezí politickou soutěž na předem určené politické strany, které sloučí pod rámec Národní fronty. Ostatní politické proudy, jakkoliv v době první republiky významné a reprezentující značný podíl obyvatel, nejsou do soutěže připuštěny a jsou dílem zlikvidovány a dílem kooptovány, jako část předválečných agrárníků, která našla útočiště v ČSNS. Rovněž i třetí republika zamezuje vstupu konkurence, neboť existence politické strany je podmíněna vstupem do Národní fronty, která s ním musí jednat souhlasit a jednat musí nová strana souhlasit s programem vlády. Neexistuje tedy ani formální opozice, jakou byla NSP v druhé republice. Podobně jako u druhé republiky také není i přes existenci soutěživých voleb počítáno s možností alternace u moci. Do jediných voleb v roce 1946 jdou všechny části Národní fronty se závazkem, že po volbách opět všechny vstoupí do vlády, jejíž předchozí kroky ani Košický vládní program nesmí být v kampani kritizovány.

Oba režimy rovněž spojovala snaha o zničení či oslabení rozdělení moci ve státě a

soustředění maximální moci do jediného centra. Druhá republika pomocí suspenzace mandátů a poté zmocňovacím zákonem eliminovala parlament a převedla zákonodárnou moc na moc výkonnou, kde rovněž pomocí výběru Emila Háchy na post prezidenta snížila jeho mocenskou váhu na minimum a soustředila maximum moci do vlády vedené předsedou SNJ Rudolfem Beranem. Třetí republika prošla poněkud opačným vývojem, kdy díky výjimečnému charakteru vzniku byla první fáze charakterizována spojením zákonodárné a výkonné moci do rukou vlády a prezidenta za neexistence parlamentu. I po jeho ustavení nicméně lze konstatovat jasnou převahu výkonné moci nad zákonodárnou, která byla podporována závazností stranického hlasování na základě dohod předsednictva Národní fronty, přičemž jistá emancipace parlamentu přichází až se závažnými rozpory uvnitř NF, které mnohdy bránily dosažení dohody na nejvyšší úrovni a tedy se rozhodnutí přesouvalo do parlamentu. Na rozdíl od druhé republiky nelze konstatovat zřetelnou snahu o omezení moci prezidentského úřadu, což bylo dáno především osobností Edvarda Beneše. Jeho vážný zdravotní stav a pojetí výkonu tohoto postu jakožto nejvyššího úředníka nicméně pozici „Hradu“ jakožto mocenského centra značně oslabilo i bez aktivní snahy vlády.

Značnou shodu je možné nalézt rovněž v řešení otázky samosprávy, kde oba režimy přistoupily k její likvidaci. Druhá republika postupným, evolučním tlakem pomocí byrokratických nařízeních. Třetí republika využila revolučního charakteru situace během osvobození a systém samosprávy neobnovila a místo toho ponechala revoluční národní výbory, které nicméně podřídila jak vyšším stupňům výborů, tak přímo vládě. Navíc k tomuto podřízení nebyly národní výbory ani přímo voleny, ale až do voleb 1946 si ponechaly svou revoluční strukturu (která mohla být i volena, ale často se jednalo o pouhé aklamace či přímo politické dohody stran na poměru mandátů) a po volbách 1946 byly výbory zkrátka rekonstruovány na základě výsledků jiného druhu voleb. Podobné prvky je možné spatřit i ve vztahu ke Slovensku, kde oba režimy ve svém počátku díky vnitropolitické situaci svolily k asymetrickému federativnímu uspořádání, které bylo v druhé republice podepřeno ústavním zákonem a v republice třetí pouze de facto politickou dohodou. Oba režimy nicméně autonomii Slovenska vnímaly velmi nesnášenlivě. Druhá republika v reakci na separatistické snahy slovenský problém řešila vojenským zásahem a násilnou změnou autonomní vlády na loajální, třetí republika naopak silné postavení autonomních orgánů řešila politickým tlakem a změnou dohod, kdy je pak slovenská autonomie třetí pražskou dohodou omezena na naprosté minimum a stává se spíše formální.

Naopak menší míru shody nalezneme ve vztahu k zájmovým skupinám, které sice oba režimy podrobily tlaku na unifikaci a podřízení, nicméně značně se rozcházejí v míře této unifikace. Druhá republika směřovala k úplné dominanci nad zájmovými skupinami a jejich podřízení do podoby stavovského státu. Třetí republika naopak unifikovala pouze vybrané oblasti občanské společnosti jako byly odbory, kulturní či zemědělské organizace a zbylý prostor byl v zásadě ponechán volný společenskému pluralismu, ačkoliv po volbách 1946 stoupá tlak i na tuto sféru veřejného prostoru. Specifické postavení pak mají v obou režimech katolická církev a armáda. V druhé republice jsou obě organizace kooptovány do režimu a jejich vnitřní autonomie zachována. V případě armády dokonce ještě zvýšena, neboť civilní dohled nad armádou je oslaben jmenováním generála Syrového ministrem národní obrany. V třetí republice je armáda podrobena intenzivnímu politickému dohledu, který šel skrze zřízení osvětových důstojníků a Vojenské rady při předsednictvu vlády vysoko nad rámec běžné civilní kontroly ozbrojených složek a vnitřní autonomie armády je značně narušena. Katolická církev je v době třetí republiky v zásadě depolitizována, nicméně do její autonomie není nijak zasahováno...

V dimenzi mentality a ideologie pak stojíme před odlišným ideologickým zázemím obou režimů. Druhá republika vycházela z hodnot konzervativních, zatímco třetí republika čerpala své zdroje zejména v socialistických hodnotách. S odhlédnutím od odlišných ideových vzorů nicméně opět můžeme shledat řadu shodných prvků obou režimů. U obou byla po většinu vývoje shledána přítomnost kvazi-ideologie, která leží v oblasti mezi mentalitou a pravou ideologií a má svůj základ společný více s mentalitním uspořádáním, které však obohacuje adopcí různých ideologických prvků. Druhá republika po krátké, čistě mentalitní fázi postavené na obecných konzervativních hodnotách adoptuje hodnoty integrálního katolicismu a později v poslední fázi své existence stále více i ideologické prvky spojované s fašismem a nacismem, jako byla představa masové státostrany, stavovského státu a antisemitismu. Třetí republika naopak buduje společný jmenovatel svého režimu na společně vyznávaných obecných hodnotách nacionalismu a socialismu, které mají své ideologické prvky i pokusy o kodifikaci, avšak nejedná se o skutečně propracovaný a ucelený ideologický koncept. Opět se tedy jedná o mentalitní uspořádání, které Linz nazývá kvazi-ideologickým.

Nejmenší míru shody tak můžeme konstatovat v poslední dimenzi, kterou je osa depolitizace – mobilizace. Oba režimy zdědily vysokou míru mobilizovanosti obyvatelstva, která byla

důsledkem demokratické minulosti i vysoce mobilizujících událostí předcházejících ustavení obou režimů. Druhá republika za svého krátkého života zcela změnila svou polohu v rámci této osy, kdy od počátečních snah o depolitizaci a zajištění klidu na práci se režim stává stále více mobilizujícím a v poslední fázi svého vývoje se již blíží krajnímu mobilizačnímu pólu osy, když se SNJ přebudovává na široké hnutí s víceméně povinnou účastí, polovojenskou Stráží národa a široce organizovaným veřejným životem pod taktovkou ovládaných masových a zájmových organizací. Třetí republika naopak zůstává na stále vysoké míře mobilizovanosti obyvatelstva, která je jak přirozená skrze obvykle dobrovolnou účast v masových organizacích, tak uměle udržována, neboť lidově demokratický režim v aktivní participaci obyvatelstva vidí důležitou součást režimu a obyvatelstvo je vystavováno permanentní mobilizační kampani, která je jak nacionalistická – namířená vůči menšinám zejména v průběhu první fáze trvání režimu a tzv. „divokého odsunu“, tak budovatelská či dokonce partikulární, kdy je populace mobilizována některou součástí limitovaného pluralismu (především komunistickou stranou či na ni navázanými masovými organizacemi) pro prosazení politických požadavků, což se stává stále běžnějším modelem mobilizace.

Po analýze obou režimů v rámci trojdimenzionálního rámce Linzovy teorie tak můžeme zodpovědět poslední výzkumnou otázku práce, kterou je kategorizace obou režimů. Výše nastíněný dynamický vývoj obou režimů nicméně zabraňuje jednoznačnému zařazení každého režimu do jediné kategorie. Z popsaného vývoje vyplývá, že u druhé republiky můžeme rozlišit tři samostatné fáze režimu a u třetí republiky fáze dvě, které se liší svým charakterem a v důsledku i kategorizací.

U druhé republiky můžeme rozlišit první, byrokraticko-militaristickou fázi, která vyplňuje první dva měsíce trvání režimu. Limitace pluralismu je zatím velmi malá, režim je budován na takřka čisté mentalitě a snaží se o cílenou depolitizaci populace, která má umožnit především řešení svízelné situace státu v klidnější atmosféře. Od přelomu listopadu a prosince 1938 se nicméně charakter režimu mění, stále rychleji jsou adaptovány zejména integrálně katolické ideologické prvky, režim postupuje v limitaci pluralismu a stále více se hlásí k cíli v podobě stavovského státu. Rovněž opouští svou depolitizační snahu, avšak snahy o mobilizaci jsou zatím stále ještě relativně omezené. Na základě všech těchto znaků je pak možné režim zařadit do kategorie organicko-etatistických autoritativních režimů. Od konce ledna 1939 se nicméně kvalita režimu opět mění, neboť sílí tlak Německa a i díky této podpoře stále větší roli získávají nové elity spojené především s fašismem. Začíná se vést boj o další podobu režimu, kdy nové a mladší elity vnímají starou elitu

spojenou s první republikou jakožto brzdu vývoje, který podle nich má směřovat k totalitnímu ideálu. Režim se k němu stále více přibližuje ve všech dimenzích, od stále větší limitace pluralismu, přes postupující adopcí fašistických ideologických prvků až po rostoucí důraz na mobilizaci obyvatelstva. Konečné vyřešení otázky další podoby režimu však přinesou až německá vojska, která 15. března 1939 éru druhé republiky ukončují. Ze všech výše zmíněných znaků je nicméně možné zařadit druhou republiku ve své poslední fázi od ledna do března 1939 jakožto typický pre-totalitní režim.

Třetí republika neprošla podobně bouřlivým vývojem, jako republika druhá. Zde z analýzy vyplývá, že lze odlišit dvě rozdílné fáze mezi nimiž lze průběh roku 1946 považovat za předěl, který není nicméně zcela jasný a spíše lze hovořit o plynulém přechodu. Pozice v rámci os je u obou fází v zásadě podobná a nedochází k dramatickému vývoji s výjimkou změn vztahů výkonné a zákonodárné moci a rozdílná kategorizace je tak spíše důsledkem odlišných vnitřních vztahů uvnitř režimu.

V první fázi je možné najít poměrně zásadní shodu všech součástí limitovaného pluralismu na podobě nového režimu, přes všechny spory celá Národní fronta nový lidově demokratický režim akceptuje a nijak zásadně se nevynezuje vůči jeho nedemokratickým prvkům. Rovněž u komunistické části Národní fronty nelze říci, že v této fázi bezvýhradně sleduje totalitní ideál, spíše hovoří o specifické československé cestě k socialismu, kde má limitovaný pluralismus v podobě kooperující Národní fronty své místo. Podstatnějším prvkem režimu než byl spor o jeho podobu je pak spíše spor o řešení sociálních a národnostních otázek společnosti. Vysoká míra limitace pluralismu, mobilizace společnosti, adoptování kvazi-ideologie i výše popsané vztahy uvnitř režimu pak umožňují zařazení třetí republiky v první fázi mezi post-demokratické mobilizační režimy. V průběhu roku 1946 a pak definitivně od počátku roku 1947 se pak třetí republika kvalitativně posouvá. Štěpení na komunistickou a nekomunistickou část je v Národní frontě stále dominantnější až zcela převládne. Komunisté opouštějí představu o specifické československé cestě k socialismu a orientují se na získání bezvýhradného mocenského monopolu a od září 1947 pak na úplné přijetí sovětského, totalitního modelu včetně neústavního převzetí moci. Mění se i pozice nekomunistických částí Národní fronty, které se začínají od původní formy režimu stále více odvracet a naopak se přiklání k opouštění autoritativních znaků režimu ve prospěch jeho liberalizace, včetně vzniku opozice či obnovení důležité role parlamentu jakožto svébytného

politického centra. V této druhé fázi trvání režimu pak již není pochyb o jeho kategorizaci mezi pre-totalitní režimy...

Závěrem lze pak zkonstatovat, že analýza obou režimů odhalila jejich v úvodu předpokládanou blízkost. Oba režimy reagovaly na selhání liberální demokracie podobným způsobem, kterým bylo zavedení autoritativních prvků do systému a příkré sebevymezení vůči liberálně-demokratickému modelu, jehož jednotlivé z kontextu vytržené prvky nicméně i nadále sloužily jakožto prostředek legitimizace nových režimů. Značnou podobnost oba režimy vykazují i v praktické podobě uspořádání režimu, zejména v oblasti limitace pluralismu, která je v řadě ohledů takřka totožná. Značnou podobnost vykazují oba režimy i v oblasti dimenze ideologie a mentality, kde, s odhlédnutím od odlišných ideových východisek, oba režimy po většinu doby svého trvání staví na podobně strukturované kvazi-ideologii, která nabírá podobu mentality obohacené o vybrané ideologické prvky. Naopak v dimenzi depolitizace – mobilizace příliš shody nenalezneme a zatímco druhá republika prochází za dobu svého trvání přes celou osu od bodu blízkého depolitizaci až k takřka totalitní mobilizaci, třetí republika udržuje konstatní vysokou míru mobilizovanosti společnosti, která však až na výjimky nenabývá totalitní manifestační podoby krajního bodu osy, po celou dobu trvání režimu. V dynamice vývoje je pak možné hledat poslední významný rozdíl obou režimů, zatímco druhá republika prošla velmi dynamickým vývojem, kdy prošla hned trojicí kategorií autoritativních režimů, třetí republika takto dramatickým vývojem neprošla a spíše se změnily vnitřní vztahy uvnitř režimu, které zapříčinily jeho odlišnou kategorizaci v druhé fázi trvání, než režim sám navenek. Pro závěr symbolickou shodu mezi oběma režimy je pak možné najít v okolnostech jejich zániku. Oba se dostaly do pre-totalitní fáze a eventuálně přešly do kategorie totalitních režimů. U třetí republiky samovolně, u druhé republiky tomuto přechodu zřejmě zabránil až příchod okupačních vojsk, která nastolila totalitní režim zvnějšku dříve, než k němu mohlo dojít z vnitrostátních příčin...

Summary:

In conclusion the analysis proved an anticipated closeness of the second and the third republic. Both regimes reacted to the failure of the liberal democracy in a similar way. They introduced authoritarian elements in the political system and sharply condemned the liberal democracy of the first republic while they kept some symbolic elements of the former regime, which were lifted out of the context and used for legitimacy purposes.

Both regimes were analogous in practice, especially in the dimension of limited pluralism - monism. Very similar were both regimes also in the dimension of mentality - ideology, where both regimes were built for the most of their lifetime on a kvazi-ideology, which was basically a mentality enhanced by some picked ideological elements. Both regimes of course picked different ideological elements and mentality basis, the second republic used a conservative, traditional mentality enhanced by elements of integral catholicism and fascism. The third republic was built on a combination of socialism and nationalism, but the theoretical underlying base was almost the same. Much larger differences between both regimes we can find in a dimension of depolitization - mobilization. The second republic went all the way from the depolitization point to the point where we can speak about almost totalitarian mobilization. The third republic maintained very high levels of mobilization for the whole period of its lifetime, but the nature of the mobilization was changing when the initially mostly pro-regime mass mobilization became exploited for particular pressure by parts of the regime againsts other.

Both regimes were very dynamic and neither can be categorized to only one category. The second republic underwent very turbulent evolution and in different phases of its live can be categorized in no less than three categories of authoritarian regime. In the first part of the regime we can speak about bureaucratic-military regime, for the brief time in the December 1938 and January 1939 we can categorize the regime as a case of organic statism. And in the last two months the regime can be categorized as a case of pre-totalitarian regime. The third republic was less turbulent and I have distinguished only two phases. In the first one we can categorize the regime as a case of mobilizational regime in a post-democratic society, however during the year 1946 internal relationships inside the regime changed in such a way, that we can no longer speak about mere mobilizational regime and the third republic became a case of pre-totalitarian regime.

The last comparable and also symbolic characteristics of both regimes were circumstances of their demise. Both regimes in their last phase changed to the category of pre-totalitarian regimes and eventually transitioned to the totalitarian system. The second republic was saved from the internal transition by an occupation, which came on 15th of March, 1939 and established a totalitarian system from outside, the third republic transitioned during turbulent February, 1948.

7.) Bibliografie

Literatura:

- ANEV, P. (2010). *Cesta k zániku agrární strany (1933 – 1948)*. Praha: FF UK. Diplomová práce.
- ARPÁŠ, M. (2005). *Od autonomie k samostatnosti*. In ŠMIGEL, M. - MIČKO, P. *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historiků IV*. Banská Bystrica: FHV UMB. S. 8-20.
- BALÍK, S. (2000). *Mezi demokracií a totalitarismem. Příspěvek k Linzově klasifikaci autoritativních režimů*. Brno: FSS – MUNI. Disertační práce.
- BALÍK, S. - KUBÁT, M. (2004). *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán.
- BALÍK, S. (2009). *Komunální politika, obce, aktéři a cíle místní politiky*. Praha: Grada Publishing.
- BELDA, J. - BOUČEK, M. - DEYL, M. - KLIMEŠ, M. (1968). *Na rozhraní dvou epoch*. Praha: Svoboda.
- BENEŠ, E. (1946). *Demokracie dnes a zítra*. Praha: Čin.
- ČERMÁK, V. (2010). *Operace únor 1948*. Praha: Naše vojsko.
- ČERNÝ, V. (1992). *Paměti II*. Brno: Atlantis.
- ČMOSA. (2007). *Počátky odborů v českých zemích*. [on-line] Dostupné z <http://cmosa.cmkos.cz/history.php> [citováno dne 2.5.2013].
- DOBEŠ, J. (2009). *Nečekané paralely*. Soudobé dějiny XVI, 4. S. 653-664.
- FEIERABEND, L.K. (1996). *Politické vzpomínky*. Brno: Atlantis.
- FIALA, P. - HOLZER, J. - MAREŠ, M. - PŠEJA, P. (1999). *Komunismus v České republice*. Brno: Doplněk.
- GEBHART, J. - KUKLÍK, J. (2004). *Druhá republika 1938-1939*. Praha: Paseka.
- GREENSTEIN, F.I. - POLSBY, N.W. (1975). *The Handbook of Political Science*. Reading: Addison-Wesley.
- GRONSKÝ, J. (2002). *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1918-1945)*. Praha: Karolinum.
- HANÁK, D. (2006). *České konzervativní myšlení*. Brno: FSS - MUNI. Disertační práce.
- HANZLÍK, F. (1997). *Únor 1948*. Praha: Prewon.
- HANZLÍK, F. - POSPÍŠIL, J. (2000). *Soumrak demokracie*. Vizovice: Lípa.
- HAVELKA, M. (2009). *Srovnávání nesrovnatelného aneb Existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu?* Soudobé dějiny XVI, 4. S. 607-625.
- HLOUŠEK, V. - KOPEČEK, L. (2007). *Konsenzuální a konkurenční demokracie*. In HLOUŠEK, V. - KOPEČEK, L. *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: MPÚ MUNI. S. 203-230.

- HOLZER, J. (2005). *Stranický systém druhé republiky*. In MALÍŘ, J. - MAREK, P. (ed.) *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*. Brno: Doplněk. S. 1037-1056.
- HOLZER, J. (2009). *Totalitní tradice v české politice*. Soudobé dějiny XVI, 4. S. 664-674.
- HOLZER, J. (2012). *Politický systém českých zemí v letech 1945-1946*. [on-line] Dostupné z <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/file/id/474/> [citováno dne 2.5.2013].
- JAROŠ, T. (2012a). *Strana národní jednoty ve druhé republice (1938 – 1939)*. [on-line] Dostupné z <http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/687-strana-narodni-jednoty-ve-druhe-republice-1938-1939.html> [citováno dne 2.5.2013].
- JAROŠ, T. (2012b). *Národní strana práce ve druhé republice (1938 – 1939)*. [on-line] Dostupné z <http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/688-narodni-strana-prace-v-druhe-republice-1938-1939.html> [citováno dne 2.5.2013].
- JOHN, M. - KLIMENT, Ch. K. - NAKLÁDAL, B. (2004). *Březen 1939*. Praha: Ares.
- KALVODA, J. (1999). *Role Československa v sovětské strategii*. Kladno: Dílo.
- KAPLAN, K. (1990). *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha: Panorama.
- KAPLAN, K. (1991). *Československo v letech 1945-1948*. Praha: SPN.
- KAPLAN, K. (1993a). *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta.
- KAPLAN, K. (1993b). *Příprava Ústavy ČSR v letech 1946-1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- KAPLAN, K. (1997). *Pět kapitol o únoru*. Brno: Doplněk.
- KLEMENTOVÁ, E. (2013). *Jan Scheinost. Katolík a fašista, novinář a politik*. Praha: FF - UK. Disertační práce.
- KOLUMBER, D. (2012). *Druhá československá republika*. Brno: PF MUNI. Diplomová práce.
- KONČELÍK, J. (2008). *Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava* In FORET, M. - LAPČÍK, M. - ORSÁG, P. (eds.) *Média dnes: reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. Olomouc: Univerzita Palackého. Str. 295-311.
- KOZÁK, J. (2010). *Spory o krajské zřízení 1946-1948*. Politologická revue 6, 2. S. 61-75
- KUKLÍK, J. (2005). *Strana národní jednoty*. In MALÍŘ, J. - MAREK, P. (ed.) *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*. Brno: Doplněk. S. 1057-1072.
- KRYSTLÍK, T. (2008). *Zamlčené dějiny*. Praha: Nakladatelství Alfa.
- KRYSTLÍK, T. (2010). *Zamlčené dějiny II*. Praha: Nakladatelství Alfa.
- LINZ, J.J. (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London-Boulder: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- MAREŠ, P. (1997). *Čekání na Godota. Americká politika a volby v Československu 1946*. Soudobé dějiny IV, 1. S. 7-26.
- MARJINOVÁ, V.V. (1997). *Od důvěry k podezřívavosti. Sověští a českoslovenští komunisté v letech 1945-1948*. Soudobé dějiny IV, 3-4. S. 451-468.

- PACNER, K. (1997). *Osudové okamžiky Československa*. Praha: Albatros.
- PASÁK, T. (1997). *Emil Hácha (1938-1945)*. Praha: Rybka Publishers.
- RATAJ, J. (1997). *O autoritativní národní stát*. Praha: Karolinum.
- RATAJ, J. (2003). *KSČ a Československo 45-60*. Praha: VŠE.
- RATAJ, J. (2006). *Návrat a nástup. Český systémový koncept krajně pravicového řádu za druhé republiky*. *Politologická revue* 2, 1. S. 54-80.
- REIMAN, M. (1997). *Stalin po válce (1945-1948)*. *Soudobé dějiny* IV, 1. S. 45-64.
- ROKOSKÝ, J. (2009). *Rudolfe, hlavu vzhůru...* *Paměť a dějiny*. 2009, 1. S. 11-20.
- ROKOSKÝ, J. (2011). *Rudolf Beran a jeho doba: Vzestup a pád agrární strany*. Praha: Vyšehrad.
- SMUTNÝ, J. (1996). *Svědectví prezidenta kancléře*. Praha: Mladá fronta.
- SPURNÝ, M. (2012). *Opravdu jen excesy?* [on-line] Dostupné z <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/opravdu-jen-excesy-narodni-ocista-v-ceskych-zemich-po-kvetnu-1945/> [citováno dne 2.5.2013].
- STANĚK, T. - VON ARBURG, A. (2005). *Organizované divoké odsuny?* *Soudobé dějiny* XII, 3-4. S. 465-534.
- ŠRÁMEK, P. (2003). *Armáda a okupace v březnu 1939*. [on-line] Dostupné z <http://armada.vojenstvi.cz/predvalecna/studie/3.htm> [citováno dne 2.5.2013].
- ŠRÁMEK, P. (2012). *Vojenské osobnosti předválečné armády: Armádní generál Ludvík Krejčí*. [on-line] Dostupné z <http://armada.vojenstvi.cz/predvalecna/osobnosti/1.htm> [citováno dne 2.5.2013].
- TÁBORSKÝ, E. (1993). *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha: Mladá fronta.
- TOMÁŠEK, D. (1988). *Deník druhé republiky*. Praha: Naše vojsko.
- TOMÁŠEK, D. - KVAČEK, R. (1999). *Obžalována je vláda*. Praha: Themis.
- VEBER, V. (2008). *Osudové únorové dny*. Praha: Lidové noviny.

Prameny:

- Programové prohlášení vlády Rudolfa Berana. (1938).
- Košický vládní program. (1945).
- Programové prohlášení první vlády Zdeňka Fierlingera. (1945a).
- Programové prohlášení druhé vlády Zdeňka Fierlingera. (1945b).
- Programové prohlášení vlády Klementa Gottwalda. (1946).